

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**KLASİK ARAP EDEBİYATINDA
BİR MİZAH TEKNİĞİ OLARAK
KUTSAL METNİN GÜCÜNDEN YARARLANMA**

DOKTORA TEZİ

Muhammed EFİL

BURSA- 2018

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**KLASİK ARAP EDEBİYATINDA
BİR MİZAH TEKNİĞİ OLARAK
KUTSAL METNİN GÜCÜNDEN YARARLANMA**

DOKTORA TEZİ

Muhammed EFİL

Danışman:
Doç. Dr. Şener ŞAHİN

BURSA- 2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı'nda 711323002 numaralı Muhammed EFİL'in hazırladığı "Klasik Arap Edebiyatında, Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 22/07/2018 günü 14.00 - 16.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oy birliği (oy birliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Serdar Sahin
(Uludağ Ün.)

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail Aksoy
(Uludağ Ün.)

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin GÜNDAY
(Uludağ Ün.)

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Prof. Dr. Halim Öznurhan
Erciyes Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan DEMİK
Şanlıurfa Dışkiler Markt Ün.

22/07/2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

22/01/2018

Tez Başlığı / Konusu: **Klasik Arap Edebiyatında, Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 145 sayfalık kısmına ilişkin, 22/01/2018 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
22/01/2018

Adı Soyadı: Muhammed EFİL
Öğrenci No: 711323002
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Arap Dili ve Balagatı
Statüsü: Doktora

Danışman

Doç. Dr. Şener ŞAHİN
22/01/2018

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Klasik Arap Edebiyatında, Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

//

Adı Soyadı : Muhammed EFİL

Öğrenci No : 711323002

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : Arap Dili ve Belagatı

Statüsü : Y. Lisans Doktora

ÖZET

Yazar	: Muhammed EFİL
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belagatı
Tezin Niteliği	: Doktora
Sayfa Sayısı	: xv+168
Mezuniyet Tarihi	: 22/02/2018
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Şener ŞAHİN

KLASİK ARAP EDEBİYATINDA, BİR MİZAH TEKNİĞİ OLARAK KUTSAL METNİN GÜCÜNDEN YARARLANMA

Klasik Arap mizahının en dikkat çekici ve nevi şahsına münhasır özelliklerinden birisi olarak, Müslümanların kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerîm'e ait birçok âyeti veya âyet parçasını, mizahın özünü teşkil edecek biçimde bir güldürü vesilesi olarak kullanmış olması, mizah tarihi ve mizah felsefesi açısından analiz edilmeyi hak eden bir olgudur. Klasik Arap nevadirinin zengin konu başlıkları ve ele aldığı belli başlı temaların hemen hemen tümüne Kur'ân eksenli nüktencilik kapsamında üretilmiş olan mizah malzemesinde de eksiksizce değinilmiştir. Dolayısıyla İlahi hitaba ait bütün bir âyetin ya da âyet parçasının yerine göre bir cimrinin pintilik düzeyini hicvederken, bir kabile çekişmesi kapsamında üstünlük yarışına giren tarafların birbirlerine hakaretamiz ifadelerle saldırırken, bir bedevinin Kur'ân bilgisi hususundaki cehaletini yüzüne vururken, idama mahkûm edilen bir kurbanın canını kurtarmaya çalışırken, öfkesi kabaran bir yöneticinin hiddetini yatıştırırken, görülen bir rüyayı tevil ederken ya da şahit olunan müstehcen bir sahnenin tasviri yapılırken vs. kullanıldığını görebiliriz. Çalışmamızda mizahın bu çok özel biçimi kullanılarak üretilen anekdotlarda hangi tekniklerin uygulandığı ve hangi maksatların güdüldüğü üzerinde kapsamlı bir şekilde durulmaya çalışılmış ve bu tekniği kullanan sosyal kesimler ve meşhur nüktedanlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Mizah, Anekdot.

ABSTRACT

Name /Surname	: Muhammed EFİL
University	: Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Master of Science	: Temel İslam Bilimleri
Science Fellow	: Arap Dili ve Belagati
Degree Awarded	: PhD
Page Number	: xv+168
Degree Date	: 22/02/2018
Supervisor	: Doç. Dr. Şener ŞAHİN

UTILIZATION OF THE POWER OF THE HOLY SCRIPTURE AS A HUMOUR TECHNIQUE IN CLASSICAL ARABIC LITERATURE

As one of the most remarkable and unique characteristics of Classical Arab Humour, The Holy Book Of The Muslims, Koran deserves to be analyzed both in terms of humour history and humour philosophy because of the usage of It's content; verses and part of verses in a humorous way which constitutes the core of humour. Rich titles of the Classic Arab Anecdots and most of the major topics that are discussed in them are also mentioned definitively in humorous materials which are part of the Quran based wittiness. Accordingly, a whole verse or part of a verse of the divine rhetoric may include anecdotes like; a satire about an ungenerous person, a conflict between tribes that the tribes are challenging each other using libelous words, placating the rage of an angry officer, reproaching a bedouin about his lack of knowledge about the Quran, a man sentenced to death who is trying to save his life, interpretation of a dream or describing of an obscene scene to others. This study inclusively tries to dwell on which techniques were used in anecdotes that were produced by using this unique shape of humour and tries to explain the purposes by including famous humourists and social classes that used this techniques.

Key words: Koran, Humour, Anecdote.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	III
YEMİN METNİ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XI
ÖNSÖZ	XII

GİRİŞ

A. Kutsal Metin (Kur'ân -I Kerîm Âyetleri) Üzerinden Nükte Amaçlı Yapılan İktibaslar için Gerekli Anekdotik Malzemenin Durumu	1
B. Bir Mizah Tekniği Olarak Edebi Sanatlardan "İktibas": Tanımı, Şartları, Türleri	4
C. Meselenin Fıkhi Boyutu	8
1. Makbul İktibas	8
2. Mübah İktibas	8
3. Merdûd İktibas.....	8
D. Klasik Arap Literatüründe Kur'ân'la Mizah Olgusuna Yaklaşım Biçimi	11
E. Modern Çağda Kur'ân'la Mizah Olgusuna Olumsuz Yaklaşanların Argümanları	15
F. Hadis Kültürüne Ait Malzemenin Mizah Bağlamında Kullanımı	19
G. Arap Nevâdiri Kanalıyla Türk Fıkra Kültürünü Etkileyen Kur'ân'la Nüktecilğin Nasreddin Hoca Fıkra Külliyyatındaki Tezâhürleri	21

I. BÖLÜM

KUR'ÂN MERKEZLİ MİZAHÇILIK: YAPISAL DURUM VE TEKNİKLER

A. Ne Tür Bir Mizah?	25
B. Kur'ân Âyetleri Üzerinden Oluşturulan Mizah Malzemesinde Uygulanan Bazı Teknikler	30
1. Sadakat Tekniği	31
2. Müdahale Tekniği:	31
a. Noktanın Yok Sayılması ve İmlâ Benzerliğinin Manipüle Edilmesi ..	32
b. Bir Sözcüğün Başka Bir Sözcükle Değiştirilmesi	32
c. Bir Sözcüğün Âyet İçerisinde Yerinin Değiştirilmesi	35
d. Bir Fiilin Bâbının Değiştirilmesi	35
e. Vurgu Yoluyla İbarenin Manasının Değiştirilmesi	36
3. Süre Adları ya da Başlangıçları Üzerinden Üretilen Mizah	36
4. Kur'ân Metnine Dolaylı Gönderme Yapma Tekniği	39
5. Âyetlerdeki Zamirlerin Mercilerinde Oynayarak İroni Yapma Tekniği	42
6. Gramatikal Düzeni de Bozacak Şekilde, Bir Âyetin Sadece Duruma Elverişli Kısımının Zikredilmesiyle İroni Yapma Tekniği	43
7. Kur'ân -I Kerîm'e Nazire Getirme Bağlamında, Sahte Peygamberlerle İlişkili Anekdotlarda Görülen Taklit Tekniği	44
C. Mizaha Konu Âyet Pasajlarının Kullanımına İlişkin Bazı Değerlendirmeler	45
D. Âyetlerle Nükteleme Konusunda Üretilen Mizahi Malzemenin Otantiklik Sorunu ..	46

II. BÖLÜM

KUR'ÂN -I KERÎM ÂYETLERİNİN BİR MİZAH ENSTRÜMANI OLARAK KULLANIMINDA GÜDÜLEN MAKSATLAR

A. Kurân Âyetlerinin Mahcup Edici Durumları Anlatmak Üzere Bir Kinaye Unsuru Olarak Kullanılması	60
B. Kurân Âyetlerinin Tasvir Sırasında Etkili Bir Betim Unsuru Olarak Kullanılması ..	62
C. Kur'ân Âyetlerinin, Devlet Ricalinin Öfke ya da Tepkisini Bir Yatıştırma Aracı Olarak Kullanılması	64
D. Kur'ân Âyetlerinin Dini ya da Politik Maksatlı Bir Eleştiri Aracı ve Bir İhkâk-ı Hak Vesilesi Olarak Kullanılması	68
E. Kur'ân Âyetlerinin Ahlak Sahasında Bir Hücum ve Savunma Enstrümanı Olarak Kullanılması	69

F. Âyetlerin, Rekabette Taraflar Arasında Üstünlük Sağlayıcı Bir Unsur Olarak Kullanımı	72
G. Kur'ân Âyetlerinin Sükalâ Zümresini Tanımlama ve Aşağılama Maksudıyla Kullanımı	77
H. Âyetlerin, Arz-ı Hâcet Temalı Anekdotlarda Muhatabı Vermeye İkna Gayesiyle Bir Motivasyon Aracı Olarak Kullanılması	80
İ. Kur'ân Âyetlerinin Beyan Edilen Mazeretleri Retorik Bakımdan Daha Güçlü Kılma Gayesiyle Kullanılması	81
J. Kur'ân Âyetlerinin Tarihsel Anekdotlarda Bir Rumuz ya da Şifre Dili Olarak Kullanılması	82
K. Kur'ân Metninin, Gramer Odaklı Analizlerde Bir Mizah Unsuru Olarak Didaktik Gayeyle Kullanımı	83
L. Kur'ân Âyetlerinin, Anekdot İnşasında Hazırlayıcı Bir Unsur Olarak Kullanılması.	85
M. Âyetlerin Tevkîat Yazışmalarında Etkili Bir Cevaplama Aracı Olarak Yarı Mizahi Bağlamda Kullanılması	87
N. Âyetlerin Kur'ân'la Tefe'ül Bağlamında Yarı Mizahi Bir Üslupla Aktarılması	90
O. Âyetlerin Mizahi ve Yarı Mizahi Bağlamlarda, Uygunsuz Davranışlara Mesnet Arama Gayesiyle Kullanılması	91
P. Kur'ân Âyetlerinin Müstehcen İçerikli Anekdot İnşasında Bir Mizah Unsuru Olarak Kullanılması	92

III. BÖLÜM

KUR'ÂN ÂYETLERİNE DAYALI MİZAH ÜRETİMİNDE DİKKAT ÇEKEN SOSYAL SINIFLAR VE TEMAYÜZ ETMİŞ ŞAHSİYETLER

A. Kur'ân Eksenli Nükteciliğe Başvuran Figürler Ve Sosyal Kesimler	98
1. İmamlar-Müezzinler	100
a. Takılmalar-Unutmalar	101
b. İsim Benzerlikleri	103
c. Kur'ân Metninin Yanlış Telaffuzundan ya da Okunmasından Kaynaklanan Mizahi Durumları Hikâye Eden Rivâyetler	104
2. Devlet Adamları	106
3. Kadılar	109
4. Bedeviler	110
5. Oburlar ve Tufeylîler	112
6. Kussaslar	115
7. Küttap Öğrencileri ve Muallimleri	117

B. Kur'ân Âyetlerine Dayalı Mizah Üretiminde Temayüz Etmiş Şahsiyetler	119
1. Ebü'l-Aynâ	119
2. Müzebbid	129
3. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî	130
4. Eş'ab b. Cübeyr	133
5. Es-Sâhib b. 'Abbâd	135
6. Ebû Nüvâs	136
7. Buhlûl el-Mecnûn	138
SONUÇ	142
KAYNAKÇA	146
ÂYET İNDEKSİ	154

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
Ays.	Ayasofya Nüshası
b.	bin, İbn
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
md.	Madde, Maddesi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
thk.	Tahkik
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayınevi yok

ÖNSÖZ

Klasik edebiyat tarihinde belki de Müslümanlar kadar mizah repertuarı zengin bir başka millet olmadığı halde ne yazık ki bu cevher, sözü edilen maden yataklarına sahip milletlerce hak ettiği ölçüde işlenmemiş, doğal olarak yeni kuşaklara da layıkıyla tanıtılıp aktarılamamıştır. Müslüman mizâhının ve eğlence edebiyatının teorik zeminini yoklamamıza kısmen imkân veren bazı ana kaynaklar¹ ile en yoğun biçimde, *edeb* literatürünün temsilci niteliğindeki hacimli eserlerinde² '*Kur'ân metnine dayalı mizâh*' formunda karşımıza çıkan malzeme görünen o ki şimdiki kadar mizah teknikleri ve felsefi açısından irdelenmiş değildir. O nedenle bu tezde bizi daha çok ilgilendiren husus, genel olarak İslam'ın mizâha yaklaşımını örnekleriyle etraflı biçimde ortaya koymak değil -çünkü bu konuda yeterli sayıda ve seviyede yerli ve yabancı çalışma zaten yapılmış olup hâlâ da yapılmaktadır-³ bunun yerine Müslüman güldürü sanatının çok özel bir branşında üretilmiş olan tarihsel ve edebi malzemeyi konu, şekil, üslup ve mizah teknikleri itibarıyla irdelemektir. Bu manada **mizah** ile **ilahiyat** bahislerinin iç içe geçtiği klasik metinlerin ya da anekdotik rivâyetlerin irdelenmesi zaruretine işaret etmek üzere, bu çalışmada sahanın ilgililerine yeni bir kavram önermesinde de bulunmak istiyoruz. Şöyle ki, klasik nükte malzemesinin teoloji bahisleriyle ilişkili olan örneklerinin “mizah ve din” bağlamında ele alındığı akademik çalışmalar özel bir ilgi sahasını tanımlamak üzere “**nükteoloji**” kapsamında değerlendirilebilir.

¹ Mesela bkz. *el-Buhalâ* (Câhız/öl.255), *el-Ecvibetü'l-müskite* (İbn Ebî 'Avn/ öl.322), *Cem'ü'l-cevâhir fi'l-mûlah ve'n-nevâdir* (Husrî/öl.413), *Kitâbü't-tatfil* (Hatîb el-Bağdâdî/öl.463), *Ahbârü'z-zirâf ve'l-mütemâcinîn* (İbnü'l-Cevzî/ öl.597), *Kitâbü'l-ezkiyâ* (İbnü'l-Cevzî/öl. 597), *Kitâbü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn* (İbnü'l-Cevzî/öl. 597), *el-Müstetref fî külli fennin müstezref* (Ebşihî/öl.854), *el-Keşkûl* (Âmilî/öl.1030) vd.

² Bkz. *el-Beyân ve't-tebyîn* (Câhız/öl.255), *el-'İkdü'l-ferîd* (İbn Abdürabbih/ öl.328), *el-Eğânî* (Ebü'l-Fe-rec el-İsfehânî/öl.356), *Muhâdarâtü'l-üdebâ* (Râğîb el-İsfehânî/öl.356), *el-Besâir ve'z-zehâir* (Tevhîdî/öl.414), *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye* (İbn Hamdûn/öl.562), *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb* (Nüveyrî/öl.775), *Subhu'l-A'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ* (Kalkaşendî/öl.821), *el-Mihlât* (Âmilî/ öl.1030) vd.

³ Bkz. Doğan, Yusuf, “Hz. Peygamber ve Mizah”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, cilt: VIII, sayı: 2, s. 191-203; Altınay, Ramazan, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2004, cilt: IV, sayı: 15, s. 77-96; “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri II”, Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2005, cilt: V, sayı: 16, s. 73-90; Doğan, Yusuf, İkinci Abbasî Dönemi'nde Mizah (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2003); Zâhir Ebû Dâvud, *el-Fükâhetü'l-hâdife fi'l-İslâm*, Mektebetü Dâri'l-Mahabbe, 1. Baskı, Şam, 1991; Rozenthal, Franz, Erken İslam'da Mizah (Humour in Early Islam), çev. Ahmet Arslan, İris Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, 1997 vd.

Müslümanların ilk 6-7 asırlık mizah tarihi, sadece karakterleri ve ele aldığı konuları itibariyle değil, başvurduğu bazı mizah teknikleri ile de dikkati çekmektedir. Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında "hüsnu't-tevessül", "et-temessül bi'l-Kurân", "el-istişhâd bi'l-Kurân", "iktibâs" ve "tazmin" gibi terimlerle de ifade edilen ve mizahın etki gücünü artırmada bir enstrüman olarak kullanılan özel bir teknik bu doktora tezinin konusunu teşkil etmektedir. "Kur'ân metnine ait tam bir âyetin veya âyet parçasının, güncel bir diyalog bünyesine ya da nazım veya nesir türündeki bir yazının muhtevâsına dercedilmesi" şeklinde tanımlanabilecek olan bu edebî sanat, mizah ve güldürü gibi seküler bir ihtiyaç için Kutsal Kitab'ın çağrışım gücünden yararlanmayı hedeflemesi dolayısıyla özel bir anlam taşımaktadır.

Kur'ân metni üzerinden oluşturulan mizâh ince espri anlayışı, zekâda kıvraklık ve üstün bir doğaçlama kabiliyeti isteyen, klâsik terminolojiyle ancak ظَرِيفٌ (çoğ. ظُرَفَاءٌ veya ظُرَافٌ) olarak tanımlanan hazırcevap kişilerce sergilenen son derece seviyeli ve sofistike bir mizâh biçimidir. Onu bu ölçüde özel bir mizâh kategorisine yükselten belli başlı sebepler tezimizin "Ne Tür Bir Mizah?" başlığı altında değerlendirilmiştir.

Hiç şüphesiz Ebû Muhammed el-Haccâc b. Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 95/714), Eş'ab b. Cübeyr (ö. 154/771), es-Sâhib b. 'Abbâd (ö.385/995), Ebû Nüvâs (ö.198/813), Ebû İshâk Müzebbid el-Medîni (ö. 159/776'dan sonra), Muhammed b. 'Abdullah b. 'Amr b. Hammâd el-Cemmâz (ö. 242/ 857) gibi isimlerin başını çektiği uzunca bir listenin en tepesinde şakacılığıyla ve hazırcevaplığıyla tanınan Abbasi dönemi saray nedimlerinden Ebü'l-Aynâ lakaplı Ebû Abdullah Muhammed b. el-Kâsım b. Hallâd b. Yâsir b. Süleyman (ö.283/896) yer almaktadır. Ona ait rivâyetlerin sayıca çokluğu ve bu rivâyetlerin sonraki dönem eserlerinde bolca yer alacak biçimde korunmuş olması, bir saray nedimi olarak saray çevresiyle kurduğu diyalogların büyük bir kısmının rivâyete sıkça konu edilmesi gibi sebeplerle bu şahıs üzerinde daha çok durulmuştur. Bu yüzden doktora tezimizin başlangıç safhalarında, müslüman mizah sanatının öncü isimlerinden Ebü'l-Aynâ'nın (ö.283/896) iktibas yöntemine dayalı anekdotları tarafımızdan bir proje çerçevesinde incelenmiştir.⁴ Bu vesileyle yaklaşık 10 ay süren yurt dışı doktora-sırası araştırma projemi her bakımdan destekleyen Tübitak kurumuna teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

⁴ Tübitak desteğiyle gerçekleştirdiğimiz söz konusu projede, klasik Arap literatüründeki Ebü'l-Aynâ'ya ait nüktelerin, Kur'ân-ı Kerim âyetlerine dayalı olan sınıfı tespit edilmiş, bu anekdotlardaki mizah biçim ve teknikleri gösterilmiş, Ebü'l-Aynâ'nın şahsında, Müslümanların mizah gibi seküler bir ihtiyacı karşılamak için kutsal olanı nasıl ustaca manipüle ettikleri ortaya konulmuş ayrıca bu nüktedanın sonraki dönem mizahçıları üzerindeki dolaylı etkisi saptanmaya çalışılmıştır.

Bu arada iki hususa özellikle işaret etmek isteriz: Birinci olarak, tezimizde çok sayıda Arapça özel isim bulunduğundan anekdotların seri şekilde okunmasına mani olması için -günümüzdeki hâkim eğilime uyularak- sıkı bir transkripsiyon sistemi takip edilmiştir. İkinci olarak, anekdotlarda yer alan Kur'ân âyetlerine meal verirken tercümelelerin hem murad-ı ilahiye hem de hikâyenin kontekstine uygun olmasına bilhassa özen gösterilmiştir. Bununla birlikte gerektiğinde belirli bir âyetin farklı hikâyelerde farklı biçimlerde tercüme edildiği de olmuştur.

Konusu gereği daha çok “text-oriented (metin merkezli)” analizlere imkân veren tezimiz bir Giriş ve üç ana Bölüm'den oluşmaktadır.

Giriş'te böyle bir çalışmaya kaynaklık eden klasik Arap literatürü hakkında özet bilgi verilmiştir.

I. Bölüm'de Kur'ân eksenli mizahçılığın ortaya konduğu anekdotik metinlerdeki yapısal durum ve tekniklere değinilmiştir.

II. Bölüm Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin bir mizah enstrümanı olarak kullanımında nükte üreticileri tarafından güdülen maksatlar üzerinde durulmuştur.

III. Bölüm'de ise önce Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine dayalı mizah üretiminde dikkat çeken sosyal sınıflar ele alınmış, akabinde de bu sahada temayüz etmiş olan belli başlı şahsiyetler tanıtılarak mizahlarından örnekler sunulmuştur.

Bu vesileyle, tez konusunun belirlenmesinden başlamak üzere bu çalışmanın kaynaklarının tespitinde, bölümlerinin oluşturulmasında, analizlerinin değerlendirilmesinde, çevirilerin gözden geçirilmesinde ve nihâyet bir bütün olarak tez metninin görücüye çıkacak hale gelmesinde katkılarını esirgemeyen, tezin sadece olgunlaşma ve final safhalarında değil sürecin her aşamasında desteklerini yanımda hissettiğim değerli danışman hocam Doç. Dr. Şener Şahin'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

GİRİŞ

A. Kutsal Metin (Kur'ân-ı Kerîm Âyetleri) Üzerinden Nükte Amaçlı Yapılan İktibaslar için Gerekli Anekdotik Malzemenin Durumu

Kutsal Kitab'ın çağrışım gücünden yararlanmayı hedefleyen ve aşağı yukarı "Kur'ân metnine ait tam bir âyetin veya âyet parçasının, güncel bir diyalog bünyesine ya da nazım veya nesir türündeki bir yazının muhtevâsına dercedilmesi" şeklinde tanımlanabilecek olan bu edebî sanat, "iktibâs"⁵ dışında klasik Arap edebiyatı kaynaklarında "hüsnü't-tevessül", "et-temessül bi'l-Kurân", "el-istişhâd bi'l-Kurân" ve "tazmin" gibi benzer anlamlar içeren bir takım terimlerle de ifâde edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Kur'ân metnine dayalı mizahın veya bir başka ifâdeyle 'Kur'ân eksenli nükteciliğin' örnekleri, ne müstakil bir esere başlık yapılacak ölçüde, ne de mizâhı konu alan temel bir eserin ayrı bir bölümünü teşkil edecek biçimde özel bir ilgiye konu edilmiş değildir.

Bununla birlikte, tabakat kitaplarından ansiklopedik mâhiyetteki derlemelere kadar son derece geniş bir yelpazedeki klasik Arap kaynakları önümüze zengin bir tarihsel ve mizâhî malzeme koymaktadır. Sözelimi Câhiz'in *el-Buhalâ'sı*, İbn Ebî Avn'ın *el-Ecvibetül-müskite'si*, Husrî'nin *Cem'ü'l-cevâhir'i*, Âmilî'nin *el-Keşkûl'ü*, İbn Abdürabbih'in *el-'İkdü'l-ferîd'i*, Âbî'nin *Nesrû'd-dür'ü* dağınık da olsa konuyla alakalı zengin edebi malzemeyi okuyucuyla buluşturan eserlerdir. Bunlara *el-Basâir* ve *'z-zehâir* gibi hiçbir

⁵ İktibas İslâm'ın ilk dönemlerinden beri bilinmektedir. Resûl-i Ekrem dualarında, hutbelerinde Kur'ân'dan iktibaslar yapmıştır. Kur'ân'la süslenmeyen hitabelere "betrâ" (güçük, hayırsız) adı verilmiştir. İmrân b. Hittân'ın Ziyâd b. Ebîh'in (veya İbn Ziyâd) huzurunda irad ettiği bir hutbe edipler tarafından müzakere edilmiş ve içinde Kur'ân'dan bir parça bulunsaydı bu zatın Araplar'ın en büyük hatibi olacağı sonucuna varılmıştır. Başlangıçta tazminin kapsamı içinde değerlendirilen iktibas, VI. (XII.) yüzyıldan itibaren bu sanatın kapsamından çıkarılarak Kur'ân ve hadis tazminine iktibas adı verilmiştir. Ancak Kur'ân'dan yapılan nakillerin iktibas olduğunda ittifak bulunduğu halde hadis iktibaslarını tazmin kapsamı içinde görenler de vardır. Bazı âlimler, iktibasın kapsamını genişleterek bütün ilim dallarından yapılan nakillerin iktibas olduğunu söylemişlerdir. İsmail Durmuş, "İktibas", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 22, s. 52.

İktibas olunan âyet, kendi anlamında kullanılabileceği gibi yeni bir anlam da kazanabilir ayrıca eklemeli çıkarma, takdim-tehir ve zahir kullanılan bir zamiri gizli hale getirmek veya tam tersi yollarla âyetin lafzını değiştirmek de caizdir. Çalışmanın içeriğinde yer alan anekdotlarda bu durumlara sıkça rastlamak mümkündür. el-Hamevi, İbn Hicce, *Hizanetü'l-edeb ve Ğâyetü'l-ereb*, Darü'l-bihâr, Beyrut, 2004, II, 455.

sistematığı olmamakla birlikte yine de birkaç Kur'ân'la mizah örneğini peş peşe zikreden düzensiz bazı kaynakları da eklemek gerekebilir.

Sözü edilen mizah biçimi en yoğun şekliyle, *edeb* literatürünün temsilci niteliğindeki hacimli eserlerinde karşımıza çıkmakla birlikte ilgili malzeme nispeten dağınık bir yapı arz eder. Belki de ilk defa Râgıb el-İsfehânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sında Kur'ân-ı Kerîm metnine dayalı mizah örnekleri dikkat çekici bir şekilde bazı başlıklar altında peşpeşe sunulmaktadır. O nedenle *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, ilgili malzemeyi derli toplu olarak sunan ve uygulanan mizah biçimini kategorilere taksim eden öncü bir eser olarak değerlendirilebilir. Şöyledir İsfehânî'nin başlıkları:

- نَوَادِرُ الْعَرَبِ فِي مَا سَمِعُوهُ مِنَ الْقُرْآنِ
Arapların Kur'ân'la ilgili olarak duydukları latifeler
- مَنْ غَيَّرَ حَرْفًا مِنَ الْقُرْآنِ فَأَتَى بِنَادِرَةٍ لِمَا رُوِيَ
Kur'ân'dan bir harfi değiştirerek latife yapıp
Kur'ân'ın ibaresinde bazı değişiklikler yaparak nükte türetenler
- بَعْضُ مَا جَعَلْتُهُ الْعَرَبُ قُرْآنًا
Kur'ân'a nazire ya da benzetme maksatlı Arapların söyledikleri
- مَنْ ذَكَرَ مَثَلًا فَأَعْتَقَدَ أَنَّهُ مِنَ الْقُرْآنِ
Bir atasözü (mesel) söyleyip bunu Kur'ân'a ait bir ifade sananlara dair
- دَمٌّ مِنْ قَبْحِ قِرَاءَتِهِ
Kıraati bozuk olanlara dair Kur'ân nükteleri
- دَمٌّ مَنْ أُرْتِجَ عَلَيْهِ فِي الْقِرَاءَةِ وَنَوَادِرُهُ
Kıraat sırasında takılanların kınanmasına dair anekdotlar⁶

İkinci olarak, Kalkaşendî (ö. 821/1418) *Subhu'l-a'sâ fî sinâati'l-inşâ* adlı hacimli eserinde, Kur'ân âyetlerinin kitâbet (resmî yazışmalara ilişkin kompozisyon) sanatında hangi maksatlarla ve ne gibi usullerle kullanılabileceğine dair yaptığı değerlendirme kapsamında bir takım yarı anekdotik örnekleri peşpeşe zikretmiştir.⁷

⁶ el-İsfehânî, Râgıb, *Muhâdarâtü'l-üdebâ (I-II)*, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut, 1999, I, 177-79.

⁷ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ (I-XIV)*, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, y.y., 1922, I, 229-31.

Geç dönem teliflerinden İbn 'Âsım el-Gırnâtî'nin (ö.829/1426) tam adı *Hadâiku'l-ezâhir fî müstahseni'l-ecvibe ve'l-mudhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir* olan müstakil mizah koleksiyonunda ise özellikle 2. Bap başlığı altında yine çeşitli âyetlerle ilgili nükteleri bir araya getirdiğini görmekteyiz. Söz konusu bap İbn 'Âsım tarafından

فِي أَخْبَارِ الْأَعْرَابِ وَالْمُتَنَبِّئِينَ وَنَوَادِرِ الْمُجَانِّ وَالْمُسْتَخْفِيِّينَ

Bedevi ve sahte peygamber rivâyetleri;

Edepsiz ve lakaydî/laubali kimselerin fıkraları

şeklinde adlandırılmıştır ki, bunlar içerisinde özellikle bedevilerle ilgili olanlar büyük oranda Kur'ân metnine dayalı nükteliğin seçkin örneklerini temsil eder. İbn 'Âsım kitabının sadece bu bölümünde yaklaşık 30 mizahi rivâyet zikretmiştir.

Ancak kanaatimizce, teknik olarak eserindeki müstakil bir bölüm adında “*Kur'ân'la mizah*” sanatına en net biçimde işaret eden ilk müellif hicri VI. yüzyıl âlimlerinden İranlı edip Sedîdüddîn Muhammed el-'Avfî (ö.629/1232) olmuştur. 'Avfî, ünlü nevadir koleksiyonu *Cevâmi'u'l-hikâyât*'ının son bölümünün son babını ***Der-tarîf ez-turaf ve münzel*** (Âyet ve Nüktelerle Mizah) şeklinde isimlendirmiştir ki 'Avfî bu bölümde hatırı sayılır miktarda anekdot zikreder.⁸

İfade etmek gerekir ki yukarıda zikredilen literatür, bu tezde esas alınacak olan kaynaklar listesinin çok cüzi bir bölümünü teşkil etmektedir. Klasik dönem Arap mizahı alanında yaptığı çalışmalarla haklı bir şöhrete ulaşan Alman müsteşrik Ulrich Marzolph'un “*The Qoran And Jocular Literature (Kur'ân ve Mizahi Edebiyat)*” adlı makalesinin sonuç kısmında yaptığı değerlendirmeler esasen bu vadede muazzam bir üretim ortaya konulduğunu teyit etmektedir. İlgili mizahın sadece niceliksel değil niteliksel bakımdan da modern çağ insanına anlatacak çok şeyinin olduğunu tespit eden Ulrich Marzolph'un araştırmasına göre toplamda 5.600 mizahi metin içerisinde 150 kadarı -ki bu rakam toplam anekdot yekününün yaklaşık %3'üne tekabül etmektedir- Kur'ân'dan bahsettiği görülmüştür. Kabaca bu oran, tezimiz boyunca bizim tarafımızdan değerlendirilen genel anekdot sayısının Kur'ân eksenli nükte sayısına olan oranıyla örtüşmektedir.

Ancak sayısal durumun ötesinde Marzolph, Kur'ân metni üzerinden sergilenen nüktelerden hareketle dikkatlerimizi başka bir yöne çekmektedir:

⁸ el-'Avfî, Sedîdüddîn Muhammed, *Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât*, Ayasofya-Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, No: R 1085-R 1086, 531/b.

Ancak mesele Kur'ân'ın latifeler için temel oluşturup oluşturumamasıyla değil, Kur'ân'ın mizah için kullanılıp kullanılmadığıyla ilgilidir. Bu bağlamda, göreceli olarak çok küçük bir yüzdeye sahip olan Kur'ân içerikli şakaların yine de Orta Çağ İslam toplumunda önem teşkil ettiği söylenebilir. Hiciv merkezli edebiyat açısından görülebildiği üzere, Orta Çağ İslam toplumu, İslam'ın temel ilkelerinin dogmatik yorumuna kıyasla oldukça liberal bir yapıya sahiptir. Bu çıkarım, çok sayıdaki içki içme, cinsel münasebet ve dinî kurallara aykırı toplumsal davranışlarla ilgili şakalara bakılarak yapılabilmektedir. Türünün özelliği uyarınca taşlamacı bir edebiyatın bir toplumun portresini inançlarına uygun bir şekilde resmetmeyeceğini kabul etsek bile son derece hassas sorunların bile hoş görüyle karşılandığını görmek oldukça etkileyicidir. (...)

Tüm bunları dikkate alacak olursak şöyle bir özetleme yapılabilir: Kur'ân'ı sarmalayan dinî ve ahlaki kısıtlamalar kutsal metinlerin şakalara konu olmasını asla engellememiş, aksine edebiyat içerisinde korunan bir mizah müktesebatı oluşmasını sağlamıştır, ancak bu, nispeten az bir orana tekabül etmektedir.⁹

B. Bir Mizah Tekniği Olarak Edebi Sanatlardan “İktibas”: Tanımı, Şartları, Türleri

En genel anlamda “*Kur'ân ve hadisten alınmış bir ibareyi ifade içine yerleştirmek*” şeklinde tarif edilen ve klasik edebî sanatlardan biri olan iktibas¹⁰ eski dönemlerden itibaren şairlerin şiirlerinde, hatiplerin hutbelerinde, ediplerin nesir türü eserlerinde, zahit ve sûfilerin mevzalarında başvurageldikleri özel bir tekniktir. İfadeye edebi bir zerafet, üstün bir nitelik kazandırması dolayısıyla Kur'ân'dan veya Hadis metinlerinden yapılan iktibaslar, sıradan alıntılama işleminden ayrı tutularak “edebi bir sanat” sayılmıştır.¹¹

Esasen başta Hz. Peygamberin hutbe ve mektup metinleri olmak üzere, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren hulefâ-i râşidîn, sahabe ve tabiin, müslüman yönetici zümreleri (emirler, sultanlar, valiler), ulemâ sınıfı ve bilhassa zühd yaşantısının erken dönem temsilcileri de ifadelerine güç katmak gayesiyle bu tekniğe sıkça başvurmuşlardır. Bu manada bugün elimizde, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin nüzul gerekçeleri ve ilgili bağlamları göz ardı edilerek değişik biçimlerde yorumlandığını gösteren zengin bir rivâyet malzemesi bulunmaktadır. Sözgelimi Hz. Peygamber'in, zamanın devlet reisleriyle yazışırken Kur'ân'a ait âyet parçalarını bu teknik üzere gönderdiği mektupların

⁹ Marzolph, Ulrich “The Qoran And Jocular Literature”, Arabica, C. XLVII, S. 3 (2000), s. 486-487.

¹⁰ Durmuş, İsmail, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 22, s. 52.

¹¹ Diyâuddîn b. el-Esîr, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir (I-IV)*, Dâru'n-Nahda, Kâhire, t.y., I, 61.

metnine başarılı bir şekilde yerleştirdiğini görüyoruz. Örneğin, Rum hükümdarı Herakleios'a yazdığı mektubunda ilahi hitaptaki aşağıdaki cümleyi, onun bir Kur'ân âyeti olduğuna işâret etmeksizin iktibas etmişti:

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ﴾

De ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz müslümanlarız! deyiniz. (Âl-i İmrân:64)¹²

Keza, Hz. Peygamberin, hareket noktasının Kutsal metne ait pasajlar olduğu nükte amaçlı iktibasları da bulunmaktadır. Onun mizaha meyilli kişiliğinin¹³ örneklerinden biri olarak anlatılan çok meşhur bir hadiste Hz. Peygamberin Kur'ân âyetlerini, muhataba şaka yapmada bir enstrüman olarak kullandığı açıkça görülmektedir. Şöyledir ilgili rivâyet:

Ensardan yaşlı bir kadın Hz. Peygambere gelerek “Bağışlanmam için bana dua et Ey Allah'ın resulü” der. Hz. Peygamber “Yaşlıların Cennet'e girmeyeceğini bilmiyor musun, sen?” diye ona takılır. Ancak kadın feryadı basınca tebessüm ederek “O gün sen yaşlı biri olmayacaksın ki! Yoksa sen Allah'ın şu sözünü hiç işitmedin mi?” der ve âyeti okur:

﴿إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرْبًا أَتْرَابًا﴾

Biz onları yepyeni bir yaratılıştta yarattık; onları, eşlerine düşkün ve yaşıt bâkireler kıldık. (Vâkıa: 35-37)¹⁴

Öyle anlaşılıyor ki Hz. Peygamber'in bu uygulaması kendisinden sonraki dönemde, sahâbe ve tabiin tarafından benimsenerek bir gelenek olarak yaşatılmıştır.

Keza, Hz. Ebûbekir'in, halefi Hz. Ömer'e yazdığı vasiyetnamesini belki de ona “Adaletli Ömer” namını kazandıracak olan Kur'ân-ı Kerîm'deki şu iki evrensel ilkeyi iktibas ederek taçlandırması da manidardır:

¹² Buhârî, *Sâhîh*, Tefsîrû'l-Kurân, VI, 35 (no. 4553).

¹³ Müslümanların ikinci temel referansı Sünnet'te yer alan ve Hz. Peygamberin güldüğünü ifade eden yaklaşık 50 rivâyetten sadece birkaçında onun başka insanlara şaka yaparak mizah sergilediği ifade edilmektedir. Bunların birçoğu da gülmeyi sağlayan keyif verici rivâyetlerdir. Ayrıca İslami geleneğe kabul gören rivâyetlerin pek çoğunda Hz. Peygamberin ince bir espri anlayışına sahip olduğu görülmektedir.

Marzolph, Ulrich, “The Muslim Sense of Humour”, *Humor in der Arabischen Kultur/ Humor in Arabic Culture*, ed. Gerorges Tamer, Berlin, New York, De Gruyter, 2009, s. 174.

¹⁴ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn, *el-Ba'sü ve'n-Nüşûr*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Merkezü'l-Hademâmât ve'l-Eb'âsi's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1986, s. 216. (hadis no: 343)

﴿لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ﴾

Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. (Nur:11)

﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾

Zulmedenler hangi akıbete uğrayacaklarını göreceklerdir. (Şuarâ:227)

Hz. Ali ise Muâviye ile mücadelesi sırasında ona gönderdiği son mektubunda hasmını tehdit ediyor ve “*Kılıçlarımızın dedeni, dayını ve kardeşini neden kestiğini biliyorsun*”¹⁵ dedikten sonra bunun gerekçesini Kur’ân-ı Kerîm’deki bir âyete bağlıyordu:

﴿وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَعِيدٍ﴾

Bunlar zalimlerden uzak değildir. (Hûd:83)

Yine Hz. Ali, Muğîre b. Şu’be’nin Muâviye’nin halife tayin edilmesi yönünde görüş beyan etmesi üzerine kendisi bir yorum yapmamış, ancak muhalefetini daha keskin bir biçimde ifade etmesine olanak sağlayan şu Kur’ân âyetinden istifade etmiştir:

﴿وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾

*Ben yoldan çıkarımları yardımcı edinecek değilim. (Kehf:51)*¹⁶

Âyet ve hadislerin metne referanssız olarak ustaca yerleştirilmesi hususunda zirveyi temsil eden bazı edipler de söz konusudur. Bu manada, Kur’ân’a ait bazı terkip ve ifadelerin İslam âlimleri tarafından ifade-i meram sadedinde en geniş anlamda ve cömertçe kullanıldığını söyleyebiliriz. Örneğin İbnü’l-Esîr dilde esas olanın, cümlelerin kulağı tırmalamayan, selamet-i zevki bozmayan sözcük ve terkiplerden seçilerek oluşturulması gerektiğini anlatırken “*Söylenen bir söz, kulağa hiç rahatsızlık vermeden adeta kapıyı çalmadan içeri girebilmelidir*” değerlendirmesinde bulunur ve devamında kritik bir noktada bir Kur’ân âyetinden yararlanır:

Her ne kadar bedeviler lafızlarda tumturaklı ve gösterişli bir üsluba başvurmakta idiyeler de **onlar bir ümmetti, gelip geçti**: تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ
(Bakara:134, 141)¹⁷

Aynı zamanda başarılı bir kâtip olan Şehabeddin Mahmud (ö.725/1325) da risalelerinde iktibas sanatını yoğun biçimde kullanmış, *Hüsnü’t-tevessül ilâ sinâ’ati’t-teressül* adlı eserinin ikinci bölümünde bir kâtip adayının kültürel donanımı için gerekli

¹⁵ *Subhu’l-A’sâ, I, 229; en-Nüveyrî, Şihâbüddîn, Nihâyetü’l-ereb fi fûnüni’l-edeb (I-XXXIII), Dâr’ül-Kütüb, Kâhire, 2002, VII, 29.*

¹⁶ *Subhu’l-A’sâ, I, 229; Nihâyetü’l-ereb, VII, 28.*

¹⁷ *el-Meselü’s-sâir, I, 181.*

olan ilimler bağlamında bu sanatın teorik zemini üzerine değerlendirmelerde bulunup yine risalelerinden örnekler zikretmiştir.¹⁸

Ancak ulema arasında Kur'ân âyetlerinin metne alınma şekli konusunda tartışmalar olmuştur. Bazılarına göre yapılan bir alıntının teknik anlamda "iktibâs" kabul edilebilmesi için kelamın, Kurân-ı Kerîm'den veya hadis-i şerifler içerisinde bir bölümü mutlaka ihtiva etmesi, bununla birlikte zaten anlaşıldığı için kelamda buna dikkat çekilmemesi gereği bulunmaktadır.¹⁹ İbnü'l-Esîr de *el-Meselü's-Sâir* adlı kitabında benzer bir yaklaşım sergileyerek, Kur'ân âyetlerinin kelamın içerisine âyet oldukları belirtilmesizin yerleştirilmesinin karışıklığa sebep olacağı gerekçesi ile caiz görülmemesine katılmadığını ve Kur'ân âyetlerinin mucize olması sebebi ile zaten beyana ihtiyaç duymayacak kadar belirgin olduğunu savunur.²⁰

Dolayısıyla muhtevasında böyle bir alıntının yer aldığı bir mizahi metinde "Cenab-ı Hak şöyle buyurdu" veya "Hz. Peygamber şöyle dedi" gibi ifadelerle rastlanmayacağı gibi bunlara ilişkin ayrıca izahat da verilmez. "Kur'ân'da geçtiği gibi", "Şu âyette olduğu gibi" vb. ifadelerle özel işarette bulunmak mizahın doğasına aykırı olduğu gibi ayrıca muhatabın ilgisini mizahî bağlamdan koparıp metnin kudsî yönüne çekebilir. Zaten bu yöntemde ilgili kısımlar kelamın bünyesine organik biçimde montajlandığı içindir ki bir sanat seviyesine yükselmiştir.

Mütekellimin kendi sözüne güç katmak maksadı ile başvurduğu -başta hutbe ve vaazlar olmak üzere- Arap edebiyatının hemen her türünde rastlanılabilen alıntılama yöntemi (iktibas) mizah konulu metinlerde de yaygın biçimde kullanılır. Bununla birlikte, zaman zaman bir mizahi anlatıdaki hikâye kahramanının ağzından "Cenab-ı Hak Kur'ân'da ne buyuruyor, bilmez misiniz?" denildikten sonra ilgili âyet zikredilir ki muhtemelen bu usûl daha geç dönemlerde Kur'ân kültürü nispeten zayıf kitleler için ihdas edilmiş bir usûldür.

Hatta bazı örneklerde mizahın bu biçimini kavrayabilmek geniş bir Kur'ân kültürü gerektirdiği için modern zamanlarda bu pasajlar daha özel simgelerle belirgin hale getirilerek okura yardımcı olunmaktadır. Biz de bu çalışmamızda sözü edilen pragmatik tutumu takip ederek herbir Kur'ân âyetini mutlaka metinden ayrı bir satırda ve dekoratif bir parantez ﴿...﴾ içerisinde takdim etmeyi uygun gördük.

¹⁸ İsmail Durmuş, "Şehabeddin Mahmud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 38, s. 417-18.

¹⁹ *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 182.

²⁰ *el-Meselü's-sâir*, III, 61.

C. Meselenin Fikhi Boyutu

Gerek mektuplar ve tevkîat belgeleri gibi yazılı formlarda, gerekse de -mizahi bağlam içersin veya içermesin- gündelik diyalogların doğal akışı sırasında kutsal metnin daha doğrusu Kur'ân -ı Kerîm âyetlerinin ifadeye yedirilmesi meselesi kadim ulema arasında da gündeme gelmiş ve tartışma konusu yapılmıştır.

Bu noktada üç temel yaklaşım biçimi öne çıkmaktadır.

1. Makbul İktibas

Hutbelerde, vaazlarda, dua metinlerinde, ahitnamelerde Cenab-ı Hakk'ı ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) methetmek gayesiyle kullanılan, Kur'ân-ı Kerîm'in lafzının bozulmadığı, manasının değiştirilmediği iktibas türüdür. İlk dönem nesir örneklerinden hutbe ve hitabe metinlerinde bu durum son derece belirgin olup hatta belagat zevkine sahip edip ve hatip sınıfı Kur'ân âyetleriyle süslenmeyen hitabeleri -sırf bu kusur yüzünden- "betrâ" (güdük/hayırsız) olarak tavsif etmişlerdir. Vaaz üslubunun hâkim olduğu ve irşad gayesiyle kaleme alınan eserlerde de durum böyledir. Örneğin ünlü Hanbeli vaizi İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbü'l-mevâ'ız ve'l-mecâlis* adlı eserinde Kur'ân âyetlerinin vaaz metnine organik biçimde başarıyla montajlandığı dikkati çekmektedir.²¹

2. Mübah İktibas

Gazellerde, mektuplarda, hikâyelerde ve tarih anlatımında kullanılan iktibas türüdür. Ulemânın kâhir ekseriyeti, Hz. Peygamber'in yukarıda bazı örneklerini verdiğimiz uygulamalarından hareketle ve de lafza müdâhale edilmemek, manası da değişmemek koşuluyla yazılı bir metne Kur'ân-ı Kerîm'e ait parçalar monte etmeyi câiz ve mübah görmüştür. Esasen bir takım hassasiyetler göz önünde bulundurulmak koşuluyla Kur'ân'a ait pasajların mizah alanında kullanılabileceğine dair "ruhsat" tarihsel örneklerin şahadetiyle zaten sabittir. Bu çalışmaya kaynaklık eden tüm edebi eserlerdeki materyal de keza bu hususta bir "cevaz" kapısının aralanmış olduğunu göstermektedir.

3. Merdûd İktibas

Kişinin kendisini Allah'a benzetmesini konu alan, İslam'ın ahlaki değerlerine aykırı yorumlar içeren, bizzat Kur'ân-ı Kerîm'in kendisini hafife almaya sebep olan ve nihâyet âyetlerin ifâde ettiği aslî manadan az çok uzaklaştırılarak bir nükteye vesile

²¹ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-mevâ'ız ve'l-mecâlis*, thk. Muhammed İbrahim Sünbül, Dârü's-sahâbe li't-türâs, 1. Baskı, Tanta, 1990, s. 146, 149, 168, 174, 212-14 vd.

kılınması türünden iktibaslar bütünüyle merdûd kabul edilmiştir.²² Örneğin aşağıya aldığımız bir nüktede, mütekellim cemi sigalarının mercii normalde Allahü Teâlâ iken, rivâyetin bağlamında doğrudan bir hikâye kişisine döndürülmesi mahzurlu görülmüştür:

Rivâyete göre Mervanoğullarından bir yetkili, vergi memurları hakkında kendisine iletilen bir şikâyet dilekçesini altına şu âyeti not düşerek yanıtlamıştır:

﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ، ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾

*Nasıl olsa onlar (bir sûre sonra) bize dönecek, biz de hesaplarını göreceğiz (defterlerini düreceğiz). (Ğaşıye: 25, 26)*²³

Ancak bu 3. madde, üzerinde bir miktar düşünmeyi gerektirmektedir. Zira bu nevi mizahın yansıtıldığı edebî bir parçaya muhatap olan okuyucu haklı olarak şu soruyu yöneltebilir: Gerçekten de Kur'ân-ı Kerîm'e ait ibare ve pasajları iyi niyetli olarak ve tamamen sanatsal/edebi bir endişe ile mizâha konu etmek mümkün olamaz mı?

Esâsen bu soruya verilecek cevap bir fetva boyutu da içereceğinden konuya ilişkin değerlendirmelerde ihtiyatlı olmakta yarar vardır. Herşeyden önce bu meselenin tarihsel boyutu ve örnekleri ihmal edilmeden akademik bir zeminde ciddiyetle ele alınıp incelenmesi, enine boyuna tartışılması icap etmektedir.

Belki de bizi bu hususta cesaretlendiren şey, daha Hz. Peygamber ve ilk halifeler döneminden itibâren kimi âyetlerin zaman zaman ifâde ettikleri aslî manalarından kısmen uzak, bağlamlarından nispeten kopuk biçimde yorumlandığını gösteren ilk örneklerin bulunmasıdır. Mesela aşağıda Hz. Peygambere ait iki tarihsel örnekten bilhas-sa ikincisinde belirgin bir mizah aromasının bulunmadığını söylemek zor olsa gerektir:

(1)

رُويَ عَنِ النَّبِيِّ أَنَّهُ ذُكِرَ عِنْدَهُ أَنَّ قَوْمًا مِنَ الْيَمَنِ يَحْجُونَ بِلَا زَادٍ فَقَالَ أَلَيْسَ قَالَ
اللَّهُ تَعَالَى ﴿وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى﴾

Hz. Peygamberin huzurunda, bir grup Yemenli hacının, herhangi bir azık veya kumanya hazırlığı yapmaksızın yolculuğa çıktığından yadigar olarak bahsedilince Hz. Peygamber "*Cenâb-ı Hakk 'Azık edin. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır.' buyurmuyor mu?*" demiştir.²⁴

²² el-Hüseyinî, Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed b. Muhammed Murâd, *Silkü'd-Dürer (I-IV)*, Dâr İbn Hazm, 1988, II, 306.

²³ el-Ezrârî, Takiyyüddîn Ebû Bekir, *Hızânetü'l-edebe ve ğâyetü'l-erebe (I-II)*, thk. 'İsâm Şü'aytû, Dârü Mektebeti'l-Hilâl, 1. Baskı, Beyrut, 1987, II, 455.

²⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, el-Menâsik, II, 141. (no.1730).

Görüldüğü üzere, Hz. Peygamber burada ilgili Kur'ân âyetinin asli manasını bağlamından açık biçimde uzaklaştırmış, âyetteki mecâzi anlam yüklenmiş ذُّرٌّ (azık) sözcüğünü somut bir manaya hamletmiştir.

[2]

Hz. Peygamber, Hâlid b. Velid'i ve İkrime b. Ebû Cehil'i gördüğü zaman

﴿ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ ﴾

Allah, ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü. (Rûm:19)

mealindeki âyetini okurdu.²⁵

Burada da ilgili âyet, “Cenâb-ı Hakk'ın ontolojik âlemde kendisini hissettiren yaratma kudretinin sınır tanımazlığına, dolayısıyla, kıyâmetle herc-ü merc olan varlık âleminin yeniden inşâsının mümkün oluşuna bir işâret iken, Hz. Peygamber, bu âyeti bağlamından uzak biçimde tefsir etmiş, 'ölü varlıklardan diri olanların yaratılması'nı, Allah'ın, kalbinde iman olmayan (manen ölü kimselerden) iman sâhibi nesiller var etmesine hamletmiştir. Gerçekten de babaları Allah ve resulünün en azılı düşmanı olmasına rağmen, Hâlid ve İkrime adlı sahâbiler ilk müslüman kuşağın en seçkin şahsiyetleri arasında gelmekteydi.”²⁶

Görülüyor ki, Kur'ân âyetlerinin ifade ettiği asıl anlamlarından yakın veya uzak anlamlarına çekilerek yeni bir yorumla takdim edilmesi bizzat Hz. Peygamberin öncülüğünü yaptığı dilsel veya edebi bir uygulamadır. Muhtemelen O'nun bu kabil uygulamaları müteakip dönemde Müslüman toplumun aydın ve ulemâ kesimini Kurân-ı Kerîm eksenli nükteler ihdas etmeye cesaretlendirmiş olmalıdır. Her uygulaması ümmetine bir örneklik teşkil eden Hz. Peygamber, öyle anlaşılıyor ki yukarıdaki iki uygulaması ile söz konusu iktibas biçimine de bir manada onay vermiş görünmektedir.

Elbette karakter bakımından mizâha daha yatkın edip ve nüktedan zümrelerin bu sanatsal ifâde biçiminin popüler hale gelmesinde aslan payına sahip olduklarını, keza bu etkinliğin meşrûiyet kazanmasında ciddi bir rol üstlendiklerini kabul etmek gerekir. Bu tezi destekleyecek olumlu bazı örneklerin burada ortaya konulması, müslüman birey için bu uygulamanın bir ruhsat teşkil edebileceği anlamına gelebilir.

²⁵ ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım, *Rebî'ü'l-ibrâr (I-V)*, Müessesetü'l-A'lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1991, IV, 215.

²⁶ Hasan Taşdelen, Şener Şahin, *Kur'ân'la Nükte (Kur'ân-ı Kerîm'e Dayalı Nükte Kültürü)*, Emin Yayınları, İstanbul, 2009, (Giriş Bölümü) s. X-XI.

Özel bir mizâh biçimi olarak Kur'ân metni üzerinden espri üretme geleneğinin müslüman açısından ne anlam ifade etmesi gerektiğini saptamak önem arzettir. Daha önce de işâret edildiği üzere, bu hususta iki temel farklı yaklaşım söz konusu olup müteakip iki başlıkta bunlar üzerinde durulacaktır.

D. Klasik Arap Literatüründe Kur'ân'la Mizah Olgusuna Yaklaşım Biçimi

Genellemeye giderek, mizâhın her türüne karşı çıkan sınırlı bir kesimin, Kur'ân ibâre ve pasajları üzerinden espri üretilmesine de şiddetle muhâlefet ettiklerini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Ancak ilk asırlardan itibâren bu eğilimin karşısında, '*mizâh*'ı beşeri bir olgu, '*gülme*'yi de doğal bir tepki olarak gören nispeten daha ılımlı bir yaklaşım her zaman var olagelmıştır.

Son yıllarda Müslüman mizâhı üzerine yapılan tarihsel araştırmalar, bu nükte biçiminin İslam toplumunda en başından beri -hatta bizzat Hz. Peygamber tarafından- tabii bir olgu olarak karşılandığı sonucunu ortaya koymuştur. Müslüman mizâhının teorisine söz söyleyen kimi müellifler bu konuya eserlerinde özel bir yer ayırırken dini konu veya temalarla mizah üretmenin ya da âyet ve hadis metinleriyle nükte yapmanın bir vebal gerektirdiği hususu kimi İslam âlimlerince dile getirilmiş, hatta bu saygısız davranışın öte âleme bırakılmadan bu dünyada dahi ibret olması için cezalandırıldığı iddia edilmiştir. Kaynaklarda bu konuyu işleyen oldukça sınırlı sayıda anekdot malzemesinden çarpıcı olduğunu düşündüğümüz iki örnek sunmak istiyoruz:

[1]

Yezîd b. Nehşel en-Nehşelî devesine bindiği sırada henüz ayağı üzengi-
de iken: "*Ey yüce Mevla! Hani Sen*

﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ﴾

Bunu bize hizmetkâr kılanı tesbih ve takdis ederiz. (Eğer O bu hayvanı emrimize vermeseydi) kendimiz onu zaptu rapt altına alamazdık (Zuhruf: 13)

buyuruyorsun ya, işte şahit ol ki ben onu kendim dizginleyebiliyorum" dedi. Ancak bunu söylediği sırada deve bilinmez bir sebepten ürktü ve koşmaya başladı. Ayağı üzengiye takılı kalan Yezid kontrolü sağlamak istedi ama buna muvaffak olamadı, panikleyen hayvan da ölünceye kadar onu ayakları altında çiğnedi.²⁷

²⁷ et-Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Besâir ve'z-zehâir (I-IX)*, thk. Vedâd el-Kâdî, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988, III, 152; Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Huseyn, *Nesrû'd-dür fi'l-muhâdarât (I-VII)*, nşr.: Hâlid Abdulğanî Mahfûz, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 2004, VII, 216.

[2]

Fas'ta varvıklık²⁸ mesleğiyle iştiğal eden ancak sınır tanımaz edepsizlikleri yüzünden zındıklıkla damgalanmış bir adam vardı. Bu zat bir defasında Kur'ân-ı Kerîm'i altı gün gibi kısa bir zaman zarfında baştan sona istinsah etti. İnsanlar bu duruma gerçekten çok şaşırdı ve içlerinden birisi bundan emin olmak için adama sorma gereği duydu: "(Allah aşkına doğruyu söyle) bunu ne kadar sürede yazdın?"

Kibre kapılan adam bir Kur'ân âyetine göndermede bulunarak nükte yapmayı arzu etti

﴿ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴾

Altı günde. Ama bundan dolayı bize herhangi bir yorgunluk ârız olmuş da değil. (Kâf:38)

dedi. Ancak bu hadiseden kısa bir süre sonra adamın eli gerçekten de çolak kaldı.²⁹

Kutsalın bir mizah enstrümanı olarak görülüp nükte ya da şakaya malzeme yapılmasını eleştirel açıdan aktaran bir başka anekdotta ise, bu defa hadis metnini tiye alan bir şahsın cezalandırıldığını görmekteyiz:

Bir grup talebe kendisinden hadis rivâyetinde bulunmak üzere bir muhaddisin derslerine devam ediyordu. Bir gün bu güruh yolda derse giderken içlerinden muzip birisi, Hz. Peygamberin

إِنَّ طَالِبَ الْعِلْمِ يَمْشِي عَلَى أَجْنِحَةِ الْمَلَائِكَةِ مَا دَامَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ

İlim talebesi, gayesi ilim olduğu sürece meleklerin kanatları üzerinde yürüyüp gider.

mealindeki hadisine³⁰ göndermede bulunarak³¹ "Usul usul yürüsenize, kanatları incitip kıracaksınız" şeklinde bir espri yaptı. Ancak tam bu sözü söylediği sırada ayağı kayıverdi ve yolun kalanını topallayarak yürümek zorunda kaldı.³²

²⁸ Eski kitap alıp satma, nadir eserleri istinsah etme işiyle uğraşan kişi, bir nevi sahaf.

²⁹ *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 153; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye (I-X)*, Dâru Sâdır, nşr. İhsân Ab-bâs, Bekr Abbâs, 1. Baskı, Beyrut, 1996, IX, 352; *Rebî'ü'l-ebrâr*, V, 115.

³⁰ İlgili rivâyet bir hadis kaynağında şu şekliyle yer almaktadır:

مَا مِنْ خَارِجٍ يَخْرُجُ مِنْ بَيْتِهِ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ إِلَّا وَصَعَتْ لَهُ الْمَلَائِكَةُ أَجْنِحَتَهَا رِضَاءً بِمَا يَصْنَعُ

Bkz. Dârekutnî, *Sünen*, Tahâret, I, 362 (no. 761).

³¹ Esasen hikâye metninde بِهَذَا الْحَدِيثِ مُتَهَرِّغًا (hadisle alay ederek) denilmekte ise de, hadis tahsili için yola çıkmış birinin peygamber sözüyle ilişkisi onunla alay etmek biçiminde olmayacağından burada مُتَهَرِّغًا kelimesine tarafımızdan "hadisi espriye malzeme yapma" manası verilerek ifade yumuşatılmıştır.

³² *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 152.

Genel anlamda dini emir ve yasakların özelde ise Kur'ân metnine ait ibarelerin mizah malzemesi yapılmasına ilişkin bir eleştiri örneğini de Abbasi halifesi Harun Reşid ile sahip olduğu edebi-dini kültür ve mizahi becerileri dolayısıyla kendisini yakın çevresine dâhil ettiği ve hatta sarayında ona özel bir oda tahsis ettiği samimi nedimi İbn Ebû Meryem arasında cereyan eden şu hadisede görmekteyiz:

Bir gece sabaha karşı Harun Reşid, namaza kaldırmak için İbn Ebû Meryem'in yanına gelir, üzerinden yorganı atarak "Sabah-ı şerifleriniz hayr olsun" der. (Etrafın henüz karanlık olduğunu fark eden) İbn Ebû Meryem "Bana henüz sabah olmadı efendimiz, siz bakın işinize!" deyince Harun Reşid "Haydi kalk namaza" diye ısrar eder. Bunun üzerine çok bilmiş nedim "Efendim, içinde bulunduğumuz şu zaman dilimi (İmam-ı Şafii'nin talebelerinden) Fakih Ebû'l-Cârûd'a (ö.219/834) göre sabah namazı vakti; hâlbuki bendeniz (İmam-ı Azam'ın talebelerinden) Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) kavline itibar etmekteyim" der ve tekrar yorganı üzerine alır.

Ümidini kesen Harun Reşid oradan ayrılır ve kendisi sabah namazını kılmaya geçer. İbn Ebû Meryem bir süre sonra yataktan kalkar, halifenin yanına girdiği sırada onun namazda

﴿ وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي ﴾

Yaradanıma niçin ibadet etmeyeyim ki? (Yâsîn:22)

âyetini tilavet ettiğini duyar ve hemen "Ben nereden bileyim?!" şeklinde muzipçe bir cevap verir. Halife bu şaka karşısında kendisini tutamayarak önce güler sonra da "(Aşk olsun yani İbn Ebû Meryem) namazda olacak iş mi?!" diye sitemde bulunur. Nedim "Ne yaptım ki?" deyince halife "Daha ne yapacaksın, namazımı bozdun!" karşılığını verir. Nedim "Vallahi böyle bir niyetim yoktu. Sadece sizin 'Yaradanıma niçin ibadet etmeyeyim ki?' dediğinizi duyunca ben de gayr-i ihtiyari 'Ben nereden bileyim?!' deyiverdim" dedi. Bunun üzerine Harun Reşid tekrar güldü ve bu muzip nedimine şu uyarıda bulundu:

إِيَّاكَ وَالْقُرْآنَ وَالِدِّينَ وَلَكَ مَا شِئْتَ بَعْدَهُمْ!

Aman ha, Kur'ân-ı Kerîm'i ve dini sulu şakalarına malzeme yapma da, onun dışında ne halt edersen et!³³

Klasik döneme ait verdiğimiz bu birkaç anekdot dışında, Kur'ân'la mizah yapmayı doğrudan veya dolaylı olarak reddeden, hedef alan, dışlayan ya da küçümseyen her-hangi bir veriye rastlamamaktayız. Bilakis kadim ulema, hem teliflerinde hem de sohbetlerinde mizahın bu biçimini geniş uygulama alanıyla fiilen tecviz etmekte olup klasik eserler buna dair sayısız nükte örnekleriyle doludur. Müfessirinden muhaddisine,

³³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülûk (I-IXX)*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdi Atâ, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, VIII, 327; et-Taberî, *Târihü't-Taberî (I-XI)*, Dârü't-türâs, Beyrut, 1967, VIII, 349; Zehabî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm (I-LII)*, thk. Ömer 'Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1987, XIII, 15.

rüya tabircisinden fakihine, şairinden nüktedanına, kâtibinden nedimine kadar çok geniş bir dini ve entelektüel kesim mizahın bu tarzına sempatiyle bakmış, diğer bir kısım entelektüel ise adeta bir hobi gibi gördükleri mizahın bu özel biçimiyle fazlaca meşgul olup bu alanda temayüz etmiştir. Bu genel olumlu yaklaşımın belki de en önemli sebebi, nükte üreticileri, dinleyenleri ya da aktarıcıları nezdinde “kutsal”ın asla ve asla mizahın nesnesi haline getirilmediğinden emin olmalarıydı. Bu can alıcı nokta Lübnan doğumlu Alman müsteşrik Georges Tamer tarafından hassasiyetle tespit edilmiş görülmektedir:

Unutmamak gerekir ki bu anekdotlar hiçbir zaman Kur’ân’ın kutsal orijinine ve Peygamberine karşı menfi bir içerik bulundurmaz. Kur’ân âyetleri farklı mizahi amaçlar için kullanılabilir olduğundan onlar bağlam itibarıyla değiştirilip parodileştirilmiştir. Kur’ân, mizahı şekillendirebilir fakat kendisi bir mizahın nesnesi olamaz. Bu kısıtlamalar Allah, Muhammed ve diğer peygamberler için de geçerlidir. Bu konular müslüman mizahçılar için tabu durumundadırlar.³⁴

Esasen Kur’ân-ı Kerîm’in bitmez tükenmez bir hazine olduğuna, Kur’ân âyetleri bünyesinde her bilginin sarâhaten veya zımnen mutlaka mevcut olduğuna iman eden İslam ulemâsı, aktüel bir diyalog sırasında dahi, bir duygunun veya durumun sadece Kur’ân âyetlerine müracaatla ifade edilebileceğine inanıyor ve bu hususta şu gibi nasları dayanak kabul ediyorlardı:

﴿ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ﴾

Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. (En’âm:38)

﴿ تَبَيَّنَّا لِكُلِّ شَيْءٍ ﴾

Her şey için bir açıklama. (Nahl:89)

﴿ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴾

Hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın. (En’âm:59)

Kadîm ulemâdan bazı şahsiyetler ise bu hususta öylesine yetkin hale gelmişti ki, mesela onlardan biri büyük bir özgüvenle

لَوْ ضَاعَ لِي عِقَالٌ لَوَجَدْتُهُ فِي الْقُرْآنِ الْكَرِيمِ.

Eğer sarığımı kaybedecek olsam, onun bile nerede olduğuna dair Kur’ân’da mutlaka bir işaret bulurum.³⁵

³⁴ Tamer, Georges, “The Qur’an and Humor”, *Humor in der Arabischen Kultur/ Humor in Arabic Culture*, ed. Georges Tamer, De Gruyter, Berlin&New York, 2009, s. 28.

³⁵ *Subhu'l-a’sâ*, I, 229.

diyebiliyordu. Kalkaşendî bize yine buna yakın bir başka rivâyet daha aktarmaktadır ki - bazılarına göre- sadece bu bile Kur'ân-ı Kerîm'in mucize olduğunun kanıtlarından biridir. Şöyledir sözü edilen rivâyet:

Adamın biri, ulemâdan bir zâta, Cenâb-ı Hakk'ın kitabında [الْبَارُ قَبْلَ الدَّارِ] "Ev alma komşu al" atasözündeki manayı veren bir ibâre var mı diye sorunca, âlim zât "Evet var, Cenâb-ı Hakk'ın

﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ﴾

Allah, inanlara Firavun'un karısını misal gösterir, O şöyle demişti: "Rabbim! Katından bana cennette bir ev yap. (Tahrîm:11)

âyeti" demiş ve eklemiştir: "Burada Firavun'un karısı Âsiye 'Ev alma komşu al' sözündeki manayı kastetmiştir".³⁶

Bu meyanda zikredilebilecek kayda değer bir diğer anekdot ise Sülemî'nin *Tabakâtü's-Sûfiyye*'sinde yer almaktadır. Buna göre tek ayağı olduğu halde çetin bir seyahate çıkan bir adam, karşılaşacağı muhtemel zorlukları Kur'ân'daki bir âyete dayanarak aşabileceğine inanmış görünmektedir:

Bir seyahatim esnasında tek ayağı üzerinde sekerek yürüyen bir adam gördüm. Ona "Bir ayaktan mahrumken yolculuk etmen senin neyine?" dedim. O da bana "Müslüman mısın?" diye sordu. Ben de evet cevabını verdim. Bunun üzerine

﴿وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾

Biz onları karada ve denizde taşıdık. (İsrâ:70)

âyetini okudu, arkasından da "Taşıyan o olduktan sonra beni uzvum olmadan da taşır" diye ekledi.³⁷

Netice olarak ulemanın bu husustaki genel kanaati Kalkaşendî tarafından veciz bir üslupla şöyle özetlenmiştir:

وَقَدْ أُخْرِجَ مِنَ الْكِتَابِ الْعَزِيزِ شَوَاهِدٌ لِكُلِّ مَا يَدُورُ

بَيْنَ النَّاسِ فِي مُحَاوَرَاتِهِمْ وَمُخَاطَبَاتِهِمْ.

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinde insanlar arasında cereyan eden her hususa dâir bir takım delil ve şâhidler mutlaka vardır.³⁸

³⁶ *Subhu'l-a'sâ*, I, 229.

³⁷ es-Sülemî, Ebû Abdurrahmân, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, thk. Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 381-82.

³⁸ *Subhu'l-a'sâ*, I, 229.

E. Modern Çağda Kur'ân'la Mizah Olgusuna Olumsuz Yaklaşanların Argümanları

Kur'ân âyetlerinin bir mizâh malzemesi olarak kullanımı söz konusu olduğunda birbirleriyle çatışan iki tutumdan söz edilebilir: Kur'ân eksenli mizah üretimine olumlu bakınların sergilediği pozitif tutumla; bu mizâh türünü gayrı ciddi, hatta müslüman ahlaki açısından radikal bir sorun olarak görenlerin ortaya koyduğu negatif tutum.

İfade etmek gerekir ki “*kutsal üzerinden mizah üretme*”, çağımız Müslüman toplumlarında entelektüel bir çaba olarak bilhassa tahsilli çevrelerce başvuru alan kültürel bir olgudur. Klasik dönemde yeterince tartışılmamış ya da tartışılma gereği görülmemiş bu olgu, günümüzde bazı kesimler tarafından çeşitli argümanlarla gündeme getirilmektedir. Bu kesim, kadim ulemanın bu hususta “fikir birliği” içinde olduğunu iddia etse de Müslümanların 15 yüzyıllık tarihsel ve edebi birikimi -çalışmamızda da ortaya konulacağı üzere- sözü edilen iddiayı temelinden çürütmektedir.

Bu bapta özellikle internet dünyasının sosyal paylaşım sitelerinde Kur'ân'la mizah yaklaşımını mahkûm etmeye dönük yeni yeni bazı çabalar dikkat çekmektedir. Örneğin bir internet kullanıcısı, telefonuna gelen bir whats'up mesajındaki fıkradan yola çıkarak aydınlanma ihtiyacıyla sormaktadır:

Telefonuma bir mesaj geldi, içeriği şu:

Oruçlu bir adama “*Ramazan ayında Kur'ân-ı Kerîm surelerinden hangilerini kalbine ve gönlüne daha yakın buluyorsun?*” diye sormuşlar. Muzip adam “*Mâide (sofra)*”, “*Duhân (duman)*” ve “*Nisâ (kadınlar)*” cevabını vermiş.

Şimdi, bu türden fıkra ve nükteleri aktarmanın hükmü nedir?³⁹

Kur'ân'la mizah olgusuna olumsuz yaklaşan kesimlerin yorum ve düşünceleri, zihin dünyalarını net bir biçimde yansıtmaktadır. Zira yukarıda modern bir versiyonu sunulan “kutsal üzerinden mizah” örneği bu kesimlerce şiddet ve nefret söylemiyle karşılanmakta olup, onu aktaran ve üretenler de en başta münafıklık ve zındıklıkla itham edilmektedir. Bu grup, şahsın sorusuna genellikle Kur'ân-ı Kerîm'in şu gibi âyetlerinden hareketle cevaplar vermektedir:

﴿وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُؤًا﴾

Allahın âyetlerini (muhalefetle) oyuncak yerine koymayın. (Bakara: 231)

﴿وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَحْوُ نَحْوِمْ وَنَلْعَبُ قُلْ أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا تُفْعَلُونَ﴾

³⁹ <https://islamqa.info/ar/275500>

Şâyet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, “Biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk”, derler. De ki: “Allah’la, O’nun âyetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz?” (Tövbe: 65)

﴿ذٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمَ مِمَّا كَفَرُوا وَاَتَّخَذُوا آيَاتِي وِرْسَالِي هُزُوًا﴾

İşte böyle. İnkâr etmeleri, âyetlerimi ve Peygamberlerimi alay konusu yapmaları yüzünden onların cezası cehennemdir. (Kehf:106)

﴿وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾

Âyetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır.
Onlar için alçaltıcı bir azap vardır! (Câsiye:9)

﴿إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَضْلٌ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ﴾

Şüphesiz o Kur’ân, hak ile batılı ayırd eden bir sözdür.
O, boş bir söz değildir. (Târik: 13-14)

Ancak ifade etmek gerekir ki bu âyetler kesinlikle tezimizin konusu olan “Kur’ân eksenli mizahçılığı” mahkûm edecek türden veriler değildir. Zira herşeyden önce ilgili âyetler, doğrudan Allah’ı inkâr eden kâfirleri ya da O’na inanmış gibi görünüp de aslında kalben iman etmeyen münafıkları hedef almaktadır. Bunlar sadece Allah’ın kelamı ile değil, bizzat Cenab-ı Hak’la ve onun elçileri ile de alay etmektedirler. (Tövbe: 65, Kehf:106 vd.)

İkinci olarak, yukarıdaki âyetlere Türkçe meal verilirken siyak ve sibak dikkate alınmadan kullanılan ifadeler de bu hususta yanlış anlamalara yol açmaktadır. Mesela Bakara Suresi’nin 231. âyetini ele alalım. Bu âyete farklı Türkçe meallerde (ki bütün bu meallere www.kuranmeali adresinden online olarak ulaşılabilir) şu gibi anlamlar verilmiştir:

﴿وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا﴾

1. Allah’ın âyetlerini şaka sanmayın.⁴⁰
2. Sakın Allah’ın âyetlerini şaka yerine tutmayın.⁴¹
3. Allah’ın âyetleriyle eğlenmeye kalkmayın.⁴²
4. Allah’ın âyetlerini eğlence aracı yapmayın.⁴³
5. Allah’ın âyetlerini eğlence konusu yapmayın.⁴⁴
6. Allah’ın âyetlerini oyun ve eğlence aracı yapmayın.⁴⁵
7. Allah’ın âyetlerini de alaya almayın.⁴⁶

⁴⁰ Abdülbaki Gölpınarlı Meali

⁴¹ Ali Fikri Yavuz Meali

⁴² Ümit Şimşek Meali

⁴³ Yaşar Nuri Öztürk Meali

⁴⁴ Ahmet Varol Meali

⁴⁵ Abdullah Parlıyan Meali

Yukarıda zikredilen meallerin tümü, bu şekliyle bağlamından kopuk bir vaziyette alınırsa, sanki uyarının “*Kur’ân âyetleri üzerinden mizah üretme*” sanatı ile ilgili, muhatplarının da bu yönde üretimlerde bulunan nüktedanlar olduğu sanılabilir. Hâlbuki âyetin üst tarafını dikkate alacak olursak, ilahi uyarının, bu tarz bir mizahı mahkûm etme maksadı gütmeyeceğini fark edebiliriz. Zira âyetin sibakı şöyledir:

“Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, ya onları iyilikle tutun yahut iyilikle bırakın. Haklarına tecavüz edip zarar vermek için onları tutmayın. Bunu kim yaparsa kendine zulmetmiş olur. Sakın Allah’ın âyetlerini eğlenceye almayın.” (Bakara:231)

Görüldüğü üzere, ilgili âyet parçası bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde, “Kur’ân’la nükte” ameliyesini mahkûm etmeye çalışanların -en iyimser söylemle- bir basiretsizlik sergilediklerini söyleyebiliriz. Bununla birlikte birkaç Kur’ân mealinde bu hataya düşülmediği, daha doğrusu bu yanlış anlamaya mani olmak için parantez içi açıklamalardan yararlandığı görülmektedir. Şu meal örneklerinde olduğu gibi:

1. *Allah’ın âyetlerini (muhafeftle) oyuncak yerine koymayın.*⁴⁷
2. *Allah’ın âyetlerini (boşanma ile ilgili hükümlerini) alay konusu haline getirmeyin.*⁴⁸

Muhammed Esed ise meal verirken âyetin maksadına da vurgu yaparak

*Ve Allah’ın [bu] mesajlarını önemsemezlik yapmayın.*⁴⁹

demiş ve bu husustaki yanlış anlamaların önünü almıştır. Özetlemek gerekirse, “*Kur’ân-ı Kerîm âyetleriyle alay etmek*” ile “*Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini kullanarak mizah üretmek*” arasında var olan ince -ama belirleyici- çizgi -kasıtlı veya kasıtsız olarak- çoğu defa dikkatlerden kaçırılmaktadır. Keza Tevbe Suresi’nin 65. âyetindeki

﴿أَبِاللَّهِ وَأَيَّاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ﴾

Allah ile, Onun âyetleriyle ve Resulü ile mi eğleniyorsunuz? (Tevbe:65)

ibaresinin -ve diğer âyetlerdeki benzer ifadelerin- yargıladıkları da “*doğrudan doğruya Kur’ân âyetlerinin mana ve maksatlarıyla alay eden kimseler*” olup, ahlaka mugayir olmayan mizah üretimlerinde bu âyetleri yardımcı bir unsur olarak kullanan kimseler değildir.

Üçüncü olarak, bu görüşte olanların en genel manasıyla “*hezl*”e karşı oldukları ve buna dayalı şaka ve nükteleri “*küfür*” telakki ettikleri görülmektedir. Keza bu güruhun

⁴⁶ Diyanet İşleri Meali (Eski)

⁴⁷ Hasan Basri Çantay Meali

⁴⁸ Ahmet Tekin Meali

⁴⁹ Muhammed Esed Meali

kolaya kaçarak delil olarak sarıldıkları Târik Suresi'nin 14. âyeti de meal verilirken maksatlı biçimde hedefinden saptırılmaktadır. Türkçe meallerde وَمَا هُوَ بِالْهَزْلِ ibaresine hemen hemen ittifakla “O, şaka değil”, “O, eğlence değil” manalarının verilmesi açıkça böyle bir yanlış anlamaya zemin hazırlamış görünmektedir. Hâlbuki ilgili âyette de denilmek istenen, sibakta verilen haberlerin kesin bir hakikat ifade etmekte olup, esasen Allah kelamının “boş bir lakırdı” olmadığına bir nevi manifestosu mahiyetindedir.

F. Hadis Kültürüne Ait Malzemenin Mizah Bağlamında Kullanımı

Kutsal metin denilince buna, ulema tarafından yazımı kadar ezberlenmesine de büyük önem atfedilen ve Müslümanların ikinci ana kaynağı kabul edilen Hz. Peygamberin hadislerine ait metinler de dâhil edilebilir. Özellikle bazı meşhur kısa hadis metinlerinin bu vadide bir nükte unsuru olarak kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Arap nevadiri içerisinde nüktenin can alıcı kısmını bir hadis metninin oluşturduğu mizah biçiminin örnekleri sayıca nispeten daha azdır. Bu kapsamda oluşan mizahi hikâyelerde ilgili hadis metinlerinin birçoğunun küllî fıkıh kaideleri olarak hem Müslüman ulema arasında sıkça tedavül eden hem de ortalama bir müslümanın genel kültür hazinesinde mevcut olan meşhur ve kısa metinli hadisler olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıda buna ilişkin üç örnek zikredilecektir:

[1]

Ebü'l-'Aynâ'nın bir çocuğu olmuş muzip arkadaşı İbn Mükerrrem de tebrik etmek için kendisini ziyarete gitmişti. İbn Mükerrrem selam verip içeri girdi, muhabbet sırasında ise Ebü'l-'Aynâ'ya hissettirmeden çocuğun önüne bir taş bırakıverdi, sonra da evden ayrıldı.

Ebü'l-'Aynâ bir süre sonra taşı fark ederek “*Bu taşı buraya kim getirip bıraktı?*” deyince hane halkı “*İbn Mükerrrem*” cevabını verdi. Bunun üzerine Ebü'l-'Aynâ “*Allah İbn Mükerrrem'e lanet etsin*” dedi, “*o bununla ancak Hz. Peygamberin*

الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ.

Çocuk yatağa (doğuran kadının kocasına) aittir;
zina edene ise taş(lanma cezası) vardır.⁵⁰

mealindeki hadisine (ve dolayısıyla ondaki tahkir edici manaya) telmihte bulundu” dedi.⁵¹

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 365 (no. 466).

⁵¹ el-Kayrevânî, el-Husrî, *Cem'ül-cevâhir fi'l-mûlah ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Bîcâvî, Dârü'l-Cil, Beyrut, 1987, s. 76; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 428; el-Kayrevânî, el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb (I-II)*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997, I, 269.

[2]

(Arap mizah kahramanı) Cuha'nın babası vefat ettiğinde Cuha babasının cenazesine katılamamıştı. Konu komşu cenaze alayını neden takip etmediğini kendisine sorduklarında, Cuha *-Bre cahiller-* demiş "Hz. Peygamberin

لا يُتَّبَعُ مَوْلٌ

*Kaçanın peşinden gidilmez.*⁵²

hadisini işitmediniz mi?" Ahali "İyi de Cuha, söylediğin o hadis, savaş esnasında harp meydanından kaçan (ve geri dönme ihtimali olmayan) kimseler için" deyince, Cuha "Merak etmeyin beyler" demiş "bizim pederin geri dönme ihtimali çok daha düşük!"⁵³

[3]

Eşraftan nüktedan bir zata bir davette kuzu çevirme ikram edilmişti. Bu zat, önüne konulan ikramın son derece cılız bir kuzu olduğunu görünce "Bence bu hayvan gerçekten ölümü idrak etmiş" demiş ve bununla Hz. Peygamberin

لَوْ تَعَلَّمُ الْبَهَائِمُ مَا تَعَلَّمُونَ مِنْ أَمْرِ الْمَوْتِ مَا أَكَلْتُمْ مِنْهَا سَمِينًا

Şâyet hayvanlar ölüm hakkında sizin bildiklerinizi bilselerdi onlardan bir tanesi bile semirmiş olarak sofranıza gelmezdi.

mealindeki hadisine zarif bir göndermede bulunmuş.⁵⁴

Muhtevasında bir hadis metnine yer veren, daha doğrusu ilgili hadis metninin, rivâyetin mizah açısından düğüm noktasını teşkil ettiği örneklerden bazıları ise, bir hadis-i şerifin asıl manasından saptırılmak istenmesi durumunda geliştirilen karşı stratejilerle ilgilidir. Aşağıdaki tarihsel anekdotta böyle bir strateji izlendiğini görmekteyiz:

Heysem b. 'Adiy anlatıyor: Bir defasında İbn Abbas'ın yanında otuyordum. O sırada yanımıza Mekke'den içerisinde Yemen ve Mısır işi elbiselerin de bulunduğu bir hediye bohçası getirilip konuldu. Ben hemen İbn Abbas'a "Hz. Peygamberin (a.s.)

مَنْ أَتَتْهُ هَدِيَّةٌ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ جُلُوسٌ فَهَمَّ شُرَكَاءُ فِيهَا.

Kime bir armağan gelir ve o sırada yanında da dostları bulunuyorsa, onlar da o hediyeye ortak olurlar.⁵⁵

⁵² Edeb kaynaklarında ilgili hadis metninde geçen مَوْلٌ sözcüğü hadis kaynaklarında مُدَبِّرٌ ve هَارِبٌ lafızlarıyla yer almaktadır. el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye 3. Baskı, Beyrut, 2003, VIII, 314.

⁵³ *el-Besâir ve'z-zehâir*, V, 107.

⁵⁴ el-Ğazûlî, 'Alâuddîn el-Behâî, *Metâli'ü'l-büdûr fî menâzili's-sürûr (I-II)*, Matba'atü idâreti'l-vatan, 1. Baskı, y.y., 1883, II, 52.

⁵⁵ el-Hindî, el-Müttakî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sakkâ, Müessesetü'r-risâle, 5. Baskı, y.y., 1981, VI, 111. Hadisiin Taberânî'deki versiyonunda girizgah مَنْ أُهْدِيَتْ إِلَيْهِ هَدِيَّةٌ şeklinde. Bkz. et-Taberânî, Ebû Kâsım Süleymân, *el-Mu'cemü'l-evsat (I-X)*, thk. Târîk b. 'Ivaz, Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dârü'l-haremeyn, Kahire, 1994, III, 53.

hadisinin ravisi sensin, değil mi?” diye imalı bir soru yönelttim. O da bana “Ağır ol bakalım yeğenim” dedi “sözünü ettiğin hadis sadece hurma, sevîk vb. (ucuz) yiyecekler için varid oldu, Yemen işi (pahalı) giyecekler için değil!”⁵⁶

Hadis malzemesinin, İslam dininin temel ahlak esasları ile çatışsa bile kimi müstehcen içerikli anekdotlarda bir güldürü unsuru olarak kullanıldığı örnekler de söz konusudur. Mesela *edeb* kaynaklarından birçoğunun aktardığı meşhur bir örnek bizim bu çalışmada zikretmeyi uygun göremeyeceğimiz ölçüde pornografik unsurlar taşımaktadır.⁵⁷

G. Arap Nevâdiri Kanalıyla Türk Fıkra Kültürünü Etkileyen Kur’ân’la Nükteciliğin Nasreddin Hoca Fıkra Külliyyatındaki Tezâhürleri

Kutsal metnin mizah bağlamındaki kullanım örnekleri müslüman Arap kültüründe çağlar boyu eserden esere ve nesilden nesile aktarılırken, bu mizah biçiminin Anadolu sahasında da bazı tipik örneklerinin tezahür etmeye başladığını görebilmekteyiz. Arap mizahının Selçuklu ve Osmanlı idaresindeki geniş bir müslüman coğrafyaya transferi sırasında öyle anlaşılıyor ki letaifnâme kültürünün büyük etkisi olmuş, Anadolu mizah kültürüne katılan bu müslüman-Arap orijinli hikâyeler bünyesinde Kur’ân’la nükte yapma sanatına özgü rivâyetler de yerini almıştır.

Aşağıda, Nasreddin Hoca fıkraları derlemeleri içerisinde özel öneme sahip olan nüktelerden birini (“**İncir ve Zeytin**” başlıklı fıkrayı) önce Erdoğan Tokmakçioğlu’nun derlemesindeki Türkçe şekliyle verecek, arkasından benzeşen ve ayrışan unsurların daha net görülebilmesi için bu rivâyetin orijinini teşkil eden Arapça metni de aktaracağız:

Kadı, Hoca’yı iftara davet etmiş. Yanındaki kâhyasına da:

- Hoca çok sever, aşçıbaşına söyle incir tatlısı da yapsın, demiş.

Hoca akşama iftara gitmiş. Zeytinle iftar edilmiş, öteki yemekler de yenmiş, fakat incir tatlısından ses çıkmamış. Yatsı namazından sonra kadı:

- Hoca, demiş, bir aşır okuyun da zevkle dinleyelim.

Hoca, Kur’ân’daki “**İncir ve zeytine and olsun**” anlamına gelen “**Vettîni vez zeytûni**” diye başlayan sureyi okurken “incir” anlamına gelen “tîn”i atlatıp sadece “**Vezzeytûni**” demiş. Kadı:

⁵⁶ İbn ‘Âsım, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. ‘Âsım el-Ğirnâti, *Hadâiku'l-ezâhir fi müstehsini'l-ecvibe ve'l-müdhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir*, Dârü'l-kütübi ve'l-vesâiki'l kav-miyye, thk. Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim, Kahire, 2014, s. 36.

⁵⁷ el-İsfehânî, Ebû'l-Ferec, *Kitâbü'l-Eğâni (I-XXIV)*, thk. Semîr Câbir, Dârü'l-fikr, 2. Baskı, Beyrut, t.y., XVI, 374; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VI, 226; İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd (I-VII)*, nşr.: Ahmed Emîn-Ahmed ez-Zeyn-İbra-him el-Ebyârî, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 3.Baskı, Beyrut-Kâhire, 1965, VIII, 110.

- “Vettin”i unuttun Hocam, demiş.
- Hoca şöyle cevap vermiş:
- Onu benden önce sen unuttun!⁵⁸

Nasreddin Hoca fıkrasının orijini olan Arapça versiyonu:

قَالَ الْأَصْمَعِيُّ: أَصْفْتُ أَعْرَابِيًّا فَلَمَّا أَكَلْنَا قُلْتُ يَا جَارِيَّةُ أَطْعِمِينَا تِينًا، فَنَسِيَتْهُ، فَقُلْتُ لَهُ بَعْدَ سَاعَةٍ: أَتَحْسِنُ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ؟ قَالَ: نَعَمْ. فَقُلْتُ: إِقْرَأْ فَقَرَأَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَالزَّيْتُونَ وَطُورِ سَيْنِينَ. فَقُلْتُ وَأَيْنَ التَّيْنِ؟ فَقَالَ: نَسِيَتْهُ أَنْتَ وَجَارِيَّتِكَ مِنْ ذَلِكَ الْوَقْتِ!

Asmaî anlatıyor: Bir defasında bir bedeviyi konuk etmiştim. Birlikte yemek yedikten sonra câriyeme seslenerek “Bize incir ikram et” dedim, ne var ki o bunu unuttu. Bir süre sonra ben sohbet arasında bedeviye “Kur’ân’dan şöyle güzel okuduğun bir yer var mı?” diye sordum. “Evet” yanıtını alınca da, “Oku öyleyse” dedim. Bedevî, besmeleyi çektikten sonra Tîn (yani İncir) suresinin başındaki ilk sözcüğü atlayarak:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَالزَّيْتُونَ وَطُورِ سَيْنِينَ ﴿﴾

Zeytin’e ve Tûr’a (Sînâ Dağı’na) and olsun ki ... (Tîn:1-2)

diye okumaya başladı. Ben bir sehivde bulunduğunu zannederek “Tîn (incir) nerede?” diye sorunca taşı gediğine koyuverdi: “Onu demin sen de cariyen de unuttunuz ya!”⁵⁹

Nasreddin Hoca fıkrâ külliyyatı içerisinde Kur’ân’la nükteciliğin dolaylı yolla yapıldığına ilişkin ilginç bir örnek, ilmi mesaisinin önemli bir bölümünü Nasreddin Hoca kültürü etrafında şekillenen fıkrâ malzemesini derlemeye adanmış Türk halk edebiyatı araştırmalarının öncü isimlerinden Pertev Naili Boratav’ın derlemesinde bulunmaktadır. Boratav’ın yurt dışındaki kütüphanelerden birinde keşfettiği yazma nüshada yer alan rivâyet şöyledir:

Birgün hasta olmuş. Amma bir devletlü kimesne Hoca’nın hatırını sormağa gelmiş. O ayıtmış: “Ey Hoca! Gönlün ne ister!” demiş. Hoca ayıtmış: “Pilav ister”. Ol devletlü fi’l-hal pişirtüp getürdi. Hoca dahı ol pilavı büsbütün yemiş. Hoca’ya demişler ki: “Sana bu kadar pilav yemek zarar değil midür?” dediler. Hoca ayıttı: “Lâ yazurru velâ yenfa”.⁶⁰

Bu hikâyenin final kısmında Nasreddin Hoca’nın ağzından dökülen ve muhatapların gülmesine sebep olan cümle, ibare olarak birebir bir Kur’ân âyeti değilse de seçi-

⁵⁸ Tokmakçıoğlu, Erdoğan, *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 214.

⁵⁹ *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, II, 557

⁶⁰ Boratav, Pertev Naili, *Nasreddin Hoca*, 5. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 194.

len lafızlar ve bunların şeklen kullanım biçimleri bazı Kur'ân âyetlerinde⁶¹ geçen neredeyse klişe bir üslubu anımsatmaktadır. Zaten sözden doğan mizahi ortam da cemaatin bu durumu bilmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki cemaat Hoca'nın bu cümlesinin ifade ettiği manaya -dolayısıyla Kur'ân üslubuna- oldukça âşinadır, bu yüzden de içlerinden hiç kimse bu ibare ile ne kastedildiğini kendisine sorma ihtiyacı duymamıştır.

⁶¹ İlgili Kur'ân âyetlerinden birkaçı şöyledir:

﴿يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَمَا لَا يَضُرُّهُ﴾

(Kullardan öylesi de vardır ki) Allah'ı bırakıp kendisine ne bir zarar ne de bir fayda verebilen şeyi çağırırlar. (Hac:12)

﴿أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ﴾

Allah'ı bırakıp da size hiçbir şekilde ne yararı ne de zararı dokunmayan şeylere mi tapınıyorsunuz? (Enbiya:66)

Ayrıca bkz. Enâm:71; Yunus:18,106; Hac:12; Furkan:55'inci âyetler.

I. BÖLÜM

KUR'ÂN MERKEZLİ MİZAHÇILIK:
YAPISAL DURUM VE TEKNİKLER

A. Ne Tür Bir Mizah?

Müslümanların sadece edebiyat ve mizah alanında değil; tarih, tefsir, hadis, seyahatname yazarlığı vb. birçok ilim dalında örneklerini sergilediği “*Kur’ân metnine dayalı mizâh*” sanatı herşeyden önce geniş bir Kur’ân kültürüne ve zengin bir mahfûzâta sahip olmayı gerekli kılar. Bilhassa bir diyalogun seyri esnasında birden fazla âyet üzerinden oluşturulan zincirleme mizâhi pozisyonlarda ya da anekdotun oluşumuna aktif biçimde katılan nüktedan sayısının fazla olduğu örneklerde neredeyse hâfiz olmayı gerektirecek ölçüde bir yetkinlik göze çarpar. Sözgelimi, çalışmamızın “*Âyetlerle nükteleme konusunda üretilen mizahi malzemenin otantiklik sorunu*” başlıklı bölümüne aldığımız bir anekdotta, bir grup oburun, önlerindeki yemeğin yağlı kısmını kendi tarafına çekmek için buldukları gerekçelerin tümü şaşırtıcı bir şekilde Kur’ân metnine ait pasajlardan oluşacak tarzda kurgulanmıştır.

İkinci olarak, nükteyi yapan kişinin belirli bir Kur’ân âyetini mizâhi sonuç doğuracak biçimde orijinal bir yoruma kavuşturması gerekir. Bir diğer ifadeyle, hikâyede Kur’ân ibaresi lafız düzeyinde aynı kalmalı, buna karşın hâli hazırdaki konteksin ruhuna uygun, orijinal ve mizahi bir etki yaratacak şekilde özgün bir yorum içermelidir. Zaten dinleyici üzerinde mizâh etkisi yaratan husus, Kur’ân metninin bilinen anlam kalıpları dışına çıkıldığında, insan psikolojisi üzerinde meydana getirdiği bu derin tesirdir. Esâsen bu durum, mizâh denilen şeyin, insan üzerinde nasıl güldürme etkisi yarattığına dair geniş kabul gören meşhur teorik açıklamayla örtüşmektedir:

Kelime oyunlarına dayanan mizâh ve söz şakalarının bütün diğer değişik çeşitleri, kaynağını, insanın dilsel ifâdesinin oldukça katı şekilde sınırlandırılmış ve genellikle mantıksal kanallar içinde hareket etmesi gerçeğinden alırlar. Bu kanallardan herhangi bir sapma, alışlagelmiş kısıtlamalardan bir kurtuluş duygusu yaratır ve bundan ötürü komiktir.⁶²

Abbâsi halifelerinden Hâdî ilel-Hakk’ın (ö.168/785) başkahraman olduğu aşağıdaki tarihsel anekdotta, bir sözün, anlamsal bağlamın dışında -ancak yine de eylemsel

⁶² *Erken İslam’da Mizah*, s. 3.

bağlama uygun- kullanıldığında nasıl komik bir etki yarattığının güzel bir örneği sunulmuştur:

Abbâsi halifelerinden Hârûn Reşîd'in babası Hâdî ilel-Hakk hilâfetin başına geçtiği günün sabahı insanlara kendi evinde sabah namazı kıldırılmayı arzu etmişti. Ancak Hâdî Fatîha'dan sonraki kıraati esnasında bir âyette takılıp kaldı. Birkaç defa geriden alıp devam etmek istediye de başaramadı.

Cemaat, asabi bir mizaca sahip olduğunu bildikleri yeni halifeden çekindikleri için takıldığı yeri kendisine hatırlatmaya cesâret edemiyordu. Arkadasiındakiilerden yardım gelmediğini gören Hâdî sinirlendi ve bir başka surede yer alan şu âyet-i okuyarak arkasındaki cemaati azarladi:

﴿الَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ﴾

İçinizde bir tane akli başında adam yok mu? (Hûd:78)⁶³

Üçüncü olarak, bu mizah biçiminde nüktedan, Kur'ân metninde yer alan şahıs kadrosu, mekân unsurları ya da mizansenlerle içinde bulunduğu koşullar arasında güçlü benzerlikler yakalamalı, karşılıklı durum ve lafızların maksimum düzeyde örtüşmesini sağlamalıdır. Sözel düzeyde iki durum veya bağlam arasında ne ölçüde fazla temas noktası bulunursa, ortaya çıkan mizâhın dinleyici üzerindeki tesiri de o nispette güçlü olmaktadır. Daha somut ifade etmek için yine tarihsel bir anekdottan yararlanalım:

Halife Hârûn Reşîd en has yâverlerinden Süleyman b. Râşid'i, bölgede patlak veren bir isyan hareketini bastırması için Musul'a vâli olarak atamış, bin acem askerinden oluşan muazzam bir birliği de emrine yollayıp (mektupta) "*Süleyman! İsyân ve fitne hareketine karışanları dize getirmen için sana (insan suretinde) bin Şeytan gönderiyorum!*" diye yazmıştı.

Emri alan Süleyman derhal takibâta başladı. Ancak kısa bir süre sonra, Süleyman'ın sevk ettiği askerlerin talan yaptıklarına, suçlu-suçsuz ayırımı yapmaksızın halka eziyet ettiklerine dair saraya şikâyetler yağmaya başladı.

Bu duruma hiddetlenen Hârûn Reşîd derhal bir mektup göndererek "*Ey Süleyman! Yoksa küfrân-ı nimet mi ediyorsun?!*" şeklinde valisini azarladi. Süleyman ise, sözü edilen çapulcu askerleri yakalattıktan sonra Hârûn Reşîd'in tehditkâr mektubuna bir Kur'ân âyetiyle cevap gönderdi:

﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا﴾

Süleyman küfrân-ı nimet falan etmedi, asıl Şeytanlar küfrân-ı nimet etti. (Bakara:102)⁶⁴

⁶³ *Rebî'ü'l-ibrâr*, I, 387; *Nesrû'd-dür*, III, 44, 65; el-Kütübî, el-Vatvât, Ebû İshak Burhâneddîn, *Gurerü'l hasâ-isi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâ-izi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Bas-kı, Beyrut, 2008, s. 226-27.

Bu cevap Halife Reşîd'in o kadar hoşuna gitmiş ki derhal bir başka birlik gönderip ona duyduğu güveni pekiştirmiş.⁶⁵

Dikkat edilirse bu hikâyede, iki bağlam arasında var olan çok sayıdaki temas noktası okur üzerinde gülme etkisi yaratmaktadır. Şöyle ki:

- (a) İsimlerde uyum: Peygamber Süleyman'a karşılık Vâli Süleyman
- (b) İki gürûhun nitelik ve nicelik bakımından birbiriyle uyumu: Metafizik Şeytanlara karşılık Halife Mansur'un 'Şeytan Ordusu' olarak tanımladığı askeri birlik
- (c) İsyân ve bozgunculukta ortak payda: Şeytanların ifsâdına karşılık Süleyman b. Râşid emrindeki ordunun talana başvurması ve nihâyet
- (d) Halife Reşîd'in "(*Bu isyanınla küfrân-ı nimet ettin!*)" sözüne cevâben Vali Süleyman'ın "*Süleyman değil, asıl şeytanlar küfrân-ı nimet etti*" demesi ve bu ifade biçiminde âyetteki كَفَرَ (inkâr etti) fiiline karşılık hikâyedeki كَفَرَ (küfrân-ı nimet etti) fiilinin kullanılması.

Dördüncü olarak, geniş Kur'ân kültürü ve zengin bir mahfûzâtın yanı sıra, bu mizah türünde nüktedan muazzam bir intikal süratine (hazırcevaplılığa) da sahip olmalıdır. Cevaplarda kısa süreli de olsa bir gecikme mizahın özündeki vurucu etkiyi ortadan kaldırayabileceğinden, uygulayıcının son derece pratik bir zekâyâ ve parlak bir doğaçlama yeteneğine sahip olması beklenir. Bu bağlamda, Câhız'ın, Mesleme b. Abdülmelik'e nispetle aktardığı aşağıdaki yorum, cevaplardaki seriliğin önemini vurgulaması açısından hayli çarpıcıdır:

Kişiyeye, Allah'a imandan sonra, hazırcevaplılık kadar üstün bir meziyet bahşedilmiş değildir. Geciktirilmiş bir cevâbın hiçbir kıymet-i harbiyesi yoktur.⁶⁶

Buna örnek olmak üzere, birkaç klasik kaynakta farklı versiyonlarla yer alan aşağıdaki hikâyeyi zikredebiliriz:

Ünlü ahbar ravisi el-Asma'î anlatıyor: Bir keresinde yüzünde irice ben bulunan bir cariye görmüştüm. Adını sorduğumda bana adının Kâbe olduğunu söyledi. Ben hemen işi muzipliğe vurup "*Sübhânallah! Ben de tam Beytullah'ı hacetmeye niyetlenmişim, Allah'ın lütfuna bak ki meğer uzaklar bize*

⁶⁴ İlgili âyetin tam şekli şöyledir: "Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler".

⁶⁵ el-Hafnâvî, Hasan Muhammed, *Tarâifu'l-Arab ve letâifu'l-edeb (I-II)*, Menşûrâtü'l-Mecma'i's-sekâfî, Abu-dabi, 2005, II, 664-665; *Rabîu'l-ibrâr*, I, 258.

⁶⁶ el-Câhız, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, thk.: Muhammed Suveyd, Dâru ihyâi'l-ulûm, 1.Baskı, Beyrut, 1991, s.32.

yakın kılınmış” dedim ve (yüzündeki beni kastederek) “Şu Hacerü'l-esvedî öpmeme izin verir misin?” diye sordum. O fettan

﴿لَمْ تَكُونُوا بِالْغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ﴾

Zahmetine katlanmadan (bedel ödemededen) ona ulaşamazsınız! (Nahl:7)⁶⁷

deyince de hemen içi altın ve gümüş sikke dolu bir keseyi kendisine uzattım. Cariye elimdeki keseyi derhal kaptı ve haya perdesini sıyrarak “Şimdi ister Hacerü'l-esvedî öp, ister Beytullah'ı tavaf et, istersen de Kâbe'ye gir!” deyince ben o fettanın fitnesinden korktum ve onu oracıkta bırakıp kaçtım.⁶⁸

Kur'ân eksenli mizah içeren nevadir malzemesinin anlaşılması bazı örneklerde zengin bir dini kültür ve folklor bilgisinin varlığını gerektirmektedir. Klasik Arap edebiyatında müstehcen içerikli mizahi rivâyetlerin pek çoğunun adına bağlandığı meşhur nüktedan Müzebbid el-Medîni'nin başkahramanı olduğu aşağıdaki anekdot bize bunun güzel ve başarılı bir örneğini sunmaktadır:

Birgün Müzebbid evinde otururken akranları kapıya gelip “Ey Ebû İshâk! (Medine bahçelerinin bulunduğu) 'Akîk vadisine, oradan Kubâ'ya oradan da Şehitler Kabristanı'na doğru şöyle bir yürüelim istiyoruz, gördüğün gibi hava nefis, sen de gelsene?” dediklerinde Müzebbid “Bugün günlerden Çarşamba, bendeniz Çarşambaları evimden çıkmıyorum” cevabını vermiş.

Arkadaşları “Çarşamba'nın nesi varmış?! Hem hatırla ki Yunus peygamber o gün doğmuştu!” diye ısrarcı olunca Müzebbid direktmiş: “Tamam ama, kurban olduğum o nebiyi de kocaman bir balık yutmuştu!”

Arkadaşları şanslarını bir kez daha zorlayarak “Yine hatırla ki Çarşamba, ayrıca Hz. Peygamberin Hendek Savaşı'nı kazandığı gündü!” deyince Müzebbid artık dayanamamış: “Siz de unutmayın ki

﴿إِذْ رَأَعَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ﴾

O gün gözler yılmış, yürekler de ağızlara gelmişti.” (Ahzâb:10)⁶⁹

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, İslam dininin inanç ve ibadet esaslarının kendisinden çıkarıldığı temel bir kaynak olduğu kadar, Müslümanların türlü meselelerde içine düştük-

⁶⁷ Esâsen ilgili âyet, insanların binbir sıkıntıyla varabilecekleri uzak diyarlara, hayvanlar vasıtasıyla kolayca ulaşabilecekleri nimetini hatırlatan bir bağlam içermektedir.

⁶⁸ eş-Şirvânî, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. İbrahim & el-Belcirâmî, Evhadüddîn b. Ali Ahmed, *Hadîkatü'l-efrâh li izâleti'l-etrâh*, Kalkûta, 1808, s. 99. Ayrıca hikâyenin biri Câhîz'in ağzından anlatılan iki farklı versiyonu için bkz. İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Kitâbü'l-ezkiyâ*, Mektebetü'l-Ğazzâlî, y.y., t.y., s.217; et-Tenühî Ebû Ali, *el-Müstecâd min fe'alâti'l-ecvâd*, thk, Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005, s.132.

⁶⁹ el-Beyhakî, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902, s. 642; *Nesrû'd-dür*, III, 156-57; el-Mu'âfâ, İbn Zekeriyâ, *el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsîh*, thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005, s. 700; *Rebî'ül-ibrâr*, I, 28-29; el-Âmilî, Bahâüddîn, *el-Keşkül* (I-II), haz., Et-Tâhir Ahmed ez-Zâhî, Dâru İhyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, Beyrut., I, 335.

leri açmazları çözümlenmede de kendisine başvuru bir hakemdi. Esasen bağlayıcı hüküm ifade etmeyen bazı Kur'ânî ibare ve pasajlara, İslam dini müntesiplerince çözüm bulma noktasında yol gösterici bir değer atfedildiği anlaşılmaktadır.

Mesela ünlü zahid Hasan el-Basrî (bazı rivâyetlerde Hz. Hasan) “*Sende izzet ve azamet emareleri görüyorum ey Hasan*” diye kendisini eleştiren bir adama hemen şu âyetle karşılık vermiştir:

﴿وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾

İzzet ve azamet Allah'a, Onun resulüne ve müminlere aittir.” (Münâfikûn:8)⁷⁰

Bu bağlamda, âyetlerin ihtilaf edilen hususlarda hükme bağlayıcı bir hakem olarak kullanıldığını gösteren bazı anekdotlar mizah kategorisinde değerlendirilebilecek metinler olarak koleksiyonlarda yerini almıştır. Bunun güzel örneklerinden birisi Halife Mütevekkil'in başından geçtiği rivâyet olunan şu hadisedir:

Mütevekkil yakalandığı bir hastalığı sırasında “*Eğer bunu atlattıysam Allah rızası için pek çok para bağışlayacağım*” diye bir adakta bulunmuş, bir süre sonra da iyileşmiş. Hemen fukahayı yanına çağırıp kendilerine danışmış. Ancak kimi, zekat için nisap miktarı olan 200 dirhem bağışlamasını önerirken kimi de başka başka miktarlar zikretmiş.

Bu sırada orada bulunan Hz. Peygamber soyundan bir zat “*Dinar cinsinden niyetlendi ise 80 dinar tasadduk et*” tavsiyesinde bulunmuş. Fukaha “*Nereden çıkarıyorsun bu rakamı? Ne Allah'ın kitabında ne peygamberinin sünnetinde 'çok' kavramına işaret eden bir bilgi yok!*” diye itiraz etmişler. Adam “*Olmaz olur mu hiç*” demiş, Cenab-ı Hak Kitab-ı Kerîm'inde

﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ﴾

Allah size 'pek çok' yerde ve Huneyn Günü'nde yardım etmişti” (Tevbe:25)

buyurmuyor mu?”

Bunun üzerine orada bulunan ulema Hz. Peygamberin Huneyn dışındaki savaşlarını tek tek saydıklarında rakamın 80 olduğunu görüp şaşırılmışlar.⁷¹

Se'âlibî'nin *Simârü'l-kulûb* adlı eserinde zikrettiği ve tarihsel gerçekliği de olan bir başka anekdotta ise belirli bir âyet parçasının sarhoş durumundaki biri tarafından sadede uygun düşecek tarzda nasıl diyaloga başarılı biçimde monte edildiğini görebilmekteyiz. Ancak burada asıl dikkat çekilmesi gereken husus, her ne kadar ozanların şiirle sergiledikleri atışmalara benzese de, taraflardan birinin küfelik bir sarhoş olduğu halde sahip olduğu müktesebat sayesinde o düzeydeki bir nükteyi ortaya koyabilmesi-

⁷⁰ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 325; *Rebî'ü'l-ibrâr*, IV, 5; *Keşkül*, II, 265.

⁷¹ *el-Besâir ve'z-zehâir*, IX, 157.

dir. Bu da bize, bu özel nükte biçiminin çok geniş halk katmanları tarafından sergilendiğine dair bir fikir vermektedir. Şöyledir ilgili anekdot:

Ahmed b. el-Muazzel huy ve yaşantıları birbirine taban tabana zıt olmasına rağmen kardeşi Abdussamed'i çok severdi. Ahmed gündüzleri oruç tutup gecelerini zikir ve tesbihle ihya ederken; kardeşi Abdussamed hiç ayık gezmezdi. İki kardeş aynı evde altlı üstlü -Ahmed evin üst katındaki bir odada, kardeşi ise alt kattaki bir odada- ikamet etmekteydi. Abdüssamed bir akşam ayyaşlardan oluşan bir dost grubunu evine davet etti. Davetliler coşup eğlenmeye, yüksek sesle şarkılar söylemeye başlayınca Ahmed'in zikrine engel oldular, ilerleyen saatlerde de kıldığı teheccüd namazını bozdurdular. Hışımla balkona fırlayan Ahmed aşağıda tepişen ayyaş takımını uyarmak için bir Kur'ân âyetinden istifadeyle seslendi:

﴿ أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ ﴾

Kötü işler tertipleyip duranlar Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirmeyeceğinden emin mi oldular?! (Nahl:45)

Bunun üzerine Abdüssamed de pencereden başını çıkarıp yukarıya doğru: "Merak etme!" dedi,

﴿ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ ﴾

Sen içlerinde olduğun sürece Allah onlara azap edecek değildir! (Enfal:33)⁷²

Son olarak ifade etmek gerekir ki, Kur'ân'a dayalı nevâdir malzemesinin büyük bir kısmında hazır cevaplılığa dair bir boyut bulunmakla birlikte, anekdotların hepsinde mutlak surette bir güldürü hedefi güdülmemiştir. Bu aynı zamanda, mizahî olan nevâdirle böyle bir özellik taşımayan nevâdir arasındaki ince çizgiyi temsil etmektedir.

B. Kur'ân Âyetleri Üzerinden Oluşturulan Mizah Malzemesinde Uygulanan Bazı Teknikler

Tarihsel gerçekliği bulunsun ya da büsbütün kurgusal olsun, müslüman Arap mizah kültürünü temsil eden sayısız hikâye örneği -karakterler, ritüeller ya da kavramlar bazında- dini hayatın çeşitli tezahür alanlarından ilhamla oluşturulmuştur. Çalışmamızın sınırları içinde kalma gayesiyle, bu bölümde, bilhassa müslümanların kutsal kitabı Kur'ân-ı Kerim'in bir takım âyetleri vesile kılınarak üretilen mizah malzemesinin yapısal bakımdan aldığı şekiller üzerinde durmak istiyoruz. Zira kısaca "Kur'ân'la nükteleme" şeklinde ifade edebileceğimiz uygulama farklı birkaç biçimde tezahür etmektedir:

⁷² el-Hamevî, İbn Hicce Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Ali, *Semerâtü'l-evrâk fi'l-muhâdarât (I-II)*, Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-Arabiyye, Mısır, t.y., I, 35.

1. Sadakat Tekniği

Âyetlerin, Kur'ân-ı Kerîm metnine sadık kalınarak anlatıma mota mot dâhil edilmesi, bir başka ifadeyle kutsal metnin ibaresinin aynen korunmak suretiyle iktibas edilmesiyle ortaya konan tekniktir. Esasen “*Kur'ân'la nükte yapma*” denilince ilk akla gelen bu yöntemdir ve aşağıdaki biçimleriyle karşılaştırıldığında elbette daha sofistike bir mi-zah biçimini temsil etmektedir. Örneğin bir tufeylînin (davetsiz misafirin) başarısızlıkla sonuçlanan bir hedefe sızma planını hikâye eden şu anekdotta, ilgili Kur'ân âyeti se-naryoya birebir dâhil edilmiştir:

Tufeylînin biri, ziyâfete çağrıldıklarından kuşku duymadığı bir topluluğa rastlar, hemen onlara katılır. Ancak ziyâfet mahalline varıldığında, dâvetlilerin, met-hiyelerini sultana takdim edecek olan şâirler güruhu olduğunu anlar. Herkes tek tek şiirini okur ve sultandan ödülünü alır. Geriye sadece bir köşede sessiz sedâsız bekleyen bu tufeylî kalır. Sultan kendisine hitâben “*Sen de şiirini oku bakalım!*” deyince tufeylî “*Efendim, bendeniz şâir değilim!*” demek durumunda kalır. Sultan “*Peki kimsin öyleyse?*” diye sorunca, tufeylî “*Ben, Hz. Allah'ın, haklarında*

﴿ وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ﴾

Şâirlerin peşine, haddi aşan azgın kimseler takılır. (Şuârâ:224)

buyurduğu o azgın heriflerden biriyim!” der. Cevaptaki zerafete gülmeye baş-layan sultan, şâirlere verilen mükâfat kadar ona da verilmesini emir verir.⁷³

Görüldüğü üzere nükte kahramanı, ilgili âyeti, diyalogun akışına organik biçimde monte etmeyi başarmıştır.

2. Müdahale Tekniği

Kutsal metnin doğrudan manipülasyonuna imkân veren bu iktibas türü hikâyeyi anlatanın amacına uyacak şekilde çok farklı formlarda ortaya çıkabilir. Müzekker zamir-lerin müennes, müennes zamirlerin müzekker okunması, harfler üzerindeki veya altın-daki noktaların başka harfler üzerine kaydırılması veya hiç okunmaması, imlâda birbiri-ne benzeyen harflerin birbiri yerine konulması, âyette geçen belirli bir manadaki fiilin anlamca tam zıddının kullanılması, bir sözcüğün başka bir sözcükle takas edilmesi, âyetlere farklı âyetlerden değişik bölümler eklenmesi suretiyle anlamın değiştirilmesi hep bu tekniğin farklı örneklerini oluşturur. Bergson'un ifadesiyle, bilinçli veya bilinçsiz olarak sergilenen bu gibi söz oyunları ve uygulamalar dilin anlık bir dalgınlığını ele

⁷³ *Semerâtü'l-evrâk*, I, 50; *Metâli'u'l-budûr*, II, 52; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, IX, 113; *Nesrü'd-dür*, II, 174; hikâ-yenin kısmen farklı bir varyantı için bkz. *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 118.

vermektedir ki zaten eğlenceli olması da bundan kaynaklanmaktadır.⁷⁴ Salt mizah kaynaklarının yanı sıra *edeb* literatürünü oluşturan eserlerin pek çoğunda bu uygulamalara rastlamak mümkündür. Şimdi sırayla bunlardan bir kaçına örnekler verelim:

a. Noktanın Yok Sayılması ve İmlâ Benzerliğinin Manipüle Edilmesi

Bir gün el-Bâgandî hadis erbabından müteşekkil bir zevatın yanında

﴿وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبْرِ﴾

Yaptıkları her şey defterlerdedir. (Kamer:52)

âyetini okurken [فِي الزُّبْرِ] “zübürdedir” ibaresini [فِي الدُّبْرِ] “dübüredir” şeklinde tilavet etmiş. Orada bulunanlar hemen “Tövbe estağfirullah, bu nasıl kıraat böyle?!” diye tepki gösterince Bâgandî “Arkadaşlar, bendeki Kur’ân nüshasında, bu kelimedede var olan tek nokta *Be harfi üzerindeydi*” diye kendini savunmuş ve surenin devamında yer alan [مَقْعَد] “oturulan yer/kıç” sözcüğünün de bu manayı desteklediğini ileri sürmüştü.⁷⁵

b. Bir Sözcüğün Başka Bir Sözcükle Değiştirilmesi

[1]

Horasan valisi Vekî’ b. Ebû Süveyd bir defasında hutbe irad ederken âyeti

﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾

Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı. (Araf:54; Yunus:3; Hûd:7; Hadîd:4)

yerine

﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَشْهُرٍ﴾

Allah gökleri ve yeri altı ayda yarattı.

biçiminde okuyunca hemen meclisten “*Yanlışı okudun! Âyet ‘6 gün’ diyor, sen ise ‘6 ay’ diyorsun*” şeklinde bir itiraz yükselmiş. Vekî’ hiç bozuntuya vermeden açıklamış: “*Valla müslümanlar, aslına bakarsanız ben de ‘6 gün’ diyecektim, ama ne bileyim, sanki bana süre biraz az gibi geldi!*”⁷⁶

[2]

Adamın biri bir bedevinin arkasında namaza durmuş. Bedevi Rûm suresini

﴿الْمَ ، غَلَبَتِ الرُّومُ﴾

⁷⁴ Bergson, Henri, *Gülme (Le rire)*, çev. Devrim Çetinkasap, 1. b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 79.

⁷⁵ *el-Besâir ve’z-zehâir*, II, 23.

⁷⁶ *el-İkdü’l-ferîd*, VII, 176; İbn Kuteybe, ed-Dîneverî, *‘Uyûnü’l-ahbâr (I-IV)*, Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997, II, 57; İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec, *Ahbârü’l-hamkâ ve’l-muğaffelîn*, şerh: Abdülemîr Mehennâ, Dârü’l-fikri’l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1990, s. 95; ed-Dîneverî, Ebû Bekr, *el-Mücâlese ve cevâhirü’l-‘ilm (I-X)*, thk. Ebû ‘Ubeyde, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1999, VII, 337; *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 101-102. Hikâyenin Dârekutnî’nin *el-Mü’telif ve’l-muhtelif*indeki bir çeşitlemesinde rakamlar daha farklı, dolayısıyla mizah kalitesi de daha yüksektir. Bkz. Dârekutnî, *el-Mü’telif ve’l-muhtelif (I-V)*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, Dârü’l-ğarbi’l-islâmî, Beyrut, 1986, IV, 1864.

Elif-Lâm-Mîm: Bizanslılar mağlup edildi. (Rûm:1-2)

yerine

آلَمْ ، غُلِبَتِ الثُّرُكُ

Elif-Lâm-Mîm: Türkler mağlup edildi.

biçiminde okumaya başlamış. Adam namaz bitiminde “*Bre cahil, okuduğun âyet ‘Bizanslılar mağlup edildi’ şeklinde olacaktı!*” diye bedevinin yakasına yapışınca beriki pişkin pişkin yanıtlamış: “*Hepsi düşman olduktan sonra isimlerin ne önemi var ki!*”⁷⁷

[3]

Haccâc b. Yusuf bir defasında Hâricilerden yakalanıp huzuruna çıkartılan bir bedeviyi “*Senin canını daha önce hiç kimsede denemediğim bir tarzda alacağım*” diye tehdit etmiş. Bedevi serinkanlı bir şekilde “*Benim Rabbim senin elinden beni kurtarır*” karşılığını vermiş. Bunun üzerine Haccâc -sınamak ya da bir açığı yakalamak maksadıyla- “*Kur’ân-ı Kerîm’den birşeyler oku bakalım!*” demiş. O da Nasr sûresinden âyetler okumaya başlamış:

﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ، وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَخْرُجُونَ مِنْ دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا﴾

Allah’ın yardımı ve fetih geldiğinde; ve gördüğünde insanların dalga dalga Allah’ın dininden ... (Nasr:1-2)

çıktıklarını” diye devam edince Haccâc yanlışı düzeltmek için “*Ulan bedevi, öyle değil!*” diye müdâhalede bulunmuş. Bedevi “*Peki nasıldı?*” diye sormuş. Haccâc

﴿يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا﴾

Allah’ın dinine dalga dalga girdiklerini (Nasr: 2)

olacaktı” deyince bedevi “*O dediğin Haccâc vali olmadan önce idi, vali olduktan sonra ise vaziyet aynen bu*” demiş. Haccâc bunu duyunca kopmuş ve kahkahadan yere yıkılmış.⁷⁸

Görüldüğü üzere Hâricî takibâtı hususunda son derece katı bir politika izleyen Haccâc’ın, bir âyetteki bazı lafızların manipüle edilmesiyle yaratılan mizah durum üzerine sert tavrını yumuşattığı ve muhtemelen de o bedeviyi cezalandırmaktan vazgeçtiğini görmekteyiz. İlgili anekdot ayrıca Haccâc’ın şakadan anlayan ve mizaha düşkün karakterini yansıtmaları bakımından da ayrı bir anlam taşımaktadır.

[4]

⁷⁷ *Ahbârü’l-hamkâ*, s. 111; el-İbşîhî, *el-Müstetref fî külli fennin müstazraf (I-II)*, Alem’ül-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1998, II, 514. Yine *Hadâiku’l-ezâhîr*’de bu fıkranın final kısmı biraz farklıdır, bkz. s. 102.

⁷⁸ en-Nisâbü’rî, İbn Habîb, *Ukalâü’l-mecânîn*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd, Dârü’l-kütübi’l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1985, s. 154; *Nesrü’d-dür*, V, 147.

İbn 'Ukayl anlatıyor: Oğlu vefat etmiş bir pir-i faninin evine taziye maksadıyla uğramıştık. Biz oradayken kussastan bir hafız aşr-ı şerif için besmeleyi çekip âyetin ortasından⁷⁹ okumaya başladı:

﴿إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا﴾

Onun çok yaşlı bir babası var(dı). (Yusuf:78)

Meclistekiler bunu duyar duymaz hüngür hüngür ağlamaya başladı. Bunun üzerine ben de “Adama bak, resmen Kur’ân’la ağıt yakıyor!”⁸⁰ deyiverdim.

Kur’ân metnini kasıtlı olarak değiştirmeye yeltenerek okuma eğilimi, bedevi karakterinden farklı olarak, özellikle bir menfaat temini için hemen her şeyi kullanmaya müsait iki mizah tiplmesi -obur ve tufeyli- için de geçerlidir. Aşağıdaki anekdotta hem bir sure adının hem de Kur’ân-ı Kerîm’e ait pasajların, onun mucizevî üslubuna öykünmek suretiyle nasıl değerlendirildiğini görebilmekteyiz:

Adamın biri bir köye misafir olmuş, köylü de onu vakit namazlarını kıldırması için imam tayin etmiş. Ancak pinti köylü zavallı adama sadece kuru ekmek ve sirke ikramında bulunuyormuş. Bu durum adamın canına tak edince bir namaz vakti birinci rekâta Fatiha’yı şerifi bitirdikten sonra zamm-ı sure niyetine şunu okumuş:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تُطَعَّمُوا إِمَامَكُمْ كَامِحًا بَلْ لَحْمًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَحْمًا فَشَحْمًا، فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا شَحْمًا فَبَيْضًا، وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ﴿فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا﴾

Ey iman edenler, Allah’tan korkun. İmamınıza sirke değil et ikram ediniz; et bulamazsanız yağ ikram ediniz; yağ da bulamazsanız yumurta ikram ediniz. Herkim bu denilenleri yapmaz ise “**kuşkusuz o, apaçık bir hüsrana uğramıştır** (Nisâ:119)”

İmam ikinci rekâta da yine Fatiha’dan sonra kaldığı yerden devam etmiş:

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا بَيْضًا فَسَمَكًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ سَمَكًا فَلَبَنًا، وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ﴿فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾

Şâyet yumurta bulamazsanız balık ikram ediniz; balık bulamazsanız süt ikram ediniz. Kim bu denilenleri de yapmaz ise “**kuşkusuz o büsbütün sapmıştır** (Nisâ:116, 136)”

⁷⁹ İlgili âyetin tam metni şöyledir:

﴿قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ﴾

Onlar, Yûsuf’a: “Ey güçlü vezir! Bunun çok yaşlı bir babası var. Onun yerine bizden birini alıkoy. Şüphesiz biz senin iyilik edenlerden olduğunu görüyoruz” dediler. (Yusuf:78)

⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *el-Kussâs ve'l-müzekkirîn*, thk. Muhammed Lûtî es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1988, s. 326.

İmam namazı bitirince cemaatten mürekkep yalamış olanları sormuşlar: “Hoca efendi, bu okudukların hangi surede geçiyor?” hoca cevap vermiş: “Hangi surede geçecek, elbette Mâide (Sofra) suresinde!”⁸¹

c. Bir Sözcüğün Âyet İçerisinde Yerinin Değiştirilmesi

Bir küttap öğrencisi Tahrim suresinin

﴿عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غُلَاطٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾

Orada gâyet şedid, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilenleri yapan melekler vardır (Tahrim: 6)

âyetinde, olumsuzluk harfi **LÂ**'nın yerini değiştirerek

﴿عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غُلَاطٌ شِدَادٌ يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَلَا يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾

“Orada, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelen ve kendilerine emredilenleri yerine getirmeyen gâyet şedid melekler vardır”

biçiminde okuyunca hocası müdahale etmiş “O tarif ettiklerin Kürtler, melekler değil!”⁸²

d. Bir Fiilin Bâbının Değiştirilmesi

Arap dilinin lügavî şakalara son derece müsait bu alanı, bir fiilin belirli bir bap veya vezinden farklı bir bap veya vezne aktarılması sırasında ortaya çıkan komik, saçma ya da aşağılayıcı durumlara ilişkin eğlenceli dilsel rivâyetlerle ilgilidir. Hicri II. asırdan itibaren *muhâdarât* adı verilen meclislerde Arap dili üzerine yapılmış bazı klasik tartışmaları, müzakere ve münazaraları ele alan emâlf türü eserler, yoğun linguistik ve leksikolojik değerlendirmelerin yanı sıra espri yönü bulunan rivâyetlere de özel olarak ilgi göstermiştir. *Emâli* geleneğinde telif edilmiş eserler üzerinde ciddi bir taramaya gidilecek olsa bu vadide hatırı sayılır bir dilsel mizahi malzeme bulunduğu görülebilir.

Kuşkusuz bunların -sayıca az da olsa- bir bölümünde kutsal metnin farklı okuma varyasyonlarının yol açtığı anlam farklılıkları ya da sehven veya cehaleten okuma neticesinde meydana gelen mizahi durumlardan da söz edilmiştir. Ayrıca bu dilsel-anekdotik malzemenin daha sonra müteakip eserlerde salt bir mizah unsuru gibi değerlendirilerek asırlar boyu nakledilegeliğine de şahit olmaktayız. Mesela İsfehânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'sında bir küttap kurumunda yaşandığı belirtilen aşağıdaki komik hadise müteakiben *Nesrû'd-dür* gibi ansiklopedik eserlerce de tekraren zikredilerek paylaşılmıştır:

Hocasına ezber veren bir küttap öğrencisi Kasas suresinin

⁸¹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 103.

⁸² *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 76.

﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ﴾

Ben seni evlendirmek istiyorum. (Kasas:27)

kısmına gelince أَنْكِحَكَ fiilini -muziplik olsun diye- rubâiden sülâsi vezne aktararak

﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ﴾

Ben seni becermek istiyorum.

şeklinde okumaya kalkınca hocası “*Sen git bu kıraat şeklini kahpe anana oku!*” diyerek afacanın hevesini kursağında bırakır.⁸³

e. Vurgu Yoluyla İbarenin Manasının Değiştirilmesi

Kimi örneklerde, Kur’ân-ı Kerîm’e ait ibare veya ifade aynen kalmakta, bununla birlikte farklı fonksiyonları olan bir edatın manipüle edilmeye müsait bir manası vurgu yoluyla devreye sokulmaktadır. Mesela aşağıdaki örnekte, hocasının kızlarında gözü olan bir delikanlı, niyetini, âyeti tonlama yoluyla soru formuna sokarak açık etmektedir:

Muzip bir öğrenci takılmış gibi yaparak hocasına sürekli

﴿مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ﴾

Bizim senin kızlarında bir hakkımız yok. (Hûd:79)

âyetini okuyup duruyor, bununla da güya nabzını yokluyormuş. Delikanlının niyetini sezen hocası “*Hayır*” demiş “*elbette böyle bir hakkın yok!*”⁸⁴

3. Sûre Adları ya da Başlangıçları Üzerinden Üretilen Mizah

Kur’ân ile nükteliğin hiç de azımsanmayacak bir bölümünde ise, Kur’ân-ı Kerîm’deki sure adlarının mevzu bahis edildiği ve esasen hikâyenin can alıcı komik bölümünü teşkil eden bedevi rivâyetleri oluşturmaktadır. Bedeviler bu rivâyetlerde genellikle bir sureye verilen adı ya da en başında bulunan sözcük ya da ibareleri metnin kontekstinden tamamen bağımsız biçimde anlayıp değerlendirmeleri sebebiyle komik duruma düşmektedirler. Ancak bedevilerin bu husustaki anekdotlarından önce, Bernard Chanfrault’un bir Cuhâ nüktesi olarak takdim ettiği modern bir veri üzerinden yaptığı değerlendirmeye kulak vermemiz gerekir. Zira Bernard’ın bu değerlendirmesindeki bakış açısı, klasik örnekler için de pekâlâ geçerli olabilir. Şöyledir Bernard’ın modern versiyonlu Cuhâ nüktesi ve arkasından yaptığı tespitler:

Cuhâ Kur’ân mektebine gidiyormuş. Onu denetlemek için müeddib her gün o günün ya da bir önceki günün suresini bilip bilmediğini soruyormuş.

⁸³ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 44, 76; *Nesrû'd-dür*, V, 222.

⁸⁴ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 76; *Nesrû'd-dür*, V, 222.

Bir gün “incir” suresini bilip bilmediğini sormuş. Cuhâ da şöyle demiş: ‘*İncirler, zeytinler, şeftaliler ve kayısılar. Ben gidiyorum, sen burada kal!*

Bu fıkrada, müeddib Tîn (İncir ağacı) suresini söylemesini isteyince, Cuhâ’nın mahsustan yanılmış gibi yaptığını ve sureyi gerçek manasından saptırmaktan çekinmediğini görüyoruz. Kutsal ağaçlar olan incir ile zeytini, şeftali ve kayısı ağaçlarıyla aynı düzeye koyan Cuhâ, böylelikle kutsal metnin tüm özünü yok etmiş olur. Bir anlamda onu laikleştirir. Kur’ân hafızlığı tamamen bir oyun halini alır ve metin neredeyse bir tekerlemeye dönüşür.⁸⁵

Şimdi de bedevilerin ana kahramanı olduğu örnekleri görelim:

[1]

Bedevinin biri oğlunu Kur’ân-ı Kerîm öğrenmesi için şehirde bir küttap mu-allimine teslim edip çöle dönmüş. Bir süre sonra oğluyla görüştüğünde hangi surede olduğunu sormuş. Oğlu “**Kâfirûn**’dayım (Kâfirler’deyim)” di-ye yanıt vermiş. Bedevi “*Meğer ne hayırsız bir toplulukla berabermişsin!*” diye sitem etmiş.

Aradan zaman geçmiş, oğluna tekrar “*Peki şimdi hangi suredesin evladım?*” diye sormuş. Oğlu bu defa da “**Münâfikûn**’dayım (Münâfiklar’dayım)” diye yanıtlamış. Bunu duyan babası “*Valla evladım görüyorum ki bir kâfirlerin bir münâfikların ipinde oynayıp duruyorsun. İyisi mi sen çöle dön de (daha hayırlı bir topluluk olan) koyunlarının başına geç!*”⁸⁶

[2]

(Palavracı bedevi gezgin vaiz) Sîfeveyh’e Kur’ân-ı Kerîmi ezbere bilip bilmediği sorulunca “*Bilmez olur muyum, Allah’ın kitabını satır satır bilirim evvel Allah*” demiş. Buna pek inanmayan muhatapları “*Söyle bakalım öyleyse **Duhân**’ın başı nasıl?*” deyince, bu sözcüğün “Duman” anlamına geldiğini bilen Sîfeveyh ustaca yan çizivermiş: “*Nasıl olsun, yaş odundur!*”⁸⁷

[3]

Bedevinin birine “(Beyyine suresinin başını kastederek) **لَمْ يَكُنْ**’ü ezberden okuyabilir misin?” diye sormuşlar. Bilgisi ibarenin sadece “**olmadı/olmayan**” anlamıyla sınırlı olan bedevi bu soruyu safça şu şekilde yanıtlamış: “*Ben daha Kur’ân’da ‘olanı’ ezberleyememişim, ‘olmayanı’ ezberden nasıl okuyabilirim?*”⁸⁸

⁸⁵ Bernard Chanfrault, “Tunus’ta Ceha (Cuha): Gelenekten Modernizme”, *Doğu’da Mizah*, haz. Irene Fenoglio, François Georgeon, Paris, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 42.

⁸⁶ *Rebî’ü’l-ibrâr*, II, 257; Bahrânî, Yûsuf, *el-Keşkûl*, Dâr ve Mektebetü’l-hilâl, Beyrut, 1998, I, 83; *et-Tezki-retü’l-hamdüniyye*, IX, 387.

⁸⁷ *Nesrû’d-dür*, IV, 201; İbnü’l-Cevzî, *Ahbârü’z-zırâf ve’l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1997, s. 137; *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, II, 771; *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 102

⁸⁸ *Nesrû’d-dür*, VI, 299; *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 102

[4]

Rivâyet olunur ki Bab-ı Tâk'da cahil cühela takımından bir ihtiyar yine kendisi gibi karacahil birine "Benû 'Afvîyye'den iki kardeşin hali ne enteresan değil mi? Birisi (sultanın şampiyon koşucusu) Fadl'ın, diğeri ise (emirin nal toplayan koşucusu) Mar'ûş'un tarafını tutuyor" deyince, öbürü "Ne var bunda?!" diye itiraz etmiş "Kur'ân'ın tezgahında da iyi ve kötü yan yana değil mi?"

Arkadaşı şaşkın "Haydaaa, Kur'ân'da ne işi olur kötünün?" deyince beriki izah etmiş: "Olmaz olur mu? Mübarek İhlâs suresi 1000 dirhemse, hemen yanındaki Tebbet'in edeceği taş çatlasın 3 kuruştur!"⁸⁹

Bu son örnekte gördüğümüz surelere değer biçilmesi veya bir surenin diğer bir sureye kıyas edilerek tercihi klasik mizahta kendisine yer bulan önemli bir temadır. Esasen bu mantığın, sadece surelerin birbirine tercihinde değil bir âyetin değer itibarıyla diğer bir âyete takdiminde de işletildiği görülmektedir. *Ahbârü'z-zırâf* da yer alan aşağıdaki mizahi anlatı buna güze bir örnektir:

Abdurrahman b. Mahled anlatıyor: Kadının biri, kabristanda (para karşılığı) Kur'ân okuyan bir adamın eline bir çörek tutuşturur ve "N'olur, oğlumun mezarı başında da oku" diye rica eder. Açık göz adam okumaya

﴿يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ﴾

Yüzüstü ateşe sürüklendikleri gün kendilerine "Cehennemin dokunuşunu tadın!" denilecek. (Kamer:48)

âyetiyle başlar. Âyetin anlamını düşünen kadın müdahale ederek "Bu âyet mi okunur kabir başında, kör olasıca?!" deyince bu sefer adam çıkışı: "Bir çöreğe ne bekliyordun ya?"

﴿مُتَّكِنِينَ عَلَىٰ فُرُشٍ بَطَّائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَجَنَىٰ الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ﴾

Onlar astarları kalın ipekten döşeklere yaslanırlar. Bu iki cennetin meyveleri zahmetsizce koparılacak kadar kendilerine yakındır. (Rahman: 48)

âyetini mi? Yok öyle yağma! Bu ve emsali âyetin bedeli 10 dinar!"⁹⁰

Sure adları üzerinden mizah üretimi denilince elbette Müslüman halk nezdinde en popüler surelerden biri olan Yasin suresine dair bir nükte aktarmamak olmaz. Bu manada, birkaç *edeb* kaynağında zikredilen aşağıdaki anekdot, satır aralarında halkın hurafelere düşkün tabiatının mizah yoluyla iğnelendiğini gösteren güzel bir örnektir:

Bir adamın, içerisinde elbise ve eşyalarının bulunduğu bohçası çalınmıştı. Çevresindekiler kendisine Yâsîn suresini okuyup feyiz ve bereketiyle istimdat etmesini tavsiye edince zavallı adam "Ne Yâsîn'i yahu!" diye öfkelenmiş, "Kur'-

⁸⁹ el-Besâir ve'z-zehâir, IV, 44; Nesrû'd-dür, III, 204.

⁹⁰ *Ahbârü'z-zırâf*, s.136.

*ân-ı Kerîm'in tümü o bohçanın içindeydi, buna rağmen çalınmaktan kurtulamadı!*⁹¹

Yukarıda rivâyet edilen anekdotlara ek olarak işaret etmek gerekir ki, sure adları bazı örneklerde mizahi tad da içeren başka edebi maksatlarla da kullanılmıştır. Mesela bir şahıs, bir başkasına muhtaç olmadığını ifade sadedinde arkadaşını şöyle taşlamaktadır: “*Tövbe suresinin besmeleye ihtiyacı olmadığı gibi benim de sana zerre kadar ihtiyacım yok!*”⁹²

4. Kur'ân Metnine Dolaylı Gönderme Yapma Tekniği

Kur'ân-ı Kerîm metni üzerinden mizah üretimi, zaman zaman doğrudan metin ik-tibasları yerine bir Kur'ân ibaresine ya da cümlesine dolaylı göndermeler yapmak suretiyle de gerçekleşmiştir. Bu tür anekdotlarda söz konusu ibare ya da cümleye dair hikâye kahramanlarından en az birinde dolaylı da olsa bir bilgi bulunduğunu varsayabiliriz. Yine bu tür hikâyelerde, dolaylı anlatımı sağlayan kilit önemdeki parçalar büyük ölçüde mizahi metnin vurucu gücünü de temsil etmektedir. Sözelimi müslüman kültürün ancak Kur'ân-ı Kerîm metni sayesinde aşına olduğu ve semavatın kudret-i ilahiye sayesinde ayakta tutulmasını betimleyen “*direksiz olarak (بِغَيْرِ عَمَدٍ)*” ibaresi, aşağıdaki örnekte, Kur'ân'da ifade edilen açık bir manaya (Ra'd:2; Lokman:10) dolaylı bir referans yapmaktadır:

Geçim sıkıntısından dert yanan bir adama teselli sadedinde “*Şu gökleri direksiz ayakta tutan Allah'a hamd ü senâ et (sakın isyan etme). O rızkını bol laştırmaya da kadirdir*” denilmiş. Adamcağz “*Keşke*” demiş “*mevla rızkımı bol bol verseydi de, -gökleri ayakta tutmak için- varsın her bir arşına bir sütun dikseydi!*”⁹³

⁹¹ Nesrû'd-dür, VII, 182; et-Tezkiretü'l-hamdüniyye, IX, 460.

⁹² es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, el-Lütf ve'l-letâif, thk. Mahmûd Abdullah el-Câdir, Dârü's-şuûni's-sekâfiyye'l-âmme, Bağdat, 2002, s. 50.

⁹³ Nesrû'd-dür, II, 161; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 590. Klasik Arap kaynaklarında yer alan pek çok mizahi hikâye gibi bu Arap nüktesi de tarihi süreç içerisinde müstensihler ya da derleyiciler eliyle değiştirilip mahalli bir forma sokulmuş ve kültürümüzdeki “Nasreddin Hoca fıkraları”ndan biri haline gelmiştir. Bu özgün Arap hikayesinin Anadolu varyantı şöyledir:

Hoca bir gün çok acıkmış. Cebinde meteliği de yokmuş. Durumu sezen biri:

— Hocam, demiş, aldırma, şu gökleri direksiz tutan Ulu Tanrı seni aç mı kor?

Hoca ters ters bu ukalâ adama baktıktan sonra şöyle demiş:

— Ne konuşursun be adam? Keşke Tanrı gökleri binbir direkli yaratsaydı da bana günde bir öğün yemek verseydi!

Bkz. Tokmakçioğlu, Erdoğan, *Bütün yönleriyle Nasreddin Hoca*, s. 218 (202 no'lu fıkra: TANRI VE ACIKMAK).

Keza meşhur bir Eş'ab nüktesinde yer alan “Âdem peygambere öğretilen isimler” [الْأَسْمَاءُ الَّتِي عُرِّضَتْ عَلَى آدَمَ] ibaresi de yine Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bir âyete açık bir referansta bulunmaktadır:

Bir keresinde Eş'ab'ın bulunduğu bir mecliste tuhaf isimli bir adamın bahsi geçmişti. Arkadaşları Eş'ab'a “Bu ismi tanıyor musun?” diye sorduklarında Eş'ab onlara “O, Hz. Âdem'e öğretilen isimler arasında yoktu ki!” cevabını veriverdi.⁹⁴

Klasik edebiyatta terbiye edilmeyen tamahkârlık içgüdüsünün kişiyi nasıl kontrol dışına çıkarabileceğine ilişkin ilginç bir hikâye yer almaktadır. Bu rivâyetteki en güçlü mizahi vurgunun da keza Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça geçen klişe bir ifadeye yapılan telmih-le sağlandığına tanık olmaktadır. Şöyledir hikâye:

Adamın biri fırında kızartılıp yahni yapılmak üzere, kafası kopartılıp tüyleri yolmuş iki güvercini kapaklı bir tencere içerisinde bir fırıncıya teslim etmişti. Ancak fırıncı pişirme işleminden sonra nefesine hâkim olamayıp güvercinleri midesine indirdi, sonra da ne yapacağını bilemeyip bırakılan tencerenin içine iki canlı güvercin koyarak kapağı kapattı. Nihâyet emanetin sahibi gelip de büyük bir heyecanla tencerenin kapağını kaldırdığında iki güvercin de birden uçuverdi. Tencerenin dibinde hiçbir şey olmadığını gören ve büyük bir hayal kırıklığı yaşayan adam şu sözleriyle fırıncı dostuna latif bir gönderme yaptı: “Ya Rabbe'l-âlemin! Tanıklık ederim ki sen yüce kudretinle ölüleri diriltebilirsin (إِنَّكَ تُحْيِي وَتُمِيتُ). Ancak merak ettiğim şu ki bu yemeğin suyu nereye uçtu?”⁹⁵

Görüldüğü üzere burada geçen (إِنَّكَ تُحْيِي وَتُمِيتُ) ifadesi farklı zaman kipleriyle Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok defa geçen bir klişeyi ﴿يُحْيِي وَتُمِيتُ﴾⁹⁶ hatırlatması sebebiyle dolaylı da olsa güçlü bir çağrışım yapmaktadır.

Belirli bir Kur'ân âyetinin bir bölümünü -mesela yarısını- aynen iktibas edip kalan kısmını kendine göre değiştirerek ifade etme biçimindeki uygulamanın güzel bir örneği de meşhur bir ahmak hikâyesinde yer almaktadır:

(Safça bir adam olan) Câmi' es-Saydelânî elindeki bademi taşla kırmaya çalışıyormuş. Kabukların içinden iki badem birden çıktığını görünce (bunları bir rahimden çıkan ikizlere benzetererek hayretle) şöyle demiş:

سُبْحَانَ اللَّهِ الَّذِي يَصَوِّرُ ﴿ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ﴾

⁹⁴ el-Eğâni, XIX, 164.

⁹⁵ Hadâiku'l-ezâhir, s. 55.

⁹⁶ Bakara:6, Âl-i İmrân:156, Araf:158, Tövbe:116, Yunus:56, Müminün:80, Gâfir:68, Duhân:8, Hadîd:2.

Rahimlerdekini dilediği gibi biçimlendiren Zat her kusurdan münezzehtir.⁹⁷

Görüldüğü üzere saf adamın söylediği cümlelerin baş kısmı aşağıdaki âyetin manaca bir başka cümle kalıbında aktarımından ibarettir:

﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ﴾

Rahimlerde sizi dilediği gibi biçimlendiren O'dur. (Âl-i İmrân: 6)

Doğrudan mizah unsurları taşıyan bu üç örnek dışında, bünyesinde herhangi bir komiklik unsuru barındırmayan -tarihsel de olsa- anekdot kategorisinde değerlendirilebilecek nüktelerden de söz edilebilir. Hem tarih kitapları hem de *edeb* kaynaklarının hacimli eserleri bu türden rivâyetlerin sayısız örnekleriyle doludur. Örneğin İslam tarihinden çok iyi bildiğimiz aşağıdaki sahnede, Hz. Ebû Bekir mizah kaygısıyla değil, daha çok Hz. Peygamberin hayatı hakkında duyduğu endişe sebebiyle içinde bulunan zor durumdan kurtulmak için (hüsn-ü tahallüs) bir Kur'ân âyetine latif bir remizde bulunmaktadır.

Hz. Peygamber hicret sırasında Hz. Ebû Bekir'i devesinin tergisine atmış Medine istikametine ilerliyordu. O sırada Hz. Peygamberi yakalamak için seferber olmuş bir müfreze bu ikiliyi durdurarak, kendisini daha önceden tanıdıkları Ebû Bekir'e "Önündeki bu adam da kim?" diye sordular. Adamların peşinde olduğu şeyi bilen Hz. Ebû Bekir "O, bana yolu gösteriyor (يَهْدِينِي (السَّبِيلَ)" yanıtını vererek adamları oradan uzaklaştırdı. Bu cevabıyla aslında o 'çöldeki yol rehberini' değil, 'kendisini Hak yola kılavuzlayan rehberi' kasdederek zarif bir kinâye yapmıştı.⁹⁸

Dikkat edilirse anekdotu aktaran ravilerin hikâye sonunda yer alan yorumlarına ilham kaynaklığı yapan şey Hz. Ebû Bekir'in (يَهْدِينِي السَّبِيلَ)" sarfettiği cümlesine de esin kaynağı olan

﴿وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾

O, yolu gösteriyor. (Ahzab:4).⁹⁹

âyet-i kerîmesidir.

⁹⁷ el-İsfehânî Sadrüddîn, *et-Tuyûriyyât (I-IV)*, thk. Desmân Yahyâ Me'âlî, Abbâs Sahr el-Hasan, Mektebetü Advâî's/selef, Riyad, 2004, III, 964; *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 55.

⁹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ (I-VIII)*, thk. İhsân 'Abbâs, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1968, I, 233; *Mu-hâdarâtü'l-üdebâ*, I, 157; *el-Besâir ve'z-zehâir*, III, 182; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VIII, 294; *el-Müstet-ref*, I, 106.

⁹⁹ *et-Tuyûriyyât*, III, 964; *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 55.

5. Âyetlerdeki Zamirlerin Mercilerinde Oynayarak İroni Yapma Tekniği

Bir teknik olarak, Kur'ân-ı Kerîm'deki ibareleri gündelik konuşmalara organik biçimde monte etmenin amaçlarından biri de, âyette geçen bir zamirin göndergesini asıl merciinden saptırarak karşımızdakine yöneltmek suretiyle muhatap üzerinde güçlü bir etki yaratmaktır. Aşağıdaki anekdotta, âyetin sonunda yer alan هُوَ zamirinin mercii esasen Cenab-ı Hak olmasına rağmen, muhataplardan biri ilgili zamiri kendi şahsına almak suretiyle zarif bir nükte yapmaktadır:

Şeyh Cüneyd el-Bağdâdî, akranı Şeyh Ali b. Sehl el-İsfehânî'ye bir mektup yazarak orada “Şeyhin Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf el-Bennâ'ya sor bakalım” demiş “(kendisi şu aralar) ne ile meşgul?” [مَا الْغَالِبُ عَلَىٰ أَمْرِهِ]

Ali b. Sehl bu soruyu şeyhine sormuş. Şeyhinin verdiği cevap şu olmuş:

﴿وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ﴾

Allah, işinde galiptir. (Yusuf:21)¹⁰⁰

Ancak tahmin edileceği üzere, âyetteki zamiri bağlamından çıkararak diyalogun akışına uygun biçimde anlamlandırmak gerekirse cümle şöyle bir manaya kavuşmaktadır:

﴿وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ﴾

O, Allah ile meşgul (Onun işlerine hâkim olan Allah'tır)

6. Gramatikal Düzeni de Bozacak Şekilde, Bir Âyetin Sadece Duruma Elverişli Kısımının Zikredilmesiyle İroni Yapma Tekniği

Kur'ân âyetleriyle nükte yapanların bilhassa gramer alt yapısı sağlam olanlarca başvurdukları özel bir tekniktir. Bu, belirli bir âyetin bütününe ya da gramatikal düzeni korunmak koşuluyla bir parçasının belirli bir maksada hizmet etmek üzere iktibas edilmesinden farklıdır. Zira bu teknikte nükteyi yapan kişi, âyeti öyle bir yerden bölüp kullanmaktadır ki, iktibas edilen cümlede gramatikal yapı -ve dolayısıyla anlam- yeni bir düzene kavuşmuş olmaktadır. Bunun çarpıcı bir örneğini aşağıdaki tarihsel anekdotta gözlemleyebiliriz:

es-Sâhib b. Şükr (ö. 622/1226)¹⁰¹ bir defasında elinde bir kitapla Mısır'ın ön-de gelen ulemasından birinin yanına uğramıştı. Âlim zat “Üstad, şu elindeki kitabı göster de bir bakayım” deyince Sâhib

¹⁰⁰ el-Keşkül, I, 56, 148.

﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾

Dinsizler bu kitaptan anlamaz. (Beyyine: 1)

deyiverdi. Âlim zat da bu cevaba hiç karşılık vermeden gülüp geçti.¹⁰²

Görüldüğü üzere, esasen

﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ﴾

âyetinde koyultulmuş harflerle vurgulanan kısım “*Ehl-i kitaptan inkâr edenler*” manası taşıırken, nükteci âyetin sadece bu bölümünü aldığında gramatikal düzen değişmekte ve “*لَمْ يَكُنِ*” ile başlayan cümlelerin haberi olmaktadır.

Bu uygulamanın kısmen farklı bir biçimi, farklı âyetlerdeki pasajların tek bir cümlede birleştirilmesiyle sergilenen nüktelerde kendisini göstermektedir. Örneğin aşağıdaki cimri hikâyesinde, iki farklı âyete ait parçalar sanki Kur’ân’dan bağımsız bir cümle imiş gibi takdim edilmekte ancak bunların Kur’ân-ı Kerîm’e ait meşhur ibareler olduğu esasen kutsal kitaplarına aşina dinleyici ya da okuyucular tarafından kolayca fark edilebilmektedir. Bu açıdan, iktibas tekniğinin son derece başarılı örneklerinden biri sayılması gereken aşağıdaki anekdot aynı zamanda edebi ve retorik üsluplarla örülü sanat değeri yüksek bir metindir:

Câhız anlatıyor: Ahmed b. Cafer b. Süleyman için özel tavuk kızartılmış ancak her nasılsa butlarından birisi kaybolmuştu. Bu yüzden Ahmed “*Tavuğun butunu kim*

﴿تَعَاطَى فَعَقَرَ﴾

kesip aldı?” (Kamer:29)

diye sarayda bas bas bağırıyor, sonra da

﴿لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ﴾

*Ellerinizi ayaklarınızı çaprazlama kesip sonra da
hepinizi çarmıha gereceğim! (Araf:124)*

âyetini okuyarak tehditler savuruyordu. Babasının, olan biteni biraz abarttığını düşünen en büyük oğlu, Ahmed’e “*Babacığım!*

¹⁰¹ Arap siyasetinin deha şahsiyetlerinden biri olarak görülen ve Eyyübiler döneminde vezaret makamına getirilen Mısırlı vezir es-Sâhib b. Şükr, acımasızlığı ve sertlik yanlısı politikaları ile meşhur bir devlet adamıydı. Bilhassa rakip ve hasımlarına karşı izlediği sert tutum sultan tarafından azline sebep olmuştu. Sâhib, bir siyaset adamı olmasının yanı sıra Maliki fıkına dair kitap telif edecek düzeyde derin bir fıkîh nosyonuna da sahipti.

¹⁰² el-Kütübî Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-vefeyât (I-IV)*, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâr Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1973-74, IV, 132.

﴿لَا تُوَاخِدْنَا﴾ + ﴿بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا﴾

İçimizdeki bazı aptalların yüzünden (Araf:155) bizi sorgulayıp durma! (Bakara:286)

diyerek karşılık verdi. Bunun üzerine herkes evin altını üstüne getirdi, sonunda da kayıp but bulundu. Bu sefer de Ahmed b. Ca'fer

﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ﴾

Artık azarlanacak değilsiniz. (Yûsuf:92)

deyiverdi.¹⁰³

7. Kur'ân-ı Kerîm'e Nazire Getirme Bağlamında, Sahte Peygamberlerle İlişkili Anekdotlarda Görülen Taklit Tekniği

Kur'ân-ı Kerîm'e ait pasajların, hikâyenin muhtevasında Kur'ân'a nazire bağlamında kullanıldığı bazı örnekler de bulunmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle sahte peygamberler Müseylimetülkkezâb (ö.12/633) ve Secâh bint el-Hâris (ö.41/661)'e ait olan müstehcen içerikli hikâyeler meşhurdur. Anlaşıldığı kadarıyla klasik dönemde İslam uleması bu gibi rivâyetleri o türden şarlatanları aşağılama ve itibarsızlaştırma gayesiyle eserlerine bir kara mizah unsuru olarak almışlardır. Ne var ki biz, içeriğindeki pornografik unsurlar dolayısıyla sözü edilen rivâyetlere burada yer veremeyecek, ancak bunlar içerisinde anlatılabilir bir tek örnekle yetineceğiz:

Rivâyet bu ya, Müseylimetülkkezâb Kur'ân'ı Kerîm'in

﴿وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا، فَالْحَامِلَاتِ وُقُورًا، فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا، فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا﴾

And olsun tozutup savuranlara, yükünü yüklenenlere ve kolaylıkla akıp gidenlere (Zâriyât: 1-4)

şeklinde başlayıp devam eden Zâriyât suresinin giriş kısmındaki üslubu taklit etmeye çalışarak şöyle diyormuş:

وَالزَّرَاعَاتِ زَرْعًا فَالْحَاصِدَاتِ حَصْدًا فَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا

فَالطَّاحِنَاتِ طَحْنًا فَالْعَاجِنَاتِ عَجْنًا فَالْأَكْلَاتِ أَكْلًا

And olsun ekip biçenlere,

(biçtiklerini) hasat edenlere,

(hasat ettiklerini) yaba ile rüzgârda savuranlara,

(çıkan mahsulâtı değirmende) öğütenlere,

(öğüttüklerini) yoğurup hamur yapanlara,

(yapılan hamuru) afiyetle yiyenlere...

¹⁰³ et-Tezkiretü'l-hamdûniyye, II, 371; Ğuraru'l-hasâis, s.298. Hikâyenin kısmen farklı bir versiyonu için bkz. Ahbâru'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn, s.136; Uyûnu'l-ahbâr, III, 247.

Bunu duyan muzip bir Arap, Müseylimetülkkezâb'ın herzesini şu şekilde tamamlayıvermiş:

"فَالْحَارِيَاتِ خَرِيًّا"

Ve en sonunda da (afiyetle yediklerini) dübüründen çıkaranlara!¹⁰⁴

C. Mizaha Konu Âyet Pasajlarının Kullanımına İlişkin Bazı Değerlendirmeler

Tarih, edebiyat ve nevadir kaynakları tarandığında görülecektir ki, belirli bir tema veya konudaki âyetler yine belirli zümreler ve tipler tarafından geneli itibariyle hemen hemen aynı veya benzer maksatlarla kullanılmaktadır. Sözelimi İbrahim suresinin 37. âyetindeki [بَوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ] (ekin bitmez bir vadi) ibaresi pekçok klasik nüktede bir dilenciye başından savmaya çalışan pinti bir karakterin ağzından çıkan klişe bir söz olarak takdim olunmaktadır. Şu örnek de onlardan biridir:

Kadı Ebû Hâmid el-Mervezî anlatıyor: Biz Basra Camii'ndeyken, dilenci takımından meymenetsiz bir adam yanımıza çıkageldi. Bulduğumuz yerde bizi dinleyenler de vardı. Dilenci ısrarlı bir şekilde istemeye başladı. Ben durumdan çok rahatsız oldum ve adama "Be adam

﴿بَوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ﴾

Ekin bitmez bir vâdiye (İbrahim:37)

kondun!" demeye kalmadan, dilenci de bana "Doğru söylüyorsun, ancak

﴿يُجِبِّي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ﴾

Her türlü mahsul orada toplanıyor. (Kasas:57)

âyetiyle karşılık vermesin mi! Hemen meclistekiler gülüşmeye başladı ve hazırcevap adama bir şeyler verdiler.¹⁰⁵

Ancak nadiren de olsa, belirli bir âyetin farklı mizansenlerde farklı gayelerle kullanıldığı da görülmektedir. Yine yukarıdaki âyetin farklı bir mizahi bağlamda kullanıldığı şu anekdot gibi:

Birgün Muâviye beraberinde (ünlü hatip ve belagat ustası) Hâlid b. Safvân (ö. 135/752) olduğu halde Mekke'deki bahçesine gitmiş. Oraya vardıklarında Muâviye "Bahçeyi nasıl buldun bakalım?" diye Hâlid'e sormuş. Hâlid "Hz. Allah'ın bu beldeyi Kur'ân'da tarif ettiğinden çok farklı buldum,

¹⁰⁴ el-Keşkûl, II, 228.

¹⁰⁵ et-Tevhîdî, Ebû Hayyân el-Endelusî, el-İmtâ' ve'l-müânese, thk. Muhammed Hasen İsmâîl, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye 1. Baskı, Beyrut, 2003, s. 437.

efendim” deyip eklemiş: “Çünkü Cenab-ı Hak burayı [بَوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ] (ekin bitmez bir vadi) olarak tanımlamıştı, hâlbuki sen burayı ekip dikmişsin!”¹⁰⁶

Keza, Âl-i İmrân suresinin 92. âyetinde yer alan [لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ] (Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiye eremezsiniz) ifadesi de muhtevasının uygunluğu dolayısıyla gündelik diyaloglar içerisine dercedilmeye son derece elverişli bir pasajdır:

Dilencinin biri İbn Düreyd’in kapısını çalmış, o da elinde kalan son bir testi nebizi tutup kendisine vermişti. Uşağı İbn Düreyd’in davranışını garipsevince İbn Düreyd “Ne yapsaydım ya, başka bir şeyim mi vardı!” diye sitem etti, sonra da şu âyeti okudu:

﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾

Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiye eremezsiniz. (Al-i İmrân:92)

Tesadüf bu ya, aynı gün içerisinde İbn Düreyd’e dostları 10 testi nebiz hediye etti. Bu hadise karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen uşak bu sefer “Valla haklıymışsınız efendim” dedi “1 tasadduk ettik ama karşılığında 10 aldık”.¹⁰⁷

D. Âyetlerle Nükteleme Konusunda Üretilen Mizahi Malzemenin Otantiklik Sorunu

Klasik Arap nevadiri, tarihsel gerçekliği bulunan sayısız anekdotun ve tarihsel rivâyetin yanı sıra, mizah sahasında yetenek sahibi pek çok edip, şair ve nüktedan şahsiyetlerce kurgulanmış, tamamen veya kısmen hayal mahsulü olan anlatıları da kapsamaktadır. Bu bağlamda Bergson’un aşağıdaki değerlendirmelerine dikkat edecek olursak, klasik Arap mizahının otantik olmayan mizahi rivâyetler üretme noktasında ne denli başarılı olduğunu daha iyi anlayabiliriz:

Zorluk, bir nükteye telkin gücünü sağlamak, yani onu kabul edilebilir, makbul hale getirmektir. Ve bir nükte ancak belirli bir ruh halinin doğal sonucu gibi görünüyorsa veya duruma ve vaziyete uygunsa bizim için makbul olabilir.¹⁰⁸

Hikayevi rivâyetlerin otantikliği meselesi modern araştırmacılar ve fıkra derleyicileri önünde irdelenmesi gereken bir mesele olarak durmaktadır. Zira belirli bir mizahi rivâyetin tarihsel köklerinin bulunup bulunmadığı, şâyet tarihsel bir temele dayanıyorsa,

¹⁰⁶ el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-eşrâf (I-XIII)*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâz ez-Ziriklî, Dârü'l-fıkr, 1. Baskı, Beyrut, 1996, V, 19; İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Ta'lik min emâli Düreyd*, thk. Mustafa es-Senûsî, el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfe ve'l-fünûn, 1. Baskı, Kuveyt, 1984, s. 140; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 628;

¹⁰⁷ el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ (I-VII)*, nşr. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-Ėarbi'l-İslamî, 1. Baskı, Beyrut, 1993, VI, 2494.

¹⁰⁸ *Gülme*, s. 43.

zamanla kahramanlarında veya anlatının akış seyriinde yahut da mizahi vurgusunda herhangi bir evrime uğrayıp uğramadığı gibi sorular her zaman için sahayla ilgilenenlerin zihinlerini kurcalamaktadır. Henüz çözüme kavuşturulmamış bu problem, ifade etmek gerekir ki, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine referansla mizah yapma sanatının örnekleri söz konusu olduğunda -sanatın uygulamadaki güçlüklerinden ötürü- daha çok gündeme gelmektedir.

Problemi bir soru formatında aktarmak istersek: Muhtevasında Kur'ân âyetleri bulunan anekdotlar, tarihin bir döneminde, doğal bir ortamda, gerçek kahramanların tabii diyalogları esnasında spontan biçimde mi mizahi bir hüviyet kazanmıştır; yoksa gülmeye neden olan mizahi bağlamlar, nükte yeteneğini haiz şahsiyetlerin üzerinde yoğun emek harcamak suretiyle ürettiği zekice kurgulardan mı ibarettir?

Elimizde bu soruya şu veya bu yönde bir çırpıda cevap vermemize yardımcı olacak güçlü kanıtlar bulunmamaktadır. Zira tarihsel referansları güçlü, birçok kaynaktan teyit edilen ve tekrarlanan nice anekdotun, yapıtaşlarındaki önemli benzerliğe rağmen bazı ayrıntılarda birbirinden ciddi manada farklılaştığı görülmektedir. Bu durumda yapılması en doğru olan şey, genel olarak nevâdir malzemesi etrafında derinlemesine bir inceleme yaparken, herhalde kronolojik olarak en eskiye tarihlenen kaynağı baz alıp diğerlerini ona göre değerlendirmek olacaktır. Ancak tahmin edileceği üzere, bu tespit ve ayıklama süreci gerçekten büyük titizlik isteyen ve yoğun mesâi gerektiren zorlu bir süreç olup, müstakil bir çalışmayı hak etmektedir. Bu işlem bize, bir anekdotik rivâyetin en önce hangi nevâdir kaynağında geçtiğini, en başta hangi tarihsel şahsiyete atfedilerek rivâyet edildiğini, anonim gibi görünen bir rivâyetin aslında tarihsel bir hâdiseye dayanabileceğini ya da gerçek tarihsel bir olayın zamanla nasıl anonimleştiğini anlama imkânı da sağlayacaktır. Bütün bunlarla birlikte, bu yöntemde dahi ulaşılan en eski rivâyet biçiminin yüzde yüz otantik olduğundan emin olunamaz.

Bu temel sorun, Kur'ân'la nükte yapan şahsiyetlerin mizahi üretimleri için de söz konusudur. Ancak bu noktada tespit ettiğimiz mühim bir kıstas vardır, o da şudur: Kur'ân âyetlerinin mizahi bağlamda kullanıldığı bir anekdotun tarihsel güvenilirliği, onda yer alan âyet sayısı ile ters orantılıdır. Daha basit ifade etmek istersek, bir anekdotta mizahi etki yaratmak üzere ne kadar farklı ve çok sayıda âyet-i kerîme kullanılmışsa o rivâyet o nispette sentetik bir yapı arz ediyor demektir. Zaten nice Kur'ân hafızı edip veya nüktedana nispet edilen anekdotlardaki âyet sayısının bir veya ikiyi geçmediği dikkate alınır, müteselsil olarak âyetlerin sıralandığı diyaloglarda ortaya çıkan mizansen üzerinde özenle çalışılmış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Bununla birlikte, Kur'ân'la ilişkilendirilen nevâdir malzemesinin sıhhati konusunda bize yardımcı olacak birkaç genel prensibi de not etmekte yarar mülâhaza ediyoruz. Şöyle ki:

- ✓ Hadisenin bizzat kendisi ya da karakterler olarak, içerisinde tarihsel göndermeleri fazla olan anekdotlar
- ✓ Devlet mekanizmalarının işleyişini ya da toplumsal gelenekleri güçlü biçimde yansıtan anekdotlar
- ✓ Hikâyenin uzunluğuna karşın, içerisindeki Kur'ân âyetine dayalı mizâhi bölümün nispeten kısa ve genellikle de en sonda bulunduğu anekdotlar

büyük bir olasılıkla gerçek, yaşanmış olaylara dayanmakta olup kanaatimizce başka bazı tarihsel kaynaklarla da teyit edilmesi mümkün rivâyetlerdir. Buna karşılık

- ✓ Hikâyenin neredeyse başından sonuna ve birbirini takip edecek şekilde tamamen Kur'ân âyetleriyle örülü olduğu uzun anekdotik parçalar
- ✓ Hikâyeye, “adamın biri” ya da “kadının biri” şeklindeki ifadelerle giriş yapan ve anonim karakterde olduğu görülen anekdotlar
- ✓ Yaklaşık aynı ortamda ve benzer durumlarda gerçekleşen birbirine paralel mizâhî pozisyonları yansıtan anekdotlar. Mesela, namaz kıldırılmakta olan imamın kıraat esnasındaki takılmasını ve cemaatin de duruma uygun müdâhelesini konu alan anekdotlar gibi. Şaşırtıcı biçimde, imamın takıldığı âyet, mizâhi bir pozisyon yaratacak biçimde cemaatten birinin müdahalesine uygunluk arz etmektedir.
- ✓ Bünyesinde bâriz mantık hataları barındıran anekdotlar
- ✓ Hikâyedeki olay akışının, arzulanan finale doğru kasten götürüldüğü izlenimi bırakan kurguların yer aldığı anekdotlar
- ✓ Olanaksız ölçüde bir tesâdüf unsuruna dayanan anekdotlar

ya baştan sona bizzat tasarlanmış sentetik kurguları, ya da gerçek hadiselerden esinlese bile bünyesine sonradan yeni unsurlar kabul eden rivâyetleri temsil etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'e ait âyet parçalarının, mizahın özünü teşkil edecek biçimde bir güldürü vesilesi olarak kullanılması işlemi klasik mizahta öylesine belirgin bir renktir ki, bazı örneklerde âyetler, tıpkı ozanların şiir atışmalarında olduğu gibi, bir diyalogun karşılıklı cümleleri olarak peşpeşe sıralanabilmektedir. Bazen diyaloga katılan taraflardan biri

sadece dünyevi kelimeler sarf ederken muhatabı durmadan Kur'ân merkezli bir dil kullanmaya özen göstermekte; bazen de her iki taraf uzayıp giden diyalog boyunca kutsal metnin kendi ihtiyaçlarına uygun düşen parça ve pasajlarından yararlanmaktadır. Hatta öyle ki, bu mizahi anlatılardan "kutsal"a ait ifade ve pasajlar çıkartılacak olsa geriye neredeyse hiçbir mizahi unsur kalmayacaktır. Bu noktada Georges Tamer'in aşağıdaki değerlendirmesi burada ifade edilen tezi gâyet güzel özetlemektedir:

Kur'ân sadece mizahi durumlara entegre edilmemiş ama ayrıca normal durumlarda mizah üretmek için de kullanılmışlardır. Bu durumlarda "kutsal", rivâyete dâhil olmasa mevcut şekliyle "mizahi" sıfatı kazanamaz. Ne hikâyenin kahramanı ne de derleyici bu komik ve neşeli durumlarda Kur'ân'ı kullanırken bir kısıtlama hissetmemişlerdir. Bu manada, mutlak anlamda "İslami" olarak adlandırabileceğimiz bir mizah türünü varlığıyla sadece Kur'ân ortaya koymuştur.¹⁰⁹

Bu cümleden olarak, çalışmamızın bu bölümünde biz, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetleri üzerinde ciddi bir beyin işçiliği sergilenerek ortaya konulmuş -dolayısıyla sentetik olduğundan kuşku duyulmaması gereken- bazı mizah örneklerini sunmak istiyoruz. Aşağıdaki dört örnek incelendiğinde açıkça görülecektir ki, belirli âyetler, bir diyalogun taraflarınca birbirlerine karşı başarıyla kullanılmaktadır.

İlk örneğimiz, Arapların meşhur asîde tatlısını yemek üzere bir araya gelen bir obur zümresinin fertleri arasındaki uzunca bir diyalogtan oluşmaktadır. Buna göre asîdenin başına toplanan oburlar, tatlıdan yiyebilmek için kendilerine ilham veren bazı âyetlerden yararlanmaktadır. Şöyledir fıkra:

Oburlardan oluşan bir grup, asîde yemeği başında toplanır. İçlerinden biri,

﴿فَكُبِّبُوا فِيهَا هُمْ وَالْعَاوُنُ﴾

Artık onlar ve o azgınlık hepsi birden tepetaklak oraya atılırlar. (Şuarâ:94)

âyetini okuyarak elindeki lokmayı yağın içine daldırır, yağın (lapa üzerinden) kendisine doğru akması için yol yapar. Bir diğeri

﴿إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ﴾

Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı korkunç uğultuyu işitirler. (Mülk:7)

âyetini okur ve yağı kendine doğru çeker. Bir başkası,

﴿وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ﴾

Nice kullanılmaz kuyular, muhteşem saraylar vardır. (Hac:45)

âyetini okuyarak lokmasını (yemeğin kuyu biçimindeki orta kısmına) daldırır ve yağı kendine doğru çeker. Bir diğeri

¹⁰⁹ Tamer, Georges, a.g.m., s. 28.

﴿أَخْرَفْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا﴾

*Sen onu, içindekileri boğmak için mi deldin?
Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın. (Kehf:71)*

âyetini okur, yağın kendine doğru yol yapmasını sağlar. Başkası,

﴿أَنَا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ﴾

Biz yağmuru kupkuru yere göndeririz. (Secde:27)

diyerek yağı kendi önüne doğru aktırır. Bir diğeri

﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ﴾

İçlerinde akan iki pınar vardır. (Rahmân:50)

âyetini okur ve yağın kendine doğru akması için iki kanal yapar. Sıradaki de

﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّخَتَانِ﴾

İçlerinde kaynayan iki pınar vardır. (Rahmân:66)

deyip yağın kendine doğru akmasını sağlar. Bir diğeri,

﴿فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ﴾

Derken sular takdir edilmiş bir iş için birleşti. (Kamer:12)

âyetini okuyarak yağı (birtek kanaldan) kendine doğru aktırır. Bir diğeri,

﴿فَسَقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ﴾

Biz onu ölü bir toprağa sevk ederiz. (Fâtır:9)

diyerek yağı kendi önüne doğru sevk eder. Sonuncu kişi ise,

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي﴾

'Ey yeryüzü, sen suyunu yut!

Ey gökyüzü, sen de suyunu tut!' denildi. (Hûd:44)

âyetini okur; yağı lapanın kalan kısmıyla karıştırarak tümünü ağzına atar.¹¹⁰

Yine sofrâ mizahı çerçevesinde değerlendirebileceğimiz bir diğeri örnekte, oburluğu yedi cihanda nam salmış Bünân et-Tufeylî'nin, Kur'ân âyetlerini maksadına uygun biçimde peşpeşe ve başarıyla kullandığı görülmektedir. Şüphesiz aşağıdaki anekdotu "komik" ve "sıradışı" kılan husus, âyetlerdeki rakamsal sıralama ile sergilenen eylem arasında varolan ilginç çağrışımlardır:

Levzinecin tadı ve lezzeti, klasik mizahın karakteristiklerinden dini öğelerle iç içeliğinin en güzel yansıtıldığı bir anekdotun hareket noktasını teşkil etmektedir:

¹¹⁰ *Kitâbü'l-ezkiyâ*, s.207-208; el-Bağdâdî, el-Hatîb, *Kitâbü't-tatfîl*, thk. 'Abdullah 'Abdurrahîm 'Useylân, Dârü'l-medeni, 1.Baskı, Cidde, 1986, s.172-74.

Bünân anlatıyor: Bir defasında, Hâşimoğullarından bir adamı ziyârete gitmiştim. Bu zâtın yanında bir süre kaldım, kendisiyle birşeyler yeyip içtik. Nihâyet ayrılmak istediğimde bana “*Tatlı yer misin?*” diye sordu. Ben de “*Efendim, görmeden karar veremem ki*” dedim.

Hemen koni biçiminde oyulmuş, ayakları kendinden bir kap getirtti. Bu kapta pâlûze nişastası ve yumurta akından yapıma, içi bademle doldurulmuş, teberzed şekeri ile tatlandırılmış, etrafında petekli beyaz bal dilimleri olan, üzerine Cûr gülsuyu serpiştirilmiş “*levzî nec*” tatlısı vardı. Tatlıdan koparttığında örse vurulan çekiç sesi gibi bir ses duyuyor, ağzına attığında ise, ateşten çıkartıp suya daldırdığın kızgın demir sesi gibi bir ses iştiliyordu. Kendisi durmadan atıştırıyor, fakat bana hiç vermiyordu. Ben de bu iştah kabartan tatlıdan yiyebilmek için bir vesile olsun diye (rakama vurgu yaparak)

﴿إِنَّ إِلَهُكُمْ لَوَاحِدٌ﴾

Sizin ilâhınız birdir. (Sâffât:4)

dedim. O da bana (yaptığı bu leziz tatlıdan) bir lokma verdi. Sonra ben

﴿إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ﴾

Biz onlara iki peygamber göndermiştik. (Yâsîn:14)

dedim. Bana bir lokma daha verdi.

﴿فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ﴾

Bir üçüncüyle takviye ettik. (Yâsîn:14)

dedim, bir lokma daha verdi.

﴿فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ﴾

Kuşlardan dördünü yakala, onları kendine alıştır. (Bakara:260)

dedim, bir lokma daha verdi.

﴿خَمْسَةَ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾

Onlar, beştir, altıncıları köpekleridir. (Kehf:22)

dedim, bir lokma daha verdi.

﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾

Gökleri ve yeri altı günde yarattı. (Arâf:54)

dedim, bir lokma daha verdi.

﴿خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا﴾

Yedi göğü birbiri üzerine yarattı. (Mülk:3)

dedim, bir lokma daha verdi.

﴿ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ﴾

Sekiz çift: Koyundan iki, keçiden iki. (Enâm:143)

âyetini okudum, bir lokma daha verdi.

﴿تَسَعُّهُ رَهْطٌ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ﴾

(O şehirde) dokuz çete vardı, bunlar yeryüzünde bozgunculuk yapıyor, iyilik tarafına hiç yanaşmıyorlardı. (Neml:48)

dedim, bir lokma daha verdi.

﴿تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ﴾

Tam on'dur. (Bakara:196)

dedim, bir lokma daha verdi.

﴿يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا﴾

Babacığım, ben rüyamda onbir yıldız gördüm. (Yûsuf:4)

dedim, bir lokma daha verdi.

﴿إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ﴾

Allah katında ayların sayısı onikidir. (Tevbe:36)

dedim, bir lokma daha verdi. Nihâyet,

﴿إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ﴾

Eğer sizden sabreden yirmi olursa ikiyüze galip gelirler. (Enfâl:65)

âyetini okumuştum ki adamcağız pes edip tatlı tabağını önüme sürdürdü ve “Ye bakalım, mendebur herif!” dedi.

Ben de “Vallahi, eğer o tabağı önüme koymamış olsaydın, sırada

﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ﴾

Biz onu (Yunus'u) yüz bin veya daha çok insana peygamber olarak gönderdik. (Sâffât:147)

âyeti vardı!” diye kendisine takıldım. Misâfiri olduğum zât bu son sözüme o kadar güldü ki hemen adamlarına, mükâfat olarak bana üçbin dirhem para vermelerini emretti.¹¹¹

Yapısal bakımdan sentetik olma özelliği taşıyan üçüncü bir anekdot ise sadece Arap nevadir kültürünün değil tüm dünya edebiyatlarının ve mizah çevrelerinin kayıtsız kalamadığı, eski ama eskimeyen bir tema etrafında örülmüştür: Kadın-erkek diyalogu. Klasik Arap mizahında kadın genelde hikâyede ikincil roller üstlenir ve birçok örnekte mizojini kurbanı olmaktan kurtulamaz. Ancak aşağıya aldığımız, kadın-erkek arasındaki üstünlük yarışına odaklanmış kur sahneli anekdot, tamamen Kur’ân âyetlerinden meydana gelen bir diyalog biçiminde kurgulanmıştır. Kimi çevrelerce kadının, erkek karşısında mağdur edilmesine gerekçe gösterilen bir miras âyetinin (Nisâ:10), bu anekdotta kadını zafere götüren “ölümcül darbe” olarak işlev görmesi ise kuşkusuz kadının mizah meydanında aldığı bir intikam olarak değerlendirilebilir:

¹¹¹ Kitâbü't-taffil, s.120-121; Nesrû'd-dür, II, 184-185; Bahrânî, el-Keşkül, II, 252.

Güzel ve alımlı bir kadın, fakir mi fakir bir adamın yanından geçiyormuş. Adam kadının güzelliği karşısında âdeta çarpılmış, kalbi yerinden fırlayacak gibi olmuş. Hemen yaklaşmış konuşmak istemiş. Aralarında şöyle bir diyalog cereyan etmiş:

Adam:

﴿وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ﴾

Biz onu bakanlar için süsledik! (Hicr:16)

Kadın:

﴿وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ﴾

Biz (de) onu kovulmuş her şeytandan koruduk! (Hicr:17)

Adam:

﴿بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

O bir fitne (imtihan sebebi)dir. Fakat çoğu bilmez. (Zümer:49)

Kadın:

﴿وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾

O fitneden korkun ki, içinizden sadece zâlim olanları vurmaz. Bilin ki Allah'ın azâbı şiddetlidir. (Enfâl:25)

Adam:

﴿نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا﴾

Ondan yemek ve huzura varmak istiyoruz. (Mâide:113)

Kadın:

﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾

Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça güzele erişemezsiniz. (Âl-i İmrân:92)

Adam:

﴿وَإِنْ كَانَ دُوْ عُسْرَةٍ﴾

(Ya) eli darsa. (Bakara:280)

Kadın:

﴿حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾

Allah onları fazlıyla zengin edinceye kadar beklesin. (Nûr:33)

Adam:

﴿الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يَنْفِقُونَ﴾

(Ya) harcayacak bir şey bulamayanlar. (Tevbe:91)

Kadın:

﴿أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ﴾

Onlar (ise) ondan uzaklaştırılır. (Enbiyâ:101)

Bu sözler üzerine adam öfkeden kıpkırmızı kesilir ve “Allah'ın lâneti dünya-daki bütün kadınlara olsun!” diye beddua eder.

Kadın ise -kuralı bozmadan- gencin bu sözüne de bir âyetle karşılık verir:

﴿لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ﴾

Erkeğe kadının iki katı olsun! (Nisâ:11)¹¹²

Sentetik olduğuna kuşku olmayan bir diğer anekdotta ise -ki içerdiği pornografik tasvirler sebebiyle ilgili anekdota sadece referans vermekle yetinilmiştir- Ebû Nüvâs ile oğlanı arasındaki homoseksüel bir ilişki Bahrânî'nin *el-Keşkûl* adlı eserinde tüm boyut ve süreçleriyle yine âyetler üzerinden senarize edilmiştir.¹¹³

Son olarak bu bölümü, tespitlerimize göre, Kur'ân'la nükte sanatının tüm Arap nevadiri içerisinde en uzun metni olma özelliğini taşıyan bir anekdotla noktalamak istiyoruz. Daha ziyade dini ve edebi bir muhtevaya sahip anekdot klasik Arap literatürü içerisinde yalnızca bir yerde geçmekte ve ünlü sufi Abdullah b. Mübârek'in¹¹⁴ ağzından nakledilmektedir. Muhtemelen onun şöhretinden istifade etmek isteyen birilerinin hayal dünyasında kurgulanmış olan hikâyeye, popülerlik kazanması için bir İslam büyüğünün ağzından nevadir sahasına sürülmüştür. Şöyledir hikâyeye:

Abdullah b. el-Mübârek (Allah kendisine rahmet etsin) anlatıyor: Hac vazifemi ifâ ve Hz. Peygamberin kabri şeriflerini ziyâret etmek maksadıyla Beytullah'a doğru yola koyuldum. Bir süre yol aldıktan sonra yolda karaltıya benzer bir şey fark ettim. Seçmek için iyice dikkat ettim, baktım ki üzerinde yünden bir entârî ve başörtüsü olan yaşlıca sayılacak bir kadınıymış. (Biraz yaklaşıp) “*es-Selâmu aleyki ve rahmetullahi ve berakâtuh*” diyerek selam verdim. Kadın

﴿سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ﴾

Merhametli olan Rab katından selâm. (Yâsin:58)

dedi. Daha sonra ben “*Allah seni esirgesin, buralarda ne yapıyorsun?*” diye sordum. Kadın

﴿مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ﴾

Allah kimi doğru yoldan saptırırsa, onun hiçbir yol göstericisi yoktur. (Arâf:186)

¹¹² Mısırî, Muhammed, *Mecâlisü şu'arâi'l-'Arab*, Dârü Sadüddin, 1. Baskı, y.y., 1998, s. 163.

¹¹³ İlgili nükte eseri tab edenler tarafından kitaptan çıkartılmış olup tam metin için şu internet sayfasına bakılabilir. <https://www.ye1.org/forum/threads/245006/>

¹¹⁴ Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek (736-797): Tebe-i tâbiîn neslinin büyüklerinden olup Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik devrinde yaşamıştır. Hadîs ve fıkıh ilimlerindeki derinliğinin yanı sıra, özellikle zühd ve takvâsı ile temâyüz etmiştir.

karşılığını verdi. Anladım ki, yolunu kaybetmiş bir kadın. Bunun üzerine, “Nereye gitmek istiyorsun?” diye sordum. Kadın

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى﴾

Kulunu geceleyin Mescidi Haram'dan (Mekke'den) Mescid-i Aksa'ya (Kudüs'e) götürün Allah'ın şânı yücedir. (İsrâ:1)

dedi. Onun bu sözünden de haccını edâ etmiş olduğunu ve Beytulmakdis'e gitmek istediğini anladım. Tekrar sordum: “Ne kadar zamandan beri burada bekliyorsun?” Kadın

﴿ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾

Tam üç gece. (Meryem:10)

dedi. Ben “Yanında yiyecek bir şeyler göremiyorum” deyince

﴿هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ﴾

Beni O (Allah) yediriyor ve içiriyor. (Şuarâ:79)

dedi. Yine ben “Neyle abdest alıyorsun?” diye sordum. Kadın

﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾

Eğer su bulamazsanız tertemiz bir toprağa teyemmüm edin. (Nisâ:43)

dedi. “Yanımda yiyecek bir şeyler var, ne dersin?” diye sordum, kadın bana

﴿ثُمَّ أَمْوُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾

Sonra orucu geceye kadar tamamlayın. (Bakara:187)

karşılığını verdi. Ben “Ramazan ayında değiliz” deyince

﴿وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾

Kim gönüllü olarak herhangi bir iyilik yaparsa, Allah onun bu iyiliğini bilir ve kabul eder. (Bakara:158)

cevâbını verdi. “Yolculukta orucu bozmak mübahdır” dediğimde ise

﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

Ama -eğer bilerseniz- oruç tutmanız sizin için daha iyidir. (Bakara:184)

diye karşılık verdi. Ben “Neden benimle, seninle konuştuğum gibi konuşmuyorsun?” dedim. O da

﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾

Yanında hazır bir gözcü söylediği her sözü zapteder. (Kâf:18)

dedi. Daha sonra ben “Kimlerdensin?” dedim, bana

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾

Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur. (İsrâ:36)

diye karşılık verdi. Ben “Tamam hata ettim, bana bir çözüm yolu göster!” deyince

﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ﴾

Bugün azarlanacak değilsiniz, Allah sizi bağışlar. (Yusuf:92)

diye karşılık verdi. “Seni şu devemle götürmemi, böylece kâfilene yetişmeyi ister misin?” diye sordum. Bana

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ﴾

Ne iyilik yaparsanız Allah onu bilir. (Bakara:197)

dedi. Ben (binmesi için) devemi ihtırınca

﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ﴾

Mümin erkeklere söyle: Gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler! (Nur:30)

dedi. Ben de gözümü başka tarafa çevirdim ve “Bin bakalım!” dedim. Kadın binmeye çalışırken deve ürkererek kaçtı ve elbisesinin yırtılmasına sebep oldu. Bunun üzerine kadın

﴿وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ﴾

Başınıza gelen her musibet kendi işlediklerinizden ötürüdür! (Şura:30)

dedi. Ben ona “Bekle de deveyi bağlayayım” deyince

﴿فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ﴾

Süleyman'a bu meselenin hükmünü bildirmiştik. (Enbiyâ:79)

dedi. Deveyi bağlayıp, “Binebilirsin!” dedim. Devenin üzerine yerleştiğinde

﴿سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ﴾

Bunu emrimize amâde kılan ne yücedir; biz asla buna güç yetiremezdik. Şüphesiz Rabbimize döneceğiz. (Zuhruf:13)

dedi.¹¹⁵ Devenin yularını tutarak bir taraftan hızlıca yürümeye diğer taraftan yüksek perdeden ritimli bir şiir okumaya başladım. Bunun üzerine kadın bana

﴿وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاعْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ﴾

Normal yürü ve sesini kıs. (Lokman:19)

dedi. Âheste âheste yürümeye ve şiiri mırıldanmaya başladım. Bu defa da

﴿فَاقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾

Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun. (Müzemmil:20)

dedi. Ona “Size gerçekten büyük bir nimet verilmiş!” dedim. O da bana

﴿وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾

Bundan ancak akıl sahipleri ibret alır! (Bakara:269)

dedi. Onunla bir süre yol aldıktan sonra “Kocan var mı?” diye sordum. Bana

¹¹⁵ Bu âyet, aynı zamanda, bir bineğe veya taşta binildiğinde okunması sünnet olan bir duadır.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ﴾

Ey İnananlar! Size açıklanması durumunda hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın! (Mâide:101)

diye cevap verdi. Bu son söylediğine karşı söyleyecek söz bulamadım ve kâfileyi yakalayınca kadar da ağzımı açmadım. Kâfileye yetişince “Nihâ-yet geldik. Kâfilede kimin var?” diye sordum.

﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾

Mal ve çocuklar dünya hayatının süsüdür. (Kehf:46)

diye cevapladı. Anladım ki çocukları var. “Hac kâfilesindeki görevleri nedir?” dediğimde

﴿وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾

Allah (bir takım) işaretler koymuştur. Onlar yıldızla da yollarını bulurlar. (Nahl:16)

diye karşılık verdi. Anladım ki çocuklar (gece yıldızların konumlarına bakarak gidilecek güzergâhı tayin etmede) kâfileye rehberlik ediyorlar. Kadını çadırların ve (seyyar) konakların bulunduğu yere kadar götürdüm ve ona, “İşte çadırlara geldik. Burada kimin var?” diye sordum.

﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾ : ﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾ :

﴿يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾

Allah İbrahim'i dost edinmişti. (Nisâ:125);

Allah Mûsâ ile konuştu. (Nisâ:164);

Ey Yahyâ! Kitab'ı sımsıkı tut! (Meryem:12)

şeklinde karşılık verdi. Ben de “İbrahim! Musa! Yahya!” diye seslendim. Ay yüzü üç delikanlı çıkageldi. Oturduklarında, kadın,

﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ﴾

Bu paranızla içinizden birini şehre gönderin, hangisi en temizini ise ondan size yiyecek bir şeyler getirsin! (Kehf:19)

dedi. Birisi hemen yiyecek satın almaya yollandı. Hazırladıkları yiyeceği önüme koyduklarında, kadın,

﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا مِمَّا اسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ﴾

Geçmiş günlerde, peşinen işlediklerinize karşılık afiyetle yiyiniz içiniz. (Hâkka:24)

dedi. Ben “Bakın” dedim “bu kadının durumunu anlatıncaya kadar sizin bu yemeğinizi yemek bana haramdır!

Anlatmaya başladılar: “Bu anamızdır. Yanlış bir şey söylerim de Allah'ı gücendiririm endişesiyle kırk yıldır ağzından Allah kelâmından başka bir şey çıkmamaktadır. Yüce mevlânın her şeye gücü yeter!”

Ben de dedim ki:

﴿ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ﴾

Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütfüdür.

Allah, büyük lütuf sahibidir. (Cuma:4)

Herşeyin doğrusunu Allah bilir. Cenâb-ı Hak, efendimiz Muhammed'e, onun âlu ashâbına salâtu selâm etsin.¹¹⁶

¹¹⁶ *Semerâtü'l-evrâk*, II, 234-35; *el-Müstetref*, s. 67-68; *Bahrânî*, *el-Keşkül*, II, 176-177.

II. BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM ÂYETLERİNİN BİR MİZAH
ENSTRÜMANI OLARAK KULLANIMINDA
GÜDÜLEN MAKSATLAR

Klasik Arap nevadirinin zengin konu başlıkları ve ele aldığı belli başlı temaların hemen hemen tümüne Kur'ân eksenli nüktencilik kapsamında üretilmiş olan mizah malzemesinde de eksiksizce değinilmiştir. Dolayısıyla İlahi hitaba ait bütün bir âyetin ya da âyet parçasının yerine göre bir cimrinin pintilik düzeyini hicvederken, bir kabile çekişmesi kapsamında üstünlük yarışına giren tarafların birbirlerine hakaretimiz ifadelerle saldırırken, bir bedevinin Kur'ân bilgisi hususundaki cehaletini yüzüne vururken, idama mahkûm edilen bir kurbanın canını kurtarmaya çalışırken, öfkesi kabaran bir yöneticinin hiddetini yatıştırırken, görülen bir rüyayı tevil ederken ya da şahit olunan müstehcen bir sahnenin tasviri yapılırken vs. kullanıldığını görebiliriz. O nedenle çalışmamızın bundan sonraki kısmında, Kur'ân âyetlerinin ne gibi maksatlar güdülerek mizahi bir bağlama çekildiğine ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır. Bu maksatlar elbette bizim burada sıralayacaklarımızla sınırlı değildir, ancak biz tespit edebildiğimiz kadarıyla burada en önemli olduğunu düşündüğümüz birkaç kategori üzerinde duracağız.

A. Kur'ân Âyetlerinin Mahcup Edici Durumları Anlatmak Üzere Bir Kinaye Unsuru Olarak Kullanılması

Kur'ân'ı Kerîm'e ait bazı pasajlar, açıkça ifade edilmesi hoş görülmeven bunun yerine telmih ve kinaye yolu ile anlatımın tercih edildiği kimi mahrem durumların dile getirilmesinde ustalıklı kullanılmıştır. Özellikle kadınların bazı özel hâllerini eşlerine üstü kapalı biçimde anlatmalarının elverişli bir enstrümanı olmuştur âyetler. Aşağıdaki iki anekdot da, zifaf gecesi adet gören iki kadının, bu müşkil durumlarını eşlerine uygun bir edeple ifade etmelerine imkân sağlamaktadır. Hikâyeler bu iki kadının pratik zekâlı oluşlarına ayrıca latif bir imada da bulunmaktadır:

[1]

Hasan b. Sehl'in kızı Bûrân, Halife Me'mûn ile zifafa girdiğinde, hilâfet makamının heybetinden ötürü vakitsiz hayız görmüştü. Me'mûn başbaşa kalıp da gelinliğin kuşağına elini uzattığında, Bûrân:

﴿أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾

Allah'ın buyruğu geldi; sakın acele etmeyin. (Nahl:1)

âyetini okudu. Bûrân'ın durumunu anlayan Me'mun, onun bu nazik imâsını çok beğendi ve ona olan hayranlığı daha da arttı.¹¹⁷

[2]

Emevîlerin Horasan valisi ve Mühellebîler hanedanının atası sayılan Mühelleb b. Ebû Sufra şarkıcı cariye Bedîa ile evlenince zifaf gecesi onunla birlikte olmak istemiş, ancak talihsiz bir şekilde o gece adet kanı gören Bedîa bu durumu eşine

﴿وَفَارَ التَّنُّورُ﴾

Fırın kızıştı (Hûd:40, Müminûn: 23)

âyetine telmihte bulunarak ifade etmek istemişti. Bu duruma canı sıkılan Mühelleb ne olursa olsun sınır tanımayacağını

﴿سَأْوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ﴾

Ben de dağa sığınır, kendimi sudan (Mühelleb burada hayız kanını kastediyor) korurum. (Hûd:43)

mealindeki âyetle ifade etmek isteyince, Bedîa bu teşebbüsü de âyetin devamındaki şu ifade ile kırmış:

﴿لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ﴾

Bugün Allah'ın emrinden kurtuluş yoktur, onun merhamet ettiği müstesna. (Hûd:43)¹¹⁸

Açık açık ifade edilmesi nahoş kaçacak bazı vakaların mahkemeye ya da kadıya rapor edilmesi noktasında da kutsal metin kâtiplerin imdadına yetişmektedir. Bu bakımdan kimi anekdotlar, bir yandan böyle bir hâdiseyi metne dökcek ilgili kâtibin ya da kâtime dikte ettiren âmirin zekâsına yönelik bir ima taşıırken, diğer yandan kutsal metnin mahcup edici ifadelerle başvurmadan bir konuyu özetleme kapasitesine sahip uygun bir ifade aracı olduğuna da işaret etmektedir. Örneğin cima durumundaki iki âmânın hâli aşağıdaki hikâyede, bir âyet üzerinden, ilginç bir teşbihle tasvir olunmaktadır:

Bir mahalde, gözleri görmeyen bir adamla yine gözleri görmeyen bir kadının uygunsuz vaziyette yakalanmış. Kâtibin, yaşanan sahneyi kelimelere dökmekte zorlandığını gören vali “*Yaz evladım*” deyip âyeti okumuş:

¹¹⁷ es-Se'âlibî, Ebû Mansûr, *Kitâbü'l-kinâye ve't-ta'rîz*, thk. Aîşe Hüseyin Ferîd, Dârü Kubâ, Mısır, 1998, s. 43; hikâyenin kısmen farklı bir versiyonu için bkz. *Nesrû'd-dür*, IV, 46.

¹¹⁸ *el-Keşkül*, II, 232.

﴿ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ﴾

Karanlıklar üst üste yığılı vaziyette (Nûr:40)

idi.¹¹⁹

B. Kurân Âyetlerinin Tasvir Sırasında Etkili Bir Betim Unsuru Olarak Kullanılması

Kur'ân-ı Kerîm'e ait bir âyet bütünü veya parçası hatta bazen bir tek sözcük bile, tasvir sırasında yerli yerince kullanılmak kaydıyla, sinonimlerinin yaratacağı etkinin kat be kat fazlasını yaratabilmektedir. O nedenle bu uygulamanın örneklerine sadece tazmin ve iktibas sanatına teorik olarak yer veren belagat kaynaklarında rastlanmaz. Özellikle tarihsel olayların anlatımında mesela bir savaş sahnesinin tasvirinde, bir kalenin zaptı esnasında yaşanan hadiselerin betiminde, keza edebiyat nosyonuna sahip bir edibin sadede uygun düştüğü durumlardaki tavsiflerinde de sıkça rastlanır.

Bundan başka bilhassa klasik döneme ait otobiyografi tarzı eserlerde ya da yazılarda anlatıcı, başından geçen hadiseleri zikrederken anlatıma güç kazandırma gayesiyle bunları Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan meşhur bazı ifadelerle bezeme yolunu tercih etmektedir. Çarpıcı bir örnek olarak başarılı betim ustası Câhız'ın bir devlet dairesinde karşılaştığı bir manzarayı tasvir ederken Kur'ân âyetlerinden medet umduğunu gösteren şu tarihsel anekdotu zikretmek mümkündür:

Câhız anlatıyor: Bir keresinde Bağdat'ta resmi yazışmaların takibinin yapıldığı devlet dairesine (dîvânü'l-mükâtebât) uğramıştım. Bu yazışmaları yapan memurların üzerlerine parlak işlemeli elbiseler giydiklerini, başlarına gösterişli sarıklar sardıklarını gördüm. Ancak bilgi ve kültür düzeylerini test ettiğimde Cenab-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'indeki şu ifadesi aklıma geliverdi:

﴿فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً﴾

Köpüklere gelince, onlar sönüp gider. (Ra'd:17)

Hâsılı bunların zahirleri temiz ve ışıl ışıl, batınları ise kof ve bomboş idi. Bu yüzden dedim ki:

﴿فَوَيْلٌ لَّهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَّهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾

Elleriyle yazdıkları ve bu yolla kazandıkları yüzünden yazık şunlara! (Bakara:79)¹²⁰

Arap mizahının hazırcevaplılıklara dayalı örneklerinde belirli bir durumu, olayı, ya da sahneyi Kur'ân-ı Kerîm'e ait pasajlarla tavsif etme keza sorulan bir soruyu

¹¹⁹ *el-Ezkiyâ*, s. 58. Hikâyenin farklı bir versiyonu için bkz. *el-'İkdü'l-ferîd*, VIII, 145; *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 156.

¹²⁰ *es-Safedî*, *Nusretü's-sâir 'ale'l-meseli's-sâir*, thk. Muhammed Ali Sultânî, *Matbû'âtü Mecma'i'l-lüğati'l-'Arabiyye*, Şam, t.y., s. 195.

âyetlerden hareketle yanıtlaama çok yaygın uygulamalardır. Sözelimi zeki bir delikanlıya “Bize dünyayı tarif etsene” dediklerinde

﴿كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا﴾

O da tıpkı ıssız çöllerdeki bir serap gibidir; susayan onu su sanır.
Yanına vardığında ise hiçbir şey bulamaz! (Nûr:39)¹²¹

âyetini okuyuvermekte, keza zulmü ve ilhadıyla meşhur bir yönetici bir kelam âlimi ile girdiği polemikte mağlup olup da susmak zorunda kalınca, kelam âlimi, manzarayı

﴿فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾

Kâfir şaşkınlıktan dilini yuttu. (Bakara: 258)

şeklinde tasvir edivermektedir.¹²² Yine bir tarihsel anekdotta, muhatabının Haccac b. Yûsuf olduğunu bilmeyen bir Arap bedevisi, onu bizzat kendisine

﴿فَقَبَّحَهُ اللَّهُ تَعَالَىٰ وَصَبَّ عَلَيْهِ سَوْطَ عَذَابٍ وَقَاتَلَهُ وَقَاتَلَ مِنْ اسْتَعْمَلَهُ!﴾

Allah Onun belasını versin, üzerine azap kamçısını eksik etmesin,
Allah onu da onu görevlendireni de kahru perişan etsin.¹²³

şeklinde tarif etmektedir ki, ortada yer alan سَوْطَ عَلَيْهِ عَذَابٍ ibaresi Kur’ân’ın

﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾

*Bundan dolayı, Rabbin, onların üzerine bir azab kamçısı indiriverdi.
(Fecr:13)*

âyetinden mülhem olduğu için daha çarpıcı bir etki yaratmaktadır.

Bazen bir Kur’ân âyeti, uzunca bir tasvir metninin içerisine o kadar doğallıkla ve sanatkârane bir şekilde monte edilmektedir ki ilgili pasajın siyaka dışarıdan dâhil edilmiş bir iktibas olduğu ancak dikkatli nazarlar tarafından fark edilebilir. Nitekim bir bedevinin, değneğin sağladığı faydalar üzerine sıraladığı uzunca bir listenin finalini siyaka uygun bir âyet-i kerîme ile noktaladığı aşağıdaki anekdotta durum tam da böyledir:

Haccac b. Yusuf bir bedeviyle karşılaşır ve sorar: ‘Nedir elindeki?’

Bedevi yanıt verir: Değnekim; onu, ibadet esnasında -sütne maksadıyla- önüme diker, düşmanlarıma karşı silah olarak hazır bulundururum; hayvanlarımı onun yardımıyla güder, yolculuk sırasında ondan destek alır, yürürken daha uzun adım atabilmek için üzerine abanır, dereyi de onun sayesinde kolayca geçerim; (ayrıca bu değnek) beni tökezleyip yere kapaklanmaktan kurtarır, üzerine elbisemi (bir çadır gibi) attığımda sıcaktan da soğuktan da ko-

¹²¹ Cem’ü’l-cevâhir, s. 285; Zehrü’l-âdâb, I, 265.

¹²² el-Makkarî, Şihâbüddîn Ahmed, Nefhu’t-tîb (I-VIII), thk. İhsân ‘Abbâs, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1997, V, 271.

¹²³ el-Keşkül, I, 273.

zur; bana, uzak olan şeyi yaklaştırır, seyahat esnasında azık çantamı veya ıvır zıvırımı taşımaya yarar, onunla kapıyı çalar, azgın köpekleri kendimden uzaklaştırırım; -ateş üzerinde et pişirirken- tıpkı bir şiş, arkadaşlarla kavga ederken de kılıç yerine kullanırım. O bana babamdan kaldı, ben de oğluma miras bırakacağım. Ayrıca

﴿وَأَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَآرِبٌ أُخْرَى﴾

*koyunlarıma ağaç yapraklarını onunla silkelediğim gibi, -bu saydıklarım-
dan başka- onun vasıtasıyla daha birçok işimi de görürüm. (Tâhâ:18)*

Haccac bedevinin bu sözleri karşısında hayrete düşerek oradan ayrılır.¹²⁴

Esasen yukarıdaki âyet, Hz. Allah'ın Tâhâ suresinde ﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى؟﴾
"O sağ elindeki nedir ey Mûsâ? (Tâhâ:17)" diye sorması üzerine Hz. Mûsâ'nın verdiği
cevabın son kısmını teşkil etmektedir. İlgili âyet parçasının bağlamdan kopartılarak na-
sıl anlık ihtiyaç için kullanıldığını anlamak için âyetin bütününe görmekte yarar var:

﴿هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَآرِبٌ أُخْرَى﴾

*O benim değneğimdir. Ona dayanırım, koyunlarıma ağaç yap-
raklarını onunla silkelediğim gibi -bu saydıklarım-
onun vasıtasıyla daha birçok işimi de görürüm. (Tâhâ:18)*

C. Kur'ân Âyetlerinin, Devlet Ricalinin Öfke ya da Tepki- sini Bir Yatıştırma Aracı Olarak Kullanılması

Klasik Arap edebiyatı kaynakları, malzemesinin büyük bir bölümü tarih kitap-
larından tedarik edilen önemli bir temayı ele alır. Bu tema, siyasi veya dini mahiyette
suç işleyen bir mahkûmun veya gündelik hayatta ciddi sayılabilecek bir kusur işleyen
sıradan bir şahsın kendisini affettirmek için başvurduğu "zekâ ve nükte ile desteklenmiş
mazeret sunma geleneği"dir. Sadece kadim ahlak kitapları değil ahbar ve nevadir mal-
zemesine bolca yer veren edeb koleksiyonları da bu tema üzerinde uzun uzun durmuş-
lardır. Sözü edilen kaynaklarda devlet ricalinin ya da statü bakımından daha üstün ko-
numdaki şahısların gazabından kurtulmak için ne tür zekâ oyunlarına veya ikna gücü
yüksek mazeret biçimlerine yer verildiğini gösteren sayısız anekdot yer almaktadır. Bil-
hassa edeb koleksiyonları bu tema için özel başlıklar açmayı ve ilgili rivâyet malzeme-
sini burada zikretmeyi ihmal etmemiştir. Temanın bu popülerliği hicri 1061 (miladi 1651)
senesinde Arapça olarak kaleme alındığı anlaşılan *Rekâiku'l-hulel fî dekâiki'l-hiyel*
adındaki müellifi meçhul bir kitabın muhtevsından da net olarak anlaşılmaktadır. Rene

¹²⁴ *Zehrû'l-âdâb*, II, 268; *el-Keşkül*, I, 65. Anekdotun çevirisinde büyük ölçüde Hasan Taşdelen'in "Cahız'ın
Diliyle Arap Kültür ve Edebiyatında 'Asâ" başlıklı makalesindeki çeviriden yararlanılmıştır. Hasan Taş-
delen, "Cahız'ın Diliyle Arap Kültür ve Edebiyatında 'Asâ", *Bursa, U.Ü.İ.F.D.*, C.XVII, S. 2 (2008), s. 302.

R. Khawam tarafından önce Fransızca çevirisiyle, daha sonra Araplarca *es-Siyâse ve'l-hîle 'inde'l-'Arab* adıyla Arapça olarak günümüz yayın dünyasına kazandırılan söz konusu eser Arap tarihindeki siyasi entrikaları anekdotlar yoluyla örnekleyen nefis bir antolojidir. İtalyan devlet adamı Makyavelli'den bir asır öncesine tarihlenmesi sebebiyle eser, içerdiği politik entrikalar, siyasi çözüm yöntemleri ve siyaset tarihi açısından kayda değer bir öneme sahiptir. *The Subtle Ruse: the Book of Arabic Wisdom and Guile* adıyla yakın tarihlerde İngilizce'ye de tercüme edilen eserin en karakteristik yönü, yukarıda sözünü ettiğimiz “*zekice kurgulanmış sonuç alıcı mazeret sunma tekniklerine*” bolca yer vermesidir.

İşte Arap telif geleneğinde çok önemli bir yeri olan ve klasiklerde yaygın olarak karşımıza çıkan bu temanın çok daha özel bir biçimi Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine başvurulmak suretiyle “mazeret sunma”da karşımıza çıkmaktadır. Zaten dikkatli bir nazar, gerek tarih kaynaklarında ve gerekse *edeb* literatürünün zengin nevadir koleksiyonlarındaki yüzlerce anekdotta, Kur'ân'dan alınan ilham ve ibarelerle yapılan yerinde yorumların devlet ricalinin öfke ve tepkisini sönümlene kabiliyeti olduğunu kolayca fark edecektir. Bu yüzden devlet yöneticilerine yakın pozisyonlarda bulunan vezir, kâtip, hâcip, nedim ve ulema zümrelerinin bu avantajlı yöntemi yeri geldiğinde çok iyi kullandıkları görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'e derin saygı duyan halife, sultan, emir ve valiler için bu türden yorumlar pek çok tarihsel örnekte bir sakinleştirici etkisi yaratmaktadır. Sözelimi aşağıdaki anekdotta Ömer b. Abdülaziz'in kendisiyle ilgili olarak düşündüğü “öğüde ihtiyacı olmadığı” fikri, bir Kur'ân âyetinin devreye sokulması ile tarumar edilmektedir:

Muhammed b. Velfîd b. 'Utbe, oğlu Abdülmelik'i kaybeden Halife Ömer b. Abdülaziz'e taziyelerini iletirken aynı zamanda ona sabırla ilgili nasihatlerde bulunmuş, kendisini kaybetmemesini salık vermişti.

Ömer b. Abdülaziz “*Muhammed! Üzgün olabiliriz ancak kendimizi kaybedecek kadar da gâflet halinde değiliz*” diyerek sitemlenince Muhammed onu şu sözlerle yatıştırdı: “*Ey Müminlerin emiri! İlmi ve şuurulluğu sebebiyle taziye-ye ihtiyacı olmayacak bir kişi mümkün olsaydı, o kişi siz olurdunuz. Ama Cenab-ı Hak*

﴿وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ﴾

Sen yine de öğüdünü ver. Çünkü öğüt mü'minlere fayda verir. (Zâriyât: 55) buyuruyor.¹²⁵

¹²⁵ el-Medâinî, Ali b. Muhammed, *et-Te'âzî*, thk. İbrahim Salih, Dârü'l-beşâir, 1. Baskı, 2003, y.y., s. 69; İbn 'Asâkir, *Târîhu medîneti Dimeşk (I-LXX)*, thk. 'Amr b. Ğarâme el-'Amravî, Dârü'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1998, LVI, 202; *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 200; *el-'İkdü'l-ferîd*, III, 263.

Âyetlerin, muhatabın öfkesini yatıştırıcı mahiyette psikolojik bir enstrüman olarak kullanıldığını gösteren rivâyetler arasında, Hz. Hasan'a nispet edilen ve pekçok klasik kaynakta dini bir öğüt verme gayesiyle tekrarlanan şu anekdot da yer almaktadır:

Benî Haşim seyyidlerinden bir gurup Hz. Hasan'ın evine gelip misafir olmuş birlikte sohbet ediyorlardı. Bu sırada Hz. Hasan'ın bir kölesi misafirlere yemek getirdi. Ancak yemeği tam ortaya bırakacağı sırada sıcak tabaktan eli yanan köle tabağı gayri ihtiyari elinden bırakıverdi, yemek de Hz. Hasan'ın başına döküldü. Canı yanan Hz. Hasan'ın öfkesinden şah damarı ortaya çıktı. Efendisinin celallendiğini gören köle can havliyle hemen "Ey müminlerin emiri, Allah Kur'ân-ı Kerim'inde

﴿وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ﴾

Onlar (takvâ sahipleri) öfkelerini yutarlar. (Â-i İmrân:134)

buyurur ya, lütfen siz de bana kızmayın, istemeden oldu" dedi. Bunun üzerine Hz. Hasan "Öyleyse ben de öfkemi yuttum" dedi. Köle devamla

﴿وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾

Ve insanların hatalarını bağışlarlar. (Â-i İmrân:134)

buyurmaktadır" dedi. Hz. Hasan "Ben de seni bağışladım gitti" dedi. Bu taktiğin işe yaradığını gören köle âyette geçen takva sahiplerinin bütün özelliklerini sayıp son olarak da

﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾

Allah ihsan edenleri sever. (Â-i İmrân:134)

deyince Hz. Hasan dayanamayıp "Ben de seni azad ettim ve sana 400 dirhem bağışladım, geçimin için güle güle harca" deyiverdi.¹²⁶

Bazı tarihsel anekdotlarda ise yarı mizahi bir tonda ortaya konan tavır ya da sözler, suç işlediği için hukuken cezaya çarptırılmayı hak eden kimselerin yöneticiler tarafından bağışlanmasını sağlayacak bir nükte potansiyeline sahip olabilmektedir. Mesela aşağıdaki örnekte Halife Mansûr, ilgili Kur'ân âyetinin sıradışı bir yorumu neticesinde huzuruna getirilen suçluyu affetmek durumunda kalmaktadır:

Adamın biri işlediği bir suç sebebiyle sorgulanmak üzere Halife Mansûr'un huzuruna getirilmişti. Suçlu, sorgu-sual faslı başlamadan evvel hemen söz alarak

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ﴾

Allah adaleti ve iyilikte bulunmayı emreder. (Nahl:90)

¹²⁶ Cevâmi 'u'l-hikâyât, f/Ays: 14/a.; el-İmtâ' ve'l-müânese, s. 297; et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye, II, 187; İbn Haddâd, Muhammed b. Mansûr b. Hubeyş, el-Cevherü'n-nefis fî siyâseti'r-reis, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 1996, s. 143-44; el-'İkdü'l-ferid, II, 60; el-Müstetref, I, 417; Semerâtü'l-evrâk, II, 252; Nesrû'd-dür, I, 230.

âyetini okudu ve akabinde halifeye “Başkalarını yargılarken adaleti gözet-
tin ve âyetin بِالْعَدْلِ kısmını gâyet güzel uyguladın. Kalan وَالْإِحْسَانَ kısmı-
nı da bende tatbik etsene!” dedi. Bu söz Mansûr’un çok hoşuna gitti ve
onu bağışladı.¹²⁷

Görüldüğü üzere, Kur’ân âyetlerinin devlet ricalinin öfkelerini yatıştırmada adeta
bir şefaathçi rolünü üstlendiği anekdot malzemesinde dikkat çeken temel bir husus bu
gibi durumlarda seçilen âyetlerin genellikle muhatabı hilm, rıfk, affedicilik ve merhamet
duygularına davet eden daha ziyade normatif karakterdeki ahlak ilkelerini konu alıyor
olmasıdır. Ancak bu her zaman böyle değildir. Zira nükteli yapan kişi sadede uygun
düşmesi durumunda pekâlâ bunların dışındaki herhangi bir âyeti de bu maksatla kulla-
nabilir. Şu tarihsel hikâyede olduğu gibi:

Bir gece Halife Mütevekkil’in uykusu kaçmış ve kendisine yarenlik et-
mesi için Dîkûlcin (ö. 235/850) namındaki şairin bulunup getirilmesi ta-
limatını vermişti. Dîkûlcin ehl-i beyte sempati duyan bir edip ve şairdi.

Muhafızlar gece yarısı gidip de Dîkûlcin’in kapısını çaldıklarında Dîkûl-
cin gelenlere endişeyle kim olduklarını sordu. Muhafızlar “Halife hazret-
leri sizi çağırıyor” dediklerinde ise korkusu katmerlenerek “La havle
vela kuvvete illa billah” dedi ve hemen hazırlıklara başladı. Önce bir ce-
naze yıkar gibi kendisini özene bezene yıkadı, ardından kâfur ve pudra
sürünüp kefenini giydi. Sonra da muhafızların karşısına çıkıp onlarla
birlikte sarayın yolunu tuttu.

Korkusu saraya yaklaştıkça daha da artan Dîkûlcin huzura girerken “Al-
lah sizi esirgesin ve korusun ey emirülmüminin” diyerek halifeyi güzel-
ce selamladı. Ancak uykusuzluk sebebiyle keyfi kaçmış olan Mütevekkil
“Allah seni ne esirgesin ne de korusun” şeklinde mukabelede bulun-
du. Bunun üzerine Dîkûlcin “Bu biraz ağır olmadı mı halife hazretleri”
dedi “zira Cenab-ı Hak

﴿وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾

Bir selam ile selamlandığınız zaman siz ondan
daha güzeli ile selamlayın. (Nisâ:86)

buyuruyor!” Mütevekkil bu yerinde itirazı o kadar beğendi ki sergilediği
tavır sebebiyle mahcubiyet duydu.¹²⁸

¹²⁷ Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 285; Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha, s. 477; el-Keşkûl, II, 307.

¹²⁸ Bahrânî, el-Keşkûl, III, 26-27.

D. Kur'ân Âyetlerinin Dini ya da Politik Maksatlı Bir Eleştiri Aracı ve Bir İhkâk-I Hak Vesilesi Olarak Kullanılması

Taraflar açısından bir tür karşılıklı saldırmazlık anlaşması gibi görülen mizah, bu karakteri dolayısıyla kişiye en ciddi konularda dahi siyasi içerikli eleştiriler yapabilme, iğneleyici mesajlar verme imkânı tanır. Kuşkusuz bu eleştiri ve mesajların ortak bir kutsal metnin ifade ya da ibareleri üzerinden yapılması sözü edilen suçlama, hakaret ve aşağılamaları çok daha keskin bir hale sokar. Tarihte yaşanmış dini ya da siyasi içerikli polemiklerdeki anekdotik unsurları bir dil, edebiyat ve mizah malzemesi olarak değerlendirip kullanan *edeb* kaynakları bu açıdan zengin bir repertuvara sahiptir. Kronolojik olarak çok eskilere giden şu tarihsel anekdot, Kur'ân âyetlerinin muhatabı tahkir gayesiyle araçsallaştırıldığı için çarpıcı bir örneğidir:

Adamın biri Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a gelerek "*Muhtâr es-Sakafî (ö.67/687)*¹²⁹ kendisine vahiy geldiğini iddia ediyor!" deyince Abdullah "*Yalan değil*" demiş, zaten bunu Cenâb-ı Hakk da ifade etmiyor mu:

﴿وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ﴾

*Şeytanlar dostlarına mutlaka vahyederler. (Enâm:121)*¹³⁰

Buna rağmen bu usule başvuranlardan bazılarının cezalandırılmaktan kurtulmadığını gösteren örneklere de rastlamaktayız. Örneğin, babası Harun Reşit'in ölümünden sonra halifelik makâmına geçen ağabeyi Emin'i öldürtmek suretiyle iktidar olan Me'mun, bir keresinde bir hâfızın, tilâvete, esâsen kıraat geleneğinde hiç de alışık olunmayan bununla birlikte siyasi bir mesaj taşıdığı da aşikâr olan bir âyetle başlangıç yapması üzerine o hâfızı cezâlandırma yoluna gitmiştir:

Birgün Me'mûn, maiyetindeki hâfızlardan birine Kur'ân'dan bir kaç âyet okumasını söyler. Hâfız okumaya

﴿فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ﴾

Nefsi ona, kardeşini öldürmeyi hoş gösterdi, o da onu öldürdü. (Maide:30)

âyetinden başlayınca -çok sinirlenir ve cezâ olarak- adamın taşlık zeminde sürüklenmesi (bazı rivâyetlerde de hapse atılması) talimatını verir.¹³¹

¹²⁹ Muhtar es-Sakafî (ö.687): İslam tarihinde 'mehdilik' ve 'ehl-i beyt' gibi kavramları siyâsi istismar aracı yaparak, tebaa edinme-yi ve nüfuz oluşturmaya hedefleyen fitne hareketinin başı. Muhtar es-Sakafî, Ehl-i Sünnetçe tasvip görmeyen bu düşüncele-rini, Allah'tan aldığını iddia ettiği ilhamlara dayandırmaktaydı.

¹³⁰ *Nesrû'd-dür*, II, 66; *el-Müstecâd min faalâti'l-ecvâd*, s.131; *el-Keşkûl*, II, 223.

¹³¹ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 236; *el-Besâir ve'z-zehâir*, II, 74; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VIII, 303; *Nesrû'd-dür*, VII, 111.

Görüldüğü üzere Me'mun, hâfızın ilgili âyetle sözü edilen hâdiseye açık bir gönderme yaptığını düşünmüş ve bu yüzden onu cezalandırmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri özellikle halife, sultan, emir, kadı gibi elinde belirli bir otorite ve güç bulunduran kimseler nezdindeki hak arama girişimleri için son derece etkili bir enstrümandır. Pekçok tarihsel ve edebi rivâyet, mezalim mahkemelerinde kutsala müracaatla hakkını elde eden mazlum ve mağdur şahsiyetlerin hikâyesini konu alır. Bir örnek zikretmek gerekirse:

Bir defasında Harun Reşîd mamur bir bölgeyi fethetmek üzere askerleriyle sefere çıkmıştı. Ordu, güzergâhı üzerinde hedefine doğru ilerlerken kadının biri halifenin yanına yaklaşıp “*Ey emirülmüminin, ordunuz bana ait arazilere zarar vererek ilerliyor*” diye şikâyetçi oldu. Halife hiç istifini bozmadan “*Sen hiç Allah'ın kelamını okumaz mısın?*” diyerek

﴿ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا ﴾

Hükümdarlar bir yerleşim yerine uğradıklarında orayı talan ederler. (Neml:34)

âyetini ona hatırlattı. Cesaretini haklı olmasından alan mağdure ise bununla ikna olmayarak şöyle dedi: “*Ey halife, benim Kur'ân'dan bildiğim âyet şudur:*

﴿ فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً مِمَّا ظَلَمُوا ﴾

İşte zulümleri yüzünden onların harabeye dönmüş evleri! (Neml:52)”

Bu cevap halifeyi öyle sarstı ki derhal ordusunun o bölgeden çıkması talimatını verdi.¹³²

E. Kur'ân Âyetlerinin Ahlak Sahasında Bir Hücum ve Savunma Enstrümanı Olarak Kullanılması

İnanç ve ibadet sahalarında olduğu gibi Müslümanların ahlak sahasında da temel referansı elbette kutsal kitapları Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hırs, tevazu, sabır, öfke, kibir, cimrilik vb. konularda müminlere doğrudan uyarı ve tavsiyelerde bulunan Kur'ân âyetleri kadim ahlak kitaplarının yanı sıra edeb literatürünün hacimli eserlerinde de hep temel ahlak ilkeleri olarak dikkatlere sunulmuştur. Ancak bizim bu başlık altında vereceğimiz örneklerin karakteri sözü edilen malzemedan oldukça farklıdır. Şöyle ki, aşağıda zikredeceğimiz birkaç anekdotta yer alan âyetler, esasen doğrudan birer ahlaki eleştiri ya da öğüt anlamı taşımadığı halde, hikâye kahramanları bunları amaçlarına hizmet edecek şekilde bağlamından oldukça uzak manalarda kullanmayı tercih etmektedir. Böylece gerek hücum pozisyonunda olanlar gerekse savunma konumunda bulunanlar

¹³² Bahrânî, *el-Keşkûl*, III, 71.

hedeflerine yürürken özellikle dolaylı yolları tercih etmekte, açıkçası anlatılardaki miza-hi karakter de bu zorlamalı yaklaşımlardan doğmaktadır. Bütün bu denilenleri somutlaş-tıracak nitelikteki iki örneği aşağıya alıyoruz:

[1]

Bir gün Abbas b. Abd b. Abdülmelik sırtında erguvânî atlas kumaştan bir el-bise, başında da altın işlemeli bir sarıkla seferden dönüyor, üzerine bindiği atın yularını ise siyahî bir köle tutmuş yediyordu.

Amcası Mesleme b. Abdülmelik, Abbas'ın debdebe ve şaşaa içerisinde şeh-re giriş yaptığını görünce "Vallahi yeğenim" demiş "hiç kusura bakma ama resmen Karun'a dönmüşsün. Zira Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de şöyle bu-yurmakta:

﴿ فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ﴾

Karun kavminin karşısına bütün ihtişamıyla çıkmıştı. (Kasas:79)

Abbas, amcasının Kur'an-ı Kerim'den ilham alarak yönelttiği eleştirisine kendisi de Kur'an'dan ilhamla şöyle cevap vermiş:

"Ey Karun'un amcası! Söylediğin şeylerden Allah'a (c.c.) sığınırım. Çünkü Karun kendisine verilenler için

﴿ إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي ﴾

Bunlar bana bendeki bir bilgi dolayısıyla bahşedilmiştir"(Kasas:78)

diyerek nankörlük etmişti. Hâlbuki ben

﴿ هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ۚ أَشْكُرُ ۚ أَمْ أَكْفُرُ ﴾

Bu bana Rabbimin bir lütfudur. Şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim di-ye beni sınamak istiyor. (Neml: 40)

diyerek verilenlere şükrediyorum. Şimdi sen söyle bakalım: İki tavır arasında hiç fark yok mu?¹³³

[2]

Bir gün bir dostu Ebü'l-'Aynâ'ya "Fazla aceleci davranma, zira acele işe Şeytan karışır!" deyince "Eğer acele, Şeytan'dan olsaydı Allah'ın peygamberi Hz. Mûsâ

﴿ وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَىٰ ﴾

Rabbim! Hoşnut olasın diye, sana aceleyle geldim. (Tâhâ:84)

demezdî" cevâbını verivermiş.

¹³³ Cevâmî'u'l-hikâyât, f/Ays: 537/b. Taradığımız Arap kaynaklarında bu nükteye rastlanmamıştır. Muhtemelen alıntı yapılan kaynak kayıp durumdadır.

Son örnekte görüldüğü üzere esasen hadislerde ve kelim-i kibarda tavsiye edilen aceleci davranmama ve temkinlilik meziyetleri, alakasız bir Kur'ân âyetiyle boşa çıkarılmakta ve esasen bu sayede komik bir durum da yaratılmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, Kur'ân âyetlerindeki bazı ifadelerin, ahlaki normlar oluşturmak üzere, farkında olarak veya olmayarak bağlamından kaydırılması şeklindeki uygulamalar sahabe ve tabiin nesilleri tarafından da ortaya konmuş, keza bunlara yönelik cevaplar da yine bizzat Kur'ân'dan verilmiştir. Örneğin aşağıdaki anekdotta, maksadından uzak bir bağlama çekilerek bir nevi zühd uygulamasının mesnedi haline getirilmek istenen bir Kur'ân âyetinin, bağlamına işaret edilmek suretiyle makabli ile ilişkisinin kurulması istenmektedir:

Birgün Hz. Ömer yanından geçmekte olduğu bir delikanlıdan su istemiş, o da bir miktar balla tatlandırıldığı suyu kendisine takdim etmişti. Ancak Hz. Ömer "*Ben Cenâb-ı Hakk'ın*

﴿أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا﴾

Siz dünya hayatında bütün güzel şeylerinizi harcadınız. (Ahkâf:20)

buyurduğunu işittim" diyerek balla tatlandırılan o sudan içmeyi reddetti. Bunun üzerine genç "*Allah'a yemin ederim ki, bu âyet senin hakkında değil*" dedikten sonra "*Âyetin ön tarafını da okusana*" dedi ve

﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ﴾

İnkâr edenler ateşe arz olunacakları gün (...) (Ahkâf:20)¹³⁴

âyetini okuduktan sonra "*Biz onlardan mıyız ki?!*" diye sordu.

Bunun üzerine Hz. Ömer ballı şerbeti içti ve "*Meğer herkes Ömer'den daha kavrayışlı imiş*" demek durumunda kaldı.¹³⁵

Kur'ân-ı Kerîm'e derin saygısı olan Müslüman toplumun bireyleri, hatta bazı rivâyetlere bakılacak olursa meczup ve mecnunları dahi, âyetlerin ahlaki sahada ifade ettiği diz çöktürücü güçten olabildiğince istifade etmeye çalışmıştır. Sözelimi davranışlarındaki bazı gariplikler dolayısıyla delilikle damgalanmasına rağmen, halk kesiminde adeta bir abdal olarak görülen 'Uleyyân namındaki bir meczup, halife ile beraber olduğu bir mecliste onu "kutsal"ın karşı konulamaz gücünden istifade ile fena halde köşeye sıkıştırmaktadır:

¹³⁴ İlgili âyetin tam şekli şöyledir: İnkâr edenler ateşe arzedilecekleri gün onlara: "*Siz dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi harcadınız, onların zevkini sürdünüz, artık bugün yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanız ve yoldan çıkmış olmanızdan dolayı aşağılayıcı bir azabla cezâlandırılacaksınız.*" (denilir).

¹³⁵ Nesrû'd-dür, II, 25; Muhâdarâtü'l-üdebâ, II, 537.

Rivâyete göre adamları Halife Me'mûn'a, akıllı deliler zümresinden 'Uleyyân adında birinden söz etmiş o da kendisini görmeyi arzularak saraya çağırılmıştı. 'Uleyyân huzura ilk girişinde halife kendisine pek iltifat etmedi hatıta küçümseyerek sıradan insanların arasına oturttu. Adını sorup da 'Uleyyân olduğunu öğrendiğinde ise kahkahalarla gülmeye başladı. Bunun üzerine 'Uleyyân'ın yüz ifadesi değişti ve

﴿إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾
Eğer bizimle eğlenirseniz biz de sizinle, sizin bizimle eğlendiğiniz gibi eğleniriz. Yakında anlarsınız. (Hûd:38-39)

mealindeki âyeti okudu. Onun bu hazırcevaplılığı Me'mûn'u korkuttu ve böylece 'Uleyyân, Me'mûn'un gözüne girmeyi başardı.¹³⁶

F. Âyetlerin, Rekabette Taraflar Arasında Üstünlük Sağlayıcı Bir Unsur Olarak Kullanımı

Klasik Arap nevadirini dikkatle taradığımızda, âyetler aracılığıyla espri üretme sanatının farklı rekabet ortamlarında çoğu defa tartışmayı kesen, muhatapları konu üzerinde daha fazla mücadeleden alıkoyan pratik bir yanının bulunduğunu görürüz. Öyle ki, bir rekabetin tarafları, kutsal metne ait parçaların sorunları halledici yönüne samimiyetle inandıklarından çoğu defa uygun bir ibârenin -mizâhın da yarattığı havanın etkisiyle- varolan tartışmayı kökünden hallettiğine tanık olabiliriz. Bir diğer ifadeyle, kutsal metnin otoritesi mizahın sihirli gücüyle birleşince meseleler temelinden çözüme kavuşmuş sayılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'e ait pasaj, telmih ya da telmihler, Hz. Peygamberden sonra Müslüman toplumda iktidarı ele geçirmek ya da iktidarda kalmak isteyen siyasi grupların söylem ve hutbelerine de güç katan önemli birer retorik enstrümandı. Siyasi rekabet halindeki Emevî, Hâricî, Şif ve Zübeyrî fırkalarının sözcülüğünü yapan hatip ve emirler kendi taraftarlarını konsolide etmek ya da ordularını mücadele ettikleri zümrelere karşı kıskırtmak amacıyla edebi kıymeti haiz hutbeler irat ediyor, bu hutbelerini de Kur'ân'dan âyetlerle beziyorlardı.¹³⁷ Tabiri caizse "kutsal ibarelerle süslü hutbe metinleri" ordunun fiziki gücüne denk bir motivasyon unsuru demektir.

Bunun dışında, kutsala, devlet yönetiminde bulunan zümrelerin, takip ettikleri kimi politikalara destek sağlayıcı bir fonksiyon atfettiğini de görmekteyiz. Bu manada sunduğu sayısız anekdot vesilesiyle klasik edebiyat kaynakları bize, tarihte yaşanmış pek çok siyasi hadisenin mahiyetine ve ayrıntılarına dair önemli ipuçları da vermektedir.

¹³⁶ *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 166.

¹³⁷ Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi -I-*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996, s. 173.

Sözgelimi aşağıdaki tarihsel anekdotta, Halife Muaviye'nin bir Kur'ân âyetini subjektif biçimde yorumlayarak tebaasını teskin etmeye çalıştığı, ama tebaanın rasyonel bir tepkiyle bu manipülasyona izin vermediğini görmekteyiz:

Muaviye bir hutbesi sırasında cemaate: “(Müslümanlar!) maaşlarınızı bir miktar eksilttim diye beni neden topa tutuyorsunuz. Cenab-ı Hak bile Kur'ân-ı Kerim’inde:

﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ﴾

Her şeyin hazineleri sadece bizim yanımızdadır. Ancak biz onu (ihtiyaca göre) belirli bir ölçüyle indiririz. (Hicr: 21)

buyurmuyor mu?” diye kendini savunmaya kalkınca, orada bulunanlardan Ahnef b. Kays ayağa kalkarak şu karşılığı vermiş: “Vallahi ey halife, bizler seni Allah'ın hazineleri konusunda eleştiriyor falan değiliz. Ancak Allah'ın, hazinelerinden bize indirdiği şeyleri tutup kendi hazinene katmanı ve böylece bizimle onlar arasına girmeni eleştiriyoruz”.

Rivâyete göre Muaviye, bu söze karşı verecek bir cevap bulamamıştır.¹³⁸

Halife Muaviye'nin, siyasi rakipleri karşısında alt edildiğini gösteren bir başka tarihsel anekdotta hem kurgu hem de anlatımda karşılıklı olarak yer alan âyetlerin kullanıldığı bağlamlar son derece dikkat çekicidir. Âyetler üzerinden adeta bir düello söz konusudur ve taraflar argümanlarını desteklemek üzere kutsalın gücünden olabildiğince yararlanmaya çalışmaktadır. Şöyledir anekdot:

Birgün Muâviye (çevresindekilere) şunları söylemiş: “Ey insanlar! Cenâb-ı Hak Kureyş kavmine (diğer insanlardan esirgediği) üç şeyi ihsân etmiştir: Herşeyden evvel, O, peygamberine hitâben:

﴿وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ﴾

(Önce) en yakın akrabanı uyar! (Şuarâ:214)

demiştir ki, onun en yakın akrabaları biziz. Sonra

﴿وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ﴾

Şüphesiz bu Kur'ân, sana ve kavmine bir şereftir. (Zuhruf:44)

buyurmuştur ki, onun kavmi yine biziz. Ve nihâyet

﴿لَا يَلْفِيفُ فُرَيْشٍ إِلَّا فِهِمْ﴾

(Allah) Kureyş'e imkân sağladığı için. (Kureyş:1-2)

buyurmuştur ki, âyette sözü edilen Kureyş halkı da bizden başkası değildir!

¹³⁸ el-Besâir ve'z-zehâir, IX, 84; Rebî'ül-ibrâr, I, 256; Nesrû'd-dür, V, 35; el-Müstetref, I, 134; el-Keşkül, I, 274.

(Bu sözleri dinleyen) ensardan biri ayağa kalkarak şöyle dedi: Yavaş ol bakalım, ey Muaviye! Cenâb-ı Hakk

﴿وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ﴾

O (Kur'ân) hak olduğu hâlde, kavmin onu yalanladı! (Enam:66)

buyurmaktadır ki, sizler o kavimsiniz. Sonra

﴿وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ﴾

Meryem oğlu İsa bir örnek olarak anlatılınca kavminin yaptığı ortada: (seni susturacak bir delil buldukları zannıyla) hemen şamata etmeye başladılar. (Zuhruf:57)

buyurmuştur ki, o kavim yine sizsiniz. Son olarak

﴿وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا﴾

Peygamber, "Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'ı bir kenara itip bıraktı!" dedi. (Furkan:30)

buyurmuştur ki, kezâ, o kavim de sizden başkası değil! Dolayısıyla durum üçe üç. Ama eğer sen saymaya devam edecek olursan, biz de aynıyle karşılığını veririz!"¹³⁹

Bu yöntem, bir mahkemenin seyri sırasında davacı ve davalı gibi hak arayışı içinde olan kimseler tarafından yarayışlı bir enstrüman olarak kullanılabilceği gibi, yukarıda işaret edildiği gibi kabilelerin üstünlük mücâdelesinde kabile mensupları tarafından da başarıyla kullanılmıştır. İlgili yöntem fantastik boyutta da, mesela bir halifenin cariyeleri arasındaki üstünlük yarışında da başarıyla uygulanmıştır. Şu hikâyede olduğu gibi:

(Abbâsîler dönemi Medine vâlisi) Ca'fer b. Süleyman anlatıyor: Bir defasında Halife Mehdî'nin yanına vardığımda bana şunları anlattı: Birgün yanıma önce Hasnâ, arkasından da Melike adında iki câriye geldi. O sırada ben öğle uykusuna yatmak üzere idim. Yanıma gelen câriyelere "Hanginizin yanında kestirsem acaba?" diye sordum. Hasnâ "Allahü Teala

﴿وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ﴾ : ﴿أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ﴾

İlk önce gelenler var ya (Tevbe:100);

İşte yakınlaştırılacak olanlar onlardır. (Vâkıa:11)

buyuruyor!" dedi. Bunun üzerine Melike hemen atılıp "Acele karar vermeyin halife hazretleri!" dedi "zira Allahu Teâlâ

﴿وَلِلْآخِرَةِ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى﴾

Senin için sonra gelen kesinlikle önce gelenden daha hayırlıdır. (Duhâ:4)¹⁴⁰

¹³⁹ el-'İkdü'l-ferîd, IV, 27; el-Müstütref, s. 91.

¹⁴⁰ Esâsen ilgili âyette 'önce gelen' ile 'Dünya hayatı'; 'sonra gelen' ile de 'Âhret hayatı' kastedilmiştir.

diye de buyuruyor!”

Bunun üzerine ben de “Kâdı Şüreyh bile olsa, bu ikisinin (delilleri) karşısında hüküm vermede zorlanırdı!” şeklinde bir espri yapıverdim.¹⁴¹

Ancak belirtmek gerekir ki, bu sanat, mutlaka bir tartışmayı kesmek maksadıyla yapılmayıp, gündelik yaşam içinde duruma uygun düşen her türlü vesileyle (iltifat, hakaret, taşlama, medih, teşbih vb.) kullanılan bir usuldü. Mesela bu usul, tescilli bir cimri ile onun sofrasından yemeye and içmiş kararlı dostları arasındaki bir rekabette tezâhür edebilir. Hasta ziyareti konulu aşağıdaki otantik rivâyet, bir cimriyi ikrama zorlayan bir güruhun bazı Kur’ân âyetlerinin arkasına nasıl sığındığını gösteren ilginç bir örnektir:

Heysem b. ‘Adiyy anlatıyor: Ben, İmam Ebû Hanîfe ve bir grup arkadaşı Kûfeli bir hastaya gidiyorduk. Dostumuz olan bu zat biraz pintiydi. Bu yüzden yolda giderken aramızda yemek saati gelince lafı ne yapıp edip yemeğe getireceğimiz hususunda anlaştık. Nihâyet eve vardık, içeride bir süre oturup hoşbeş ettikten sonra önce arkadaşlarımızdan biri sözü üstü kapalı biçimde yemeğe getirmek için laf arasında

﴿وَلَنْبَلُوَكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ﴾

Sizleri biraz korku ve açlıkla sınavacağız. (Bakara:155)

âyetine temas etti. Onun arkasından hemen diğeri

﴿وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ﴾

Biz onları yemek yemeyen cesetler kılmadık. (Enbiyâ:8)

âyetini, onun arkasından da bir başkası

﴿آتَيْنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا﴾

Bize öğle yemeğimizi getir. Zira yolda gelirken telef olduk. (Kehf:62)

âyetini okudu. (Peşpeşe okunan bu âyetlerden) niyetimizi sezen hasta dostumuz önce yatağında biraz doğrulup gerindi, sonra o da bu âyetlere karşılık olarak bize şu âyeti okudu:

﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يَنْفِقُونَ حَرَجٌ﴾

Güçsüzlere, hastalara ve harcayacak parası olmayanlara bir sorumluluk yoktur. (Tevbe:91)¹⁴²

İkramdan ümidini tamâmen kesen Ebû Hanîfe, arkadaşlarına bir imada bulunup “Haydi kalkın” dedi “buradan size iş çıkmaz!”¹⁴³

¹⁴¹ Muhâdarâtü'l-üdebâ, III, 93; hikâyenin kısmen değişik versiyonları için bkz. Nesrû'd-dür, IV, 183; Nihâyetü'l-ereb, IV, 18; el-'ikdû'l-ferid, VI, 403.

¹⁴² İlgili âyetin tam şekli şöyle: “Allah’a ve Resûlüne karşı sâdik ve samimi oldukları takdirde, güçsüzlere, hastalara ve (se-ferde) harcayacakları bir şey bulamayanlara (sefere katılmadıkları için) bir günah yoktur. İyilikte bulunan kimselerin (kınanması) için de bir sebep yoktur. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

Arap mizahının çok özel bir sınıfı olarak “özel isim, künye ve lakaplar üzerinden mizah üretme (الْتَدْرِ بِالْأَسْمَاءِ)”nin, klasik Arap kültür ve edebiyatında örneklerine sık rastlanan bir uygulama olduğunu biliyoruz. İlginçtir ki, ince bir mizah anlayışının yanı sıra uyanık bir zekâ ve zarif bir dil zevki de gerektiren bu nükte tarzı, rekabetin Kur’ân-ı Kerîm âyetleri üzerinden yürütüldüğü mizahi diyaloglarda da karşımıza çıkmaktadır. Buna dair sadece bir örnekle yetinelim:

Hâlid b. Safvân’ı Abdüddâroğulları’ndan bir adam hariç hiç kimsenin sus-turmadığı söylenir. Rivâyet o ki, bir gün bu ikisi bir mecliste bir araya gelmiş. Hâlid sahip olduğu dil cambazlığı ve ifade yeteneğiyle o adamın ismine gönderme yaparak şöyle sataşmış:

Ey Abdüddâr, yani “kapıdaki uşak!”

Hâşimoğulları seni ezip un ufak etti: [هَشَمْتِكَ هَاشِمٌ]

Ümeyyeoğulları sana efendilik tasladı: [أَمَّتَكَ أُمَيَّةٌ]

Mahzûmoğulları burnuna gem vurup seni alçalıttı: [خَزَمْتِكَ مَحْزُومٌ]

Cumahoğulları seni azdırıp serkeş hale getirdi: [جَمَحْتِكَ جَمَحٌ]

Kusayoğulları da seni yurdundan sürdü: [أَقْصَتْكَ قُصَيٌّ]

Ama böyle olduğu halde sen hala onların kapılarında uşaklık etmeye devam ediyor, girdiklerinde kapıyı açıp çıktıklarında da kapatıyorsun!

Ancak bunu duyan adam Hâlid’e dönüp cevabı yapıştırmış: Bunu bana sen mi söylüyorsun? İsmi Hâlid, bu yüzden sen ebediyen Cehennem’de kalacaksın. Zira bak âyet ne diyor:

﴿ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ ﴾

O, ateşte ebediyen kalacak kimse gibi. (Muhammed:15)

Yine sen Safvân’ın (kaya) oğlusun, bak Allah baban hakkında da ne diyor:

﴿ كَمَثَلِ صَفْوَانَ عَلَيْهِ تَرَابٌ ﴾

Üzeri toprakla örtülü kaya (Safvan) gibi. (Bakara:264)¹⁴⁴

¹⁴³ *Metâli’u’l-budûr*, II, 52. Hikâyenin kısmen farklı versiyonları için bkz. *Kitâbü’t-tatfil*, s.115; el-Hamevi, Takiyyüddîn Ebû Bekr İbn Hicce, *Tibû’l-mezâk min semerâti’l-evrâk*, nşr. Ebû ‘Ammâr es-Sehâvî, Dârü’l-feth, y.y., 1997, s. 21, 43. Anekdotun çevirisinde Şener Şahin’in *Sofra Mizahı* adlı eserinden yararlanılmıştır. Bkz. Şahin Şener, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı (Tipler ve Temalar)*, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2011, s. 315.

¹⁴⁴ es-Se’âlebî, *el-İktibâs mine’l-Kurân (I-II)*, thk. İbtisâm Merhûn es-Saffâr, Mücâhid Mustafâ Behcet, Dârü’l-vefâ, Mansure, 1992, II, s. 42. Hikayenin kısmen farklı bir versiyonu için bkz. Safvet, Ahmet Zeki, *Cemheretü hutabi’l-‘Arab (I-III)*, el-Mektebetü’l-‘ilmiyye, Beyrut, t.y., III, 24.

G. Kur'ân Âyetlerinin Sükalâ Zümresini Tanımlama ve Aşağılama Maksadıyla Kullanımı

Klasik Arap mizahının en canlı figürlerinden birini teşkil eden ve Türkçe'ye daha ziyade “soğuk ve sevimsiz insan”, “itici tip”, “soğuk nevale” biçimlerinde çevirebileceğimiz sükalâ (tekili: sakîl) kadim Arap edebiyatı kaynaklarında çok yönlü olarak ele alınmış bir karakterdir.¹⁴⁵ Ünlü tarihçi ve edip İbnü'l-Merzûbân el-Muhavvelî'nin (ö. 309-921) sakil anekdotlarına müstakil bir eser (*Zemmü's-sükalâ*) tahsis etmesi Arap toplumsal hayatının bu renkli kişiliğinin ne denli mühim bir mizahi motif olduğunu da ortaya koymaktadır.

Farkında olarak veya olmayarak çevresindeki insanları taciz etmesi dolayısıyla toplumca sevimsiz olarak görülen sükalâ, nerede, ne zaman ve ne şekilde davranacağını bilmediği için eleştiri oklarının hedefi haline getirilmiş ve herşeyden önce varlıkları hep bir eziyet kaynağı olarak görülmüştür. Hatta bu gibi insanların çevrelerine verdiği dayanılmaz ızdırap duygusu, Cehennem azâbının katlanılmaz acısıyla mukayese edilmiştir:

(Basra müftüsü olarak görev yapmış hadis ve nahiv bilgini) Hammâd b. Seleme (ö.784/1383) hoşlanmadığı birini gördüğünde hemen şu âyeti okumuş:

﴿ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴾

Rabbimiz! Bu azâbı bizden kaldır; Zira biz sana inanıyoruz. (Duhân:12)¹⁴⁶

Bilindiği üzere esâsen yukarıdaki âyet-i kerîme, Kıyâmet alâmetlerinden duhânı (dumanı) gökyüzünde fark eden inkârcıların hemen imana sarılmalarını, ayrıca yaklaşan azâbın kendilerinden uzaklaştırılması için Allah'a olan yakarışlarını hikâyeye etmektedir.

Sükalâ zümresi hem şiir ürünlerinde hem de nevadir malzemesinde bolca eleştirildiği gibi, en güçlü ironi ve eleştirilerin yine âyetler aracılığıyla yapılmış olması da oldukça dikkat çekicidir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyeti, sakîl bir karakterin değişik durumlarına ilişkin taşlamalar için uygun birer fon görevi görmüş ve çarpıcı yakıştırmalara zemin teşkil etmiştir.

¹⁴⁵ Bizde *sakîl* karakterini etraflıca ve tüm boyutlarıyla ele alıp inceleyen iki bilimsel makale çalışması için bkz. Şener Şahin, “Nevâdir kültüründe ‘sakîl’ motifi ve bir sakîl düşmanı: el-A'meş”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, Yıl: 2010; Hasan Taşdelen, Şener Şahin, “Klâsik arap edebiyatında ‘sakîl tipi’ ve bu tip çevresinde oluşan edebiyat”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, Yıl: 2009.

¹⁴⁶ *el-İkdû'l-ferîd*, II, 297; en-Nemerî, İbn Abdilberr, *Behcetü'l-mecâlis ve unsu'l-mucâlis (I-VI)*, nşr.: Muhammed Mürsî Hûlî; Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, II, 735.

Sözgelimi antipatik ve sevimsiz bir kimseyle sofraya oturma kişide gerginlik ve huzursuzluk yaratacağı ve nihâyetinde yenilen yemekler haz veren bir ikram olmaktan çıkıp zıkkıma dönüşeceği için Kadı Ebû Hasan el-Müemmil “Çirkin ve itici bir tipte sofraya oturmak zorunda kaldığımda hep

﴿وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ﴾

Boğazdan geçmeyen bir yiyecek (Müzemmil: 13)

âyetini hatırlarım” demektedir.¹⁴⁷

Bazen de âyetler, ziyareti uzun tutan sakîl mizaçlı bir misafirin hane sahibi tarafından kibarca kovulmasına imkân verebilir. Kaynaklarda yer alan popüler bir anekdot şöyledir mesela:

Sohbeti tat vermeyen sakîl tiynetli bir adam bir arkadaşına misâfir olur, ancak kalış süresini uzattıkça uzatır. Nihâyet akşam olup karanlık çöktüğünde misâfirinin kalkıp gideceğini uman ev sahibi kandili bilinçli olarak yakmaz. Misâfir “Kandili neden yakmıyorsun?” diye sorunca da cevap verir:

﴿وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾

Üzerlerine karanlık çöktüğünde kalkarlar. (Bakara:20)

Bunun üzerine adam da kalkıp gider.¹⁴⁸

Kur’ân metnine ait parçaların sükâlâ zümresini taşlamak üzere ustaca tevil edilmişine dair bir diğer güzel örnek ise Ebû'l-Aynâ ile atışmalarıyla meşhur ünlü şair ve nüktedan İbn Mükerrer’in aşağıdaki anekdotudur. Bu anekdotta, esâsen Kur’ân’daki hak-batıl dikotomisi için verilen bir temsilin sakîl-hoşsohbet ikilisini örneklemek üzere İbn Mükerrer tarafından mizahi bir bağlama nasıl kaydırıldığını görmekteyiz:

Dînâr ailesinden iki kardeş İbn Mükerrer’i ziyârete gelmiş. İbn Mükerrer kardeşlerden birini oldukça sıkıcı, diğerini ise hoşsohbet bulmuş. (Durumu fark eden soğuk mizaçlı) kardeş rahatsız olarak ayrılmış, diğeri orda kalıp sohbeta devam etmiş. Bunun üzerine İbn Mükerrer şöyle demiş: “*Seninle kardeşinin durumu tıpkı şu âyette tarif edildiği gibidir:*

﴿فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ﴾

Köpüğe gelince, o sönüp gider.

İnsanlara yararlı olan ise yerinde kalır. (Ra’d:17)¹⁴⁹

¹⁴⁷ es-Seâlibî, Ebû Mansûr, *Kitâbü hâssi'l-hâss*, nşr.: Hasan el-Emîn, Dâru mektebeti'l-hayât, Lübnan, s.43.

¹⁴⁸ İbn Ebî 'Avn, *el-Ecvibetü'l-müskite*, nşr.: Muhammed Abdulkâdir Ahmed, Matâbiu'n-nâşiri'l-Arabî, Kahire, 1983, s.164; *Rebî'ül-ibrâr*, s.175; *el-Keşkül*, II, 388; hikâyenin kısmen farklı versiyonları için bkz. *Cem'ül-cevâhir fi'l-mûlah ve'n-nevâdir*, s.160; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 679.

¹⁴⁹ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 803.

Sakîl şahsiyetler, sevimsizlik ve huysuzlukları sebebiyle çevrelerinde adeta bir merkezkaç etkisi yaratıp en yakın dostlarını dahi kendilerinden uzaklaştırırlar. Bu mana-da aşağıdaki popüler bir anekdot, aynı zamanda Arap nevâdirinin gerçek hayattan esinlenilen güzel bir örneğini temsil etmekte, üstelik bunu bir Kur'ân âyetine referansla gerçekleştirmektedir:

Adamın biri Abbâsi devri vezirlerinden Ahmed b. Hâlid'e "Sana, Hz. Peygamber'e bile verilmeyen bir üstünlük bahşedilmiş" deyince vezir şaşırarak biraz da kibirlenerek "Böyle bir şey nasıl olur, ahmak herif?!" diye çıkmış, sonra da "Eğer bu söylediğine tövbe etmezsen seni cezâlandırırım!" diye tehdit savurmuş. Bunun üzerine adam "Cenâb-ı Hak Hz. Peygamberden bahisle:

﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾

Eğer katı yürekli, kaba saba biri olsaydın, kesinlikle etrafından dağılıp gitmişlerdi. (Âl-i İmran:159)

buyuruyor ya" demiş "işte siz tam da bu tarife uyan kaba, hödük ve sakîl herifin tekisiniz. Ama öyle olduğu halde yine de bizler etrafınızda pervane oluyoruz!" Vezir bu sözlere gülmüş ve adamın bazı ihtiyaçlarını karşılamış.¹⁵⁰

Son bir örnek de sükalâ eleştirisinde maharet kazanmış, yaşadığı ilginç ve komik hâdiselerin birçoğu klâsik Arap edebiyatı kaynaklarına ve nevâdir koleksiyonlarına girmiş olan ünlü hadis otoritesi el-A'meş'le ilgilidir. Esasen A'meş'in kişilikçe bir mizantrop olduğu, insanlarla bir araya gelmekten, sosyal ilişkiler kurmaktan pek haz etmediği bilinmektedir. İşte aşağıdaki anekdot, kendisine bir âyetteki imâ ile takılan bir grup muzip dostuna yine bir Kur'ân âyetiyle cevap veren A'meş'in hem şakacı kişiliğini hem de kırıcı ve incitici yönünü ortaya koymaktadır:

Şebîb b. Şeybe bir grup arkadaşını yanına alarak A'meş'i ziyârete gelmişti. Grup kapıya geldiklerinde "Ey Süleymân, kapıya çık!" diye seslendiler. A'meş de içeriden "Sizler de kimsiniz?" diye bağırdı. Esasen A'meş'in misâfirden pek hoşlanmadığını bilen arkadaşları: "Bizler

﴿الَّذِينَ يَتَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ﴾

Sana odaların gerisinden seslenenleriz. (Hucurât:4)"

deyince, A'meş de dayanamayıp âyeti tamamlamış:

﴿أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

(O seslenenlerin) çoğu akli ermez kimselerdir! (Hucurât:4)¹⁵¹

¹⁵⁰ el-Ecvibetü'l-müskite, nşr., s.143-144; el-Keşkül, II, 302; hikâyenin farklı bir versiyonları için bkz. Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 569; II, 676; Nesrû'd-dür, III, 133.

¹⁵¹ ed-Dübeyb, Ahmed Muhammed, el-A'meş ez-zarîf, 1.Baskı, Riyad, 1980, s.76.

H. Âyetlerin, Arz-ı Hâcet Temalı Anekdotlarda Muhatabı Verme-ye İkna Gayesiyle Bir Motivasyon Aracı Olarak Kullanılması

Tufeylî guruhundan sonra, klasik Arap edebiyatındaki en mücadeleci figürlerden biri olan dilenciler, mesleklerinin icrası bakımından mizahi bir kurgunun gerektirdiği hile ve stratejilere en çok başvuran ana karakterlerden biridir. Psikolojisi, kullandığı jargon ve argümanlar, dilenme usülleri, zümreye mensup kimselerin birbirleriyle olan ilişkileri vs. ile karşımıza her dönem ve toplumda çıkabilecek olan bu güruh, edebi ve mizahi boyutlarının yanı sıra sosyolojik açıdan da irdelenmeyi hak etmektedir. Çalışmamızın bu noktasında biz, Arap kültür ve tarihi bakımından zengin bir materyal sunan bu mizahi karaktere ilişkin birkaç anekdotu, özellikle Kur'ân âyetlerinden istifadeyle karşısındakinden bir şeyler koparma yönünde sergilenen beceriler açısından tanıtmak istiyoruz.

Aşağıdaki ilk örnekte motivasyonu “gerçek ihtiyaç” olmayan bir adamın, beğendiği bir kıyafeti başkasından alabilmek için Kur'ân metnine ait önemli bir ahlaki ilkeyi (fe-ragat) nasıl şefaatchi kılmaya çalıştığı görülmektedir:

(Çingene tabiatlı) bir adam, nüktedan Müzebbid'i Kirmanşah'ta¹⁵² üzerinde bir sansar kürkü ile görünce tamah edip onu kendisinden istemiş. Müzebbid başka bir giyeceğinin olmadığını söyleyerek o şeyi adama vermemiş. Ancak adam

﴿وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾

Gerçek müminler, kendileri muhtaç da olsalar kardeşlerini kendilerine tercih ederler. (Haşr:9)

âyetini okuyarak onu infaka zorlayınca Müzebbid “*Bak dostum*” demiş, “*kaçırdığın bir şey var: sözünü ettiğin o âyet Haziran ve Temmuz aylarında Hicaz'da nazil oldu; Aralık ve Ocak aylarında (soğukların bıçak gibi kestiği) Kirmanşah'ta değil!*”¹⁵³

Bazı arz-ı hâcet temalı anekdotlarda ise âyetler, muhataptan bir şey istemenin değil, bilakis talepte bulunanı eli boş çevirmenin bir aracı olmuştur. Mesela, esasen rüya tabirciliğine ilişkin hikâyelerde değerlendirilmeye elverişli Yusuf suresinin 44. âyeti aşağıdaki örnekte bu maksatla kullanılmıştır:

Bir keresinde şair Ebû Sâid, emir el-Ğanevî'nin huzuruna girip (ondan bir şeyler koparabilmek için) şu şiiri okumuştur:

Rüyamda bir at ve bir hizmetçiye sahip olduğumu, bir de cebimde dinarların bulunduğunu gördüm.

¹⁵² Metinde Kirmanşah'a bağlı Zehâ kenti geçmekte; başka bazı rivâyetlerde ise noktanın düştüğü ve bu mekânın Rehâ (Urfa) olduğu belirtilmektedir.

¹⁵³ *el-Besâir ve'z-zehâir*, IX, 42; *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, II, 369; *Nesrû'd-dür*, III, 157.

İlim irfan sahibi kişiler bana “Ne güzel bir rüya görmüşsün, ama unutma rüyaların tevilleri vardır” dediler.

Eğer rüyanı emirin sarayında anlatırsan gördüğün rüyanın gerçekleşeceğine de tanık olacaksın!

Ancak emir fırsatçı şairin bu şiirini duyunca hemen şu âyeti okuyuverdi:

﴿أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالَمِينَ﴾

Bunlar karma karışık düşlerdir.

Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz. (Yusuf: 44)¹⁵⁴

Arz-ı hâcet temalı kimi anekdotlarda ise bazı âyetler özel bir sınıf ve mizah tipolojisi olarak dilenci zümresini eli boş çevirmenin uygun bir aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim entelektüel düzeyi oldukça yüksek bir dost meclisine tesadüf eden bir dilencinin “kardeşlik ve merhamet” teması üzerinden oluşturmaya çalıştığı duygusal ortam bir Kur’ân âyetinin hatırlatılmasıyla tarumar edilmektedir:

Ünlü üç şair, Yahya b. Ziyâd, Hammâd b. Yahyâ el-‘Acred ve Beşşâr b. Bürd (ö.167/784) bir ziyâfette bir araya gelmişlerdi. O sırada bir dilenci kapıya diki- lip “Müslüman kardeşlerim! Allah rızası için yardım edin” diye yalvarmaya başlayınca Yahya hemen şu âyeti okuyuvermiş:

﴿فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ﴾

O gün aralarında ne soy-sop yakınlığı (kardeşlik) olacak, ne de birbirlerinden bir şey isteyeceklerdir. (Müminûn:101)¹⁵⁵

İ. Kur’ân Âyetlerinin Beyan Edilen Mazeretleri Retorik Bakımdan Daha Güçlü Kılma Gayesiyle Kullanılması

Kutsal metin, klasik mizahi anlatılarda kişilerden sadır olan hata ve kusurların mazur görülmesini sağlamak üzere “mazeret beyanına” güç kazandıran retorik bir enstrüman olarak da sıkça kullanılmıştır. Bu manada, politik ve cinâi vakalarda kendini affettirmek için bir “ümit kapısı” olarak görülen âyetlerin, ayrıca gündelik yaşamda basit hata ve kusurların göz ardı edilmesinde mühim bir fonksiyon icra ettiği de ifade edilebilir. Aşağıda sunulacak olan anekdotta Kur’ânî pasajların adeta bir “özürname” veya “mazeret metni” olarak anlatıma organik biçimde nasıl montajlandığı açıkça görülebilir:

Ticarete yatırdığı servetini kaybettiği için müflis durumuna düşen bir kâtip, dostlarıyla birlikte bir içki meclisinde kafa dağıtıyormuş. Meclisten ayrılmak üzereyken elindeki kadehi sâkiye teslim ettiği sırada sarhoş bir vaziyette “Yarın bendesiniz, yarenler” diye oradaki herkesi malikânesine davet etmiş.

¹⁵⁴ el-Ezkiyâ, s. 91-92; s. Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha, 379-80; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 645; Hadâiku'l-ezâhir, s. 325.

¹⁵⁵ Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 647; Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha, s. 382.

Sabah olunca uşığı akşam içki meclisinde verdiği sözü kâtime hatırlatmış. Ancak geceye dair hiçbirşey hatırlamayan kâtip önce afallamış sonra da “Neden oradakilere benim iflas ettiğimi, mali durumumun kötü olduğunu söylemedin?!” diye uşağına çıkmış. Uşığı ise “Efendim” demiş “sizinle bu konuyu orada tartışmış olsaydım meclistekiler iflasınıza muttali olur bu da beni üzerdi” diye makul bir mazeret beyan etmiş. Bu esnada kapı çalınmış. Kâtip, “Uşak! Derhal bana kâğıt kalem getir” demiş ve getirilen kâğıdın üzerine şu âyeti not edip gelenlere iletmiş:

﴿إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقُّ وَوَعَدْتُمْ فَأَخْلَفْتُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تُلْهُمُونِي لِوَلُّمُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِي﴾

Şüphesiz Allah, size gerçek olanı söz verdi. Ben de size söz verdim ama yalancı çıktım. Zaten benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Ben sadece sizi çağırdım, siz de hemen bana geliverdiniz. O hâlde beni kınamayın, kendinizi kınayın. Artık ne ben sizi ne de siz beni kurtarabilirsiniz. (İbrahim:22)

Gönderilen nottaki mesajı alan misafirler müflis kâtibi mazur görerek oradan ayrılmışlar.¹⁵⁶

J. Kur’ân Âyetlerinin Tarihsel Anekdolarda Bir Rumuz ya da Şifre Dili Olarak Kullanılması

Müslüman Arap tarihini konu alan eserlerde zaman zaman karşımıza Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan mukâtaa harflerinin, ibare ya da âyetlerin gizli bir iletişim aracı olarak kullanıldığını gösteren kayıtlar çıkmaktadır. Esasen birer tarihsel belge olmalarına rağmen, gerek rivâyetlerdeki kurguda sağlanan başarı gerekse de anlatıların bilhassa finâlinde yer alan yarı mizahi vurgu bu rivâyetleri sıradan birer tarihi vaka olmaktan çıkarıp nitelikli anekdot seviyesine yükseltmektedir. Bu sebepten ötürü ilgili rivâyetler aynı zamanda mizah ve edebiyat koleksiyonlarında kendisine haklı olarak yer bulmuştur. Çalışmamızın bu bölümünde konuyu örneklemek üzere iki tarihsel rivâyet sunulacaktır:

[1]

Hindistan Fatihî Gaznelî Sultan Mahmut (ö.421/1030) dönemin Abbâsî halifesi Kâdirbillah’a (ö.422/1031) gönderdiği bir elçisiyle, Bağdat’ı yerle bir edip sonra da toprağını fillerin sırtında Gazne şehrine nakledeceği tehdidinde bulunur. Buna karşılık halife de, üzerinde sadece

﴿أ ل م﴾

harfleri bulunan bir mektubu Gazne hükümdarı Sultan Mahmud’a gönderir. Ne sultan ne de çevresindeki ulema sırrı çözmeyi başaramaz. Kur’ân surelerinden **Elif-Lâm-Mîm** ile başlayan bütün sureler dikkatle incelenir, ancak bir türlü şifre çözülemez. Sultanın kâtipleri arasında pek dikkat çekmeyen genç

¹⁵⁶ Metâli’u’l-budûr, II, 52.

bir çocuk “Eğer Sultan hazretleri izin verirlerse ben şifreyi çözebilirim” iddiasıyla ortaya atılır, o da izin verir. Genç “Zât-ı âliniz onu fillerle tehdit etmemiş miydiniz!?” diye sorar. Sultan “Evet” deyince genç de “Tarafınıza verilmek istenen mesaj şudur” der ve âyeti okur:

﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾

Rabbinin fil sahiplerine ne yaptığını görmedin mi? (Fil:1)

Sultan Mahmut bu yorumu çok beğenir, derhal genci yakın çevresine dâhil ederek ödüllendirir.¹⁵⁷

[2]

Halife Memûn, Horasan'a vâli olarak atadığı Abdullah b. Tâhir'e (ö.238/852) bir sebepten öfkelenip bir öldürme planı yaparak geri dönmesi için kendisine bir mektup göndermişti. Abdullah dönme hazırlıklarına başlamıştı ki o sırada bir arkadaşından hal ve hatırını soran bir mektup aldı. Ancak arkadaşı mektubun en altın يَا مُوسَى (Ey Mûsâ!) şeklinde bir imza atmıştı.

Abdullah uzun süre kafa yormasına rağmen arkadaşının “Ey Mûsâ!” ibâresiyle ne demek istediğini bir türlü anlayamadı. Nihâyet yârenlik ettiği ve isâbetli görüşleriyle tanınan bir kadın, ibârenin mânâsını çözerek “Arkadaşınız bununla size

﴿يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يُتَمَرُونَ بِكَ لِيُقْتُلُوكَ﴾

Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında plân yapıyor. (Kasas:20)”

mesajını vermeye çalışıyor” dedi. Bunun üzerine Abdullah derhal dönüş plânını iptal ederek halifeye karşı ihtiyat politikası izlemeye başladı; bir süre sonra ise halifenin gönlünü alarak canını kurtardı.¹⁵⁸

K. Kur’ân Metninin, Gramer Odaklı Analizlerde Bir Mizah Unsuru Olarak Didaktik Gayeyle Kullanımı

Fetihlerle birlikte son derece geniş bir müslüman coğrafyada tahsil ve tedrisine girişilen Arap dilinde daha çok gramer konularındaki yetersizlik veya düzeysizlik sebebiyle zaman zaman komik hadiselerin yaşandığını, bunlardan bilhassa mizah değeri olan hadiselerin hem bir dil malzemesi hem de bir mizah ürünü olarak dil hocaları ya da nüktedan ediplerce kayda geçirildiğini biliyoruz. Hoca-talebe ilişkisinin çok canlı tutulduğu muhadarat ve mecâlis ortamlarında öğrencilere dikte ettirilen ve emâlî adını verdiğimiz özel bir telif türünde bunun pek çok örneğine rastlanabilir.

¹⁵⁷ el-Keşkül, II, 253.

¹⁵⁸ Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 182. Hikâyenin kısmen farklı versiyonları için bkz. Nesrû'd-dür, VII, 115; el-Ezkiyâ, s.224; Ahbârü'z-zırâf, s.149; el-Besâir ve'z-zehâir, VII, 166.

Bilhassa Arap dilini sonradan öğrenenler ve bu dilin inceliklerine yeterince vakıf olmayanlarca sergilenen dil hatalarının bir bölümünde, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin gerek şekli (hareke) durumuna ilişkin yanlış okumalardan gerekse de âyetteki kimi ibarelerin ifade ettiği manayı kavrayamama noktasındaki sıkıntından kaynaklanan mizahi sonuçlar dikkat çekicidir. Mesela aşağıdaki ilk anekdotta bir Kur'ân lafzını yanlış okumanın dolayısıyla ibareye absürd bir mana yüklemenin yol açtığı komik bir durum söz konusudur:

Halka Arapça vaaz etmekte olan bir hocaya “Neden أَشْيَاءَ (şeyler) sözcüğünü gayr-ı munsarîf (yarı çekimli/tenvinsiz) olarak okumadın?” şeklinde teknik bir soru yöneltilmiş. Gramerin teknik konularından habersiz hoca önce bir süre sessiz kalmış sonra da cemaate çıkmış: “Sizler zındıkça sorular soruyorsunuz. Çünkü Cenab-ı Hakk'ın kitabında أَشْيَاءَ ile ilgili şöyle buyuru-luyor:

﴿ لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ ... ﴾

(...) şeylere dair soru sormayın! (Â-i İmrân:92)¹⁵⁹

Genellikle ahmaklığıyla bilinen şahıslarca sergilenen ve temel dilbilgisi kaidelerinin bilinmemesinden kaynaklanan mizahi örneklerde taraflar bilgi düzeyleri bakımından adeta boy ölçüşmektedir. Genellikle bilgisinden emin durumdaki ahmak karakteri, kendi tezini desteklemek üzere Kur'ân-ı Kerîm'in otoritesinden istifade etmeye çalışırken deyim yerindeyse baltayı taşa vurmaktadır:

Ahmağın biri, ilim ehli bir zâta “Lüğa (dil) sözcüğünden ism-i mensub sîgasını (ilgi ismini) nasıl türetirsin?” diye sorunca, “Lüğavî (dilci) biçiminde” cevabını vermiş. Aldığı cevaptan tatmin olmayan ahmak itiraz etmiş: “Sözcükteki Lâm harfini ötrelemekle hata ettiniz! Zira ben, bunun doğrusunu Kur'ân'daki bir âyette gördüm” deyip şu âyeti okumuş:

﴿ إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُّبِينٌ ﴾

Belli ki sen azgın bir kimsesin. (Kasas:18)¹⁶⁰

Açıkça görüldüğü üzere hikâyede ahmak, âyetteki “leğavî” lafzını “lüğa (dil)” sözcüğünün ism-i mensubu sanarak komik duruma düşmektedir. Hâlbuki bilindiği gibi bu lafız, tekit Lâm'ı ile ‘azgın’ manasına gelen ‘ğavî’ sözcüğünün birleşiminden oluşmuş bir terkip ifadedir.

Bir diğer örnekte ise harekelerde yapılan kritik bir hata nedeniyle mananın tümenden ters yüz olduğu görülmekte ve bu durum sadece dilsel açıdan “lahn”in bir örneğini

¹⁵⁹ Ahbârü'l-hamkâ, s. 134; Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha, s. 263.

¹⁶⁰ el-Keşkûl, I, 259; Bahrânî, el-Keşkûl, III, 74. Hikâyenin kısmen farklı bir versiyonu için bkz. Reb'ü'l-ibrâr, I, 243.

teşkil etmeyip aynı zamanda linguistik karakterli nevadir için de cazip bir malzeme olmaktadır. Aynı zamanda tef'îl babının ism-i fâil ile ism-i mef'ûl siygaları arasındaki ayırımı ortaya koyması bakımından didaktik bir karakter de arz eden hikâye şöyledir:

Halife Harun Reşid bir gün ehl-i fazilet zevattan biri olan Sümâme b. Ebraş'a kızmış ve Yâsir adındaki huysuz bir hizmetçisiyle ilgilenmesi için görevlendirmiş. Yâsir, Sümâme'nin hatırını sayıyor ve kendisine iltifat ediyormuş. Ancak birgün Sümâme, Yâsir'in

﴿فَوَيْلٌ لِلْمُكَدِّبِينَ﴾

O yalanlayanlara yazıklar olsun! (Tûr:11)

âyetini *فَوَيْلٌ لِلْمُكَدِّبِينَ* (O yalanlananlara yazıklar olsun!) şeklinde okurken iştmiş ve uyarma gereği duymuş: “Öyle okunur mu hiç? Yalanlananlar peygamberler değil mi? Onlara mı yazıklar olsun yani?!”

Yâsir hemen savunmaya geçerek “*Senin zındık olduğunu söylüyorlardı da inanmıyordum. Beni, peygamberlere dil uzattığıma nasıl inandırabilirsin Sümâme?*” demiş ve ona hizmeti bırakmış.

Halife Reşid zor duruma düşürdüğü Sümâme'nin gönlünü almak için onu yeniden has meclisine dâhil etmiş. Ve birgün sohbeti sırasında “*En zor olan şey neydi, ey Sümâme?*” diye sorduğunda Sümâme tereddütsüz cevap vermiş: “*Bir zır cahilin bir bilgeye hükmediyor olması!*”¹⁶¹

İfade etmek gerekir ki bu üç anekdotun ve benzerlerinin oluşturduğu özel bir dilsel malzeme, Arap dilinin inceliklerini mizahi bir formda sunup öğrencilerin lügavi becerilerinin gelişmesine katkı yapmak isteyen dil üstatlarınca daima önemsenmiştir.

L. Kur'ân Âyetlerinin, Anekdot İnşasında Hazırlayıcı Bir Unsur Olarak Kullanılması

Muhtevasında bir Kur'ân âyetine ya da Kur'ân'a ait ibare ve pasajlara yer verilen kimi anekdotlar vardır ki, ilgili âyetler bunlardaki mizahi patlamayı sağlayan ana unsuru temsil etmeyip, daha çok anekdotun finalinde ulaşılabilecek mizahi etkiyi yaratmada bir katalizör işlevi görür. Bu türden mizahi materyal sayıca az olmakla birlikte, ilgili âyet pasajlarının bu anekdotlara dini ve kültürel bakımdan bir seviye kazandırdığı muhakkaktır. Bu yorumlarımızı destekleyen güzel bir örnek, kurgunun İsrâ suresinin 23. âyetine yapılan bir referansla inşa edildiği şu hikâyedir:

Kadının biri kendisine karşı geldiği ve çok eziyet ettiği şikâyetiyle oğlunu kadı efendinin huzuruna çıkarmış. Güngörmüş kadı, nasihat etmeyi umarak “*Cenab-ı Hakk'ın*

¹⁶¹ *el-Keşkül*, II, 252.

﴿ فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ ﴾

Anne babana öf bile deme! (İsrâ:23)

buyruğunu işitmedin mi, delikanlı?” deyince, asi tabiatlı genç birden anasına okkalı bir tokat indirmiş ve “Bre kadın!” demiş “ben hiç şimdiye kadar sana öf dedim mi ki?”¹⁶²

Görüldüğü üzere bu anekdotta kutsal metne ait parça, doğrudan mizahi patlamayı sağlayan unsur olmayıp, anlatımı anekdotun finalinde dramatik aşamaya taşıyan ikincil bir öge olmaktadır.

Bir diğer anekdotta, iştah kabartan bir yemek sırasında önündeki hissesini birer asalak pozisyonunda gördüğü çocuklarına kaptırmak istemeyen bencil bir babanın sözde hak mücadelesi (!) ilginç bir rastlantıyla yine yukarıdaki âyetten ilhamla anlatılmaya çalışılmış, keza burada da “kutsal metne” hikâyenin bir üst dramatik aşamaya taşınmasında dolaylı bir rol verilmiştir. Şöyledir hikâye:

Bedevinin biri çocuklarıyla yemek yiyormuş. Çocuklar bir süre sonra babalarının önündeki etten yemeye başlayınca babaları “*Bakın çocuklar*” demiş “*Hani Cenâb-ı Hak*

﴿ فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌّ وَلَا تَنْهَرَهُمَا ﴾

Sakın anne-babana “öf” deme, onları azarlama! (İsrâ:23)

buyuruyor ya? Yemin ederim ki, sizin şu anki davranışınız, benim için, herbirinin içerisinde yetmiş azar bulunan bin ‘öf’ten daha vahimdir!”¹⁶³

Keza Kadı Kuray’a’nın naklettiği bir bedevi nüktesinde de benzer bir durum söz konusudur. Zira orada da, işitilen bir âyet parçası, hikâyenin finalinde ortaya çıkacak olan komiklik için hazırlayıcı bir unsur olmuştur:

Bedevinin biri bir hoca efendinin

﴿ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ ﴾

Onların kalpleri Allah’ın adı anılınca korkudan ürperir. (Enfâl: 2, Hac: 35)

âyetini okuduğunu duymuş ve hemen “*Sen beni bu kimselerden etme Allahım!*” diye Rabbine yakarmaya başlamış. Yanındakiler “*Niye öyle söylüyorsun, ahmak herif!*” diye kendisini uyarmaya kalkınca da öfkeyle “*Bir halt etmemiş olsalardı kalpleri ürpermezdi!*” deyivermiş.¹⁶⁴

¹⁶² *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 134.

¹⁶³ *Nesrû’d-dür*, VI, 296; VII, 180; *et-Tezkiratü’l-hamdûniyye*, IX, 127.

¹⁶⁴ *Nesrû’d-dür*, VI, 298; *el-Besâir ve’z-zehâir*, IV, 109.

Klasik Arap mizahının aptallıklar ve saflıklara dayalı örneklerinden belirli bir kategori, başlanan kısa bir surenin ya da meşhur bir âyetin bitirilememesi üzerine okurun dinleyici kitlesi tarafından tiye alındığı anlatılara dayanmaktadır. Bu kategoride yar alan fıkraları da “âyetlerin, anekdot inşasında hazırlayıcı bir unsur olarak kullanılması” kapsamında değerlendirmek mümkündür. Şu hikâyede olduğu gibi:

Adamın biri mühim bir zevatın önünde (aşir olarak) ihlâs suresini okumaya başlamış. Ancak daha surenin başındaki

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾

De ki O Allah birdir. (İhlâs: 1)

âyetini okuyunca heyecan yapıp surenin devamını getirememiş. Bunun üzerine mecliste bulunan muzip biri devreye girmiş: “Aşırın devamını dinlemek isteyen yarın buyursun gelsin, inşallah!”¹⁶⁵

M. Âyetlerin Tevkîat Yazışmalarında Etkili Bir Cevaplama Aracı Olarak Yarı Mizahi Bağlamda Kullanılması

Arap dilinin, edebiyatının, çeşitli sanatlarıyla belagat ilminin gelişmesinde bilhas- sa da üslupçuluk noktasında en fazla etkili olan tür, hutbelerden sonra “tevkî” (devlet ricalinin bizzat yazdığı ya da daha çok kâtip sınıfına dikte ettirdiği cevap niteliği taşıyan kısa yazılar) idi. Gerek dini hutbelerin gerekse siyasi nutukların, içeriği gündeme uyan âyetler aracılığıyla süslenmesi ilk devirlerden itibaren yaşatılan güçlü bir gelenek olduğu gibi, devlet bürokrasisinde sultan ile reaya arasındaki yazışmalarda yine Kur’ân metnindeki ibarelerden yararlanmak da yaygın bir uygulama idi.

Ulema ve üdeba çok erken dönemlerden itibaren *edeb*’in bir dalı sayılan inşa sanatının ilk nûmuneleri durumundaki tevkîat malzemesini toplamaya özen göstermiş, bu manada halifelerin, emirlerin, vezirlerin, kadıların, ordu kumandanlarının ve diğer devlet ricalinin muhtelif vesilelerle kaleme aldıkları özlü yazışma metinlerini sanatlı edebi örnekler olarak koruma altına almışlardır.

İlk İslam ve Emeviler devrinde devlet ricali tevkîlerini bizzat yazar bazen de ka- tiplerine yazdırırlardı. Son derece kısa tutulan bu metinler bazen tek bir kelimededen oluşur,¹⁶⁶ çoğu kere de bu metinlerde âyetler, hadisler, darb-ı meseller¹⁶⁷ ve hikemi şiir

¹⁶⁵ *Hadâiku’l-ezâhir*, s. 222.

¹⁶⁶ Sözelimi Halife Me’mûn’a kadılarından birinin kendisi aleyhine çalıştığı yazıyla ihbar edilince, o yazı- nın arkasına [لِيُشْتَقَى] “infaz edilsin” ibaresini yazdırıp geri yollamıştır. *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, I, 103.

¹⁶⁷ Mesela Sâhib b. ‘Abbâd’a “Filanca emrinize isyan etti” bilgisi yazılı olarak ulaşınca hemen o pusulanın arkasına [الْعَصَا لِمَنْ عَصَى] “karşı geleni sopalayın” sözünü yazıp göndermiş. *Hâssü’l-hâss*, s. 93.

parçaları yer alırdı. Uzun Abbasi devirlerinde de sürdürülen bu gelenek, nihâyetinde çok zengin bir edebi müktesebatın oluşmasını sağlamış ve ilk defa Ebû Mansûr es-Se'âlibî'nin *Kitâbü hâssî'l-hâss* adlı eserinin 6. bap başlığı altında ve özel bir fasılda [فِي غُرَرِ التَّوَقِيعَاتِ الْإِسْلَامِيَّةِ لِلْمُلُوكِ] zengin örnekleriyle bir arada sunulmuştur.¹⁶⁸

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetlerin bir rica veya talep cümlesine doğrudan cevap teşkil edecek şekilde son derece elverişli bir kullanıma sahip olduğunu biliyoruz. İşte tevkînamelerin yapısı bu kabil yarı-mizahi diyalogların yaratılmasına her zaman müsait bir zemin teşkil etmiştir. Sözelimi Neml Suresinin 27. âyeti birçok bağlamda haber getiren, bilgi taşıyan, ispiyonculuk yapan şahıslara yönelik olarak kullanılmıştır. Keza hasmından tehdit alan bazı halife ve sultanlar da Ra'd Suresinin 42. âyetiyle bu tehditlere karşılık vermişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'den duruma uygun düşen bir âyet ya da âyet parçası içeren ve sürgün, azil, infaz emri, bir talebe veya yardım isteğine mukabelede bulunma, bir tehditde karşılık muhataba gözdağı verme gibi çok çeşitli maksatlarla kaleme alınan tevkî belgelerinin mizah açısından da bir değeri ve önemi bulunmaktadır. Zira belirli bir tarihsel gerçeği ve hadiseyi anlatan bu metinlerin önemli bir bölümünde mizah tadı bulunmaktadır. Şimdi aşağıda birer "tarihsel anekdot" hüviyeti kazanarak hem tarih kaynaklarında hem de edebiyat klasiklerinde kendine yer bulan bazı tevkî örneklerine yer verilecektir:

[1]

Halife Memun -bir diğer rivâyette Tâhir b. Hüseyin- bir jurnalcinin kendisine göndermiş olduğu yazılı mesajın arkasına

﴿ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴾

Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalan mı, bakıp göreceğiz. (Neml: 27)

âyetini not düşüp sahibine geri göndermiştir.¹⁶⁹

[2]

Adamın biri Tâhir b. Hüseyin'den yardım talebinde bulunmak üzere dilekçeyle müracaatta bulunmuş ancak ailesindeki birey sayısını yanlış bildirmişti. Adamı ve ailesini tanıyan Tahir o dilekçenin altına "*Yalancıya cevap verilmez!*" notunu düşerek reddetti. Yalanı ortaya çıkan adam dilekçedeki bilgileri tekrardan ama bu defa doğru beyanda bulunarak girince yumuşayan Tahir dilekçenin altına

﴿ الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ﴾

İşte, şimdi hakikati bildirdin. (Bakara:71)

¹⁶⁸ *Hâssü'l-hâss*, s. 86-94.

¹⁶⁹ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 475; *el-'İkdü'l-ferîd*, II, 180, IV, 305; *Hâssü'l-hâss*, s. 89.

âyetini not düşüverdi.¹⁷⁰

[3]

Rum hükümdarı Halife Reşîd'e gönderdiği mektubunda "Ülkemdeki tüm haçları ve ordumdaki tüm kahramanları yanıma alarak sana doğru ilerliyorum" şeklinde açık tehdit içeren bir üslupla mesaj yollayınca Reşîd de o mektubun bitimine

﴿ وَسَيَعْلَمُ الْكَافِرُ لِمَنْ عُقِبِيَ الدَّارِ ﴾

Kâfir, sonun kimin için hayırlı olacağını görecektir. (Ra'd:42)

âyetini not düşerek geri göndermiş.¹⁷¹

Görüldüğü üzere Reşîd burada Cennet göndermesiyle adeta savaşın galibinin kendisi olacağını deklare etmiş, düşmanını da "kâfir"likle yaftalayarak savaş öncesinde hem kendi askerlerine cesaret vermiş hem de hasmını moral bakımından çökertmeyi denemiştir.

[4]

Halife Mansûr, bir adama erzak verilmesi talimatını verdiği halde memuru Fadl ihmalkârlık gösterip adamın iaşesini geciktirmişti. Adam durumu bir şikâyet dilekçesiyle Mansûr'a arz edince Mansûr da hemen o dilekçenin altına şu âyeti yazarak adamı rahatlattı:

﴿ مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا ﴾

Allah'ın insanlara lütfedeceği şeye kimse mani olamaz. (Fatır:2)
(Allah'ın insanlara açtığı rahmet kapısını kimse kapatamaz) (Fatır:2)¹⁷²

[5]

Adamın biri Sâhib b. Abbâd'a gönderdiği bir notta onun risalelerini kötölemiş üstelik bunu yaparken de ona ait bir takım cümleleri kullanmıştı. Durumu fark eden Sâhib hemen kâğıdın üzerine

﴿ هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا ﴾

Malımız bize iade edilmiş. (Yusuf:65)

âyetini not etti ve tekrar onu sahibine geri gönderdi.¹⁷³

[6]

Vezir Ebû 'Ubâde Halife Memûn'a Ramazan'ın evveline denk gelen bir şenlik gününde hediye olarak (mükellef yiyecek-içecekler yerine) bir Mushaf-ı Şerif

¹⁷⁰ Hâssü'l-hâss, s. 89.

¹⁷¹ İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebü'l-Muzaffer, *Mir'âtü'z-zemân fi târihi'l-e'yân (XXIII)*, thk. Komisyon, Dâr Risâletü'l-Âlemiyye, Şâm, 2013, XIII, 181; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, VII, 229.

¹⁷² *el-Besâir ve'z-zehâir*, IX, 110; *Nesrü'd-dür*, III, 59.

¹⁷³ es-Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr (I-V)*, nşr. Mufid Muhammed Kumejha, Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1983, III, 234; İbn Ebî'd-Dünyâ, *Kıra'd-dayf*, thk. Abdullah b. Hamed el-Mansûr, Mektebetü advâi's-selef, 1.Baskı, Beyrut, 1997, III, 234; *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, IX, 395.

göndermiş ve üzerine “Sultanımıza yiyecek-içecek türünden fâni şeyler göndermektense Rahman’ı da razı edecek Kitâb-ı Kerîm’i gönderdim” şeklinde bir not düşmüş. Memûn hemen kalemi eline alıp onun altına “Bak O Rahman ne diyor” deyip Rahman suresindeki şu âyeti cevap olarak not etmiş:

﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

*Yoksa siz Rabbinizin nimetlerini küçümsüyor musuz? (Rahmân:13)*¹⁷⁴

N. Âyetlerin Kur’ân’la Tefe’ül Bağlamında Yarı Mizahi Bir Üslupla Aktarılması

“Tefe’ül” herhangi bir şeyin, durumun veya hâdisenin hayır mı şer mi olduğuna dâir Kur’ân-ı Kerîm’den işâretler aramak ya da bir şeyi hayra yorup o şeyden uğur çıkarmak manalarında bilhassa kadim ulema tarafından sıkça kullanılan bir yöntemdi. Bireysel veya toplumsal olarak tecrübe edilen sıkıntılar, maddi imkânsızlıklar, içinden geçilen siyasi çalkantılar ya da tamamen kişinin kendi halet-i ruhiyesine ilişkin durumlar hakkında bir fikir edinmek için başvurulmuş bu yöntemde, kişi, kafasındaki bir hususa dâir kanaat edinmek için Mushaf-ı Şerif’in herhangi bir sayfasını rastgele açar. Karşısına çıkan sayfadaki ilk âyetten ya da üzerine parmağını gelişiğüzel olarak bastığı herhangi bir âyetin manasından medet umar. Çoğu defa âyetin manasıyla kafasındaki niyet, düşünce veya içinde bulunduğu durum arasında bir bağlantı yakalamaya çalışır. Bu bağlantının zayıf veya güçlü olmasına bakarak da kendi durumunu değerlendirir. Tarihte pek çok devlet adamı, kumandan, âlim, edip veya şair bu geleneğe sadakatle bağlı kalmış, hatta bu dini referanslı uygulama aldıkları kritik kararlarda belirleyici olmuştur.

Başvurulan bu uygulamanın bazı örnekleri yarı mizahi bir karakter arz eder ki bu yüzden ilgili malzeme nevadir koleksiyonlarında da zikredilmiştir. Sözelimi klasik edebiyatta edepsizler kadrosunun önde gelen simalarından şair el-Cahza’nın (ö. 324/936) rivâyet ettiği bir mushaf açma (tefe’ül) uygulamasında bu türden bir mizah tadı bulunmaktadır:

Abbâsi dönemi saray nedimlerinden Ebû'l-Hasen Ahmed Cahza anlatıyor: Yakub b. Fülân şöyle dedi: Kur’ân-ı Kerîm ile sık sık tefe’ül ederdim. Vâli olarak atandıktan sonra yine birgün tefe’ül için Mushaf-ı Şerif’i açtım, karşıma:

﴿مَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ﴾

Evinizde (zevk-ü sefâ içerisinde) üç gün (daha) yaşayın. (Hûd:65)

¹⁷⁴ el-Hâlidîyyân, Ebûbekir Muhammed ve Ebû Osman Saîd, *et-Tuhaf ve'l-hedâyâ*, thk. Sâmî ed-Dehhân, Dârü'l-me’ârif, Mısır, t.y., s. 235-36; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 499-500.

mealindeki âyet çıktı. Bir de ne göreyim, gerçekten de bu hâdiseden üç gün sonra görevimden azledildim!¹⁷⁵

Âyetin lafzında geçen *أَر* sözcüğünün “ev” anlamına gelebileceği gibi sultan, emir ve valilerin görev ifa ettikleri “saray” ya da “resmi makam” anlamına da geldiği hesaba katılırsa, anekdotun mizahi karakteri daha belirgin hale gelmektedir.

O. Âyetlerin Mizahi ve Yarı Mizahi Bağlamlarda, Uygunsuz Davranışlara Mesnet Arama Gayesiyle Kullanılması

Dini metinlere referansta bulunan mizahi müktesebatın bir bölümünde ise genellikle hak yeme pozisyonunda bulunan ya da uygunsuz davranışlar sergileyen kişi veya kişilerin, bu davranışlarını meşru kılmak üzere kutsal metne göndermede buldukları görülür. Bir obur karakterinin sergilediği pisboğazca davranışlar kolayca bir Kur’ân âyetinin arkasına sığınarak masumiyet zırhına bürünebildiği gibi, keza bir ziyafet meclisinde davetsiz olarak bulunan bir tufeylimeşrep de bir âyetin sarih manasını açıkça manipüle ederek asalaklığına zarif bir kılıf uydurabilir. Bu bapta Arap kaynakları klasik mizahın bu çok özel türüne ilişkin hatırı sayılır bir nevadir malzemesi sunmaktadır. Hem Se’âlibî’nin *Mü’nisü’l-vaîd* adlı eserinde hem de İsfehânî’nin *Muhâdarâtü’l-üdebâ*’sında zikredilen bir anekdot, bir başkasına ait araziye gasp eden bir şahsın, yaptığı haksızlığa Kutsal’a müracaatla mesnet aramaya kalkıştığını gösteren tipik bir mizah örneğidir. Hikâyede görüleceği üzere gâsıbın kendisini savunurken her aşamada Kur’ân-ı Kerîm’e ait ibarelere başvuruyor ve kutsaldan medet umuyor olması, anlatıyı mizahi bakımdan zirveye taşıyan önemli bir karakteristiktir:

Bir adamın, bir başka adamın arazisine bitişik bir arazisi varmış. Bu adam her sene komşusunun arazisine ait küçük bir bölümü kendi arazisine katmaktaymış. Birgün komşusu dayanamayıp “*Arazimdeki bu küçülmenin sebebi hikmeti ne ola ki, komşu?*” diye imalı şekilde sormuş. Adam pişkin pişkin “*Hiz. Allah’ın*

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا﴾

Onlar, bizim yeryüzüne gelip onu etrafından nasıl eksilttiğimizi görmediler mi? (Ra’d:41)

âyetini işitmedin herhalde!” deyivermiş. İknâ olmayan komşusu bu defa “*Peki senin arazindeki genişlemenin sebebi ne?*” diye sormuş. Adam yine yüzüstüce

﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ﴾

Bu, Allah’ın bir lütfudur ki onu dilediğine verir. (Cuma:4)

¹⁷⁵ *el-Besâir ve’z-zehâir*, IV, 52. Başka bazı tefe’ül uygulamaları için bkz. *Fevâtü’l-vefeyât*, IV, 257;

âyetiyle cevap vermiş. Muhatabını köşeye sıkıştırmaya kararlı olan komşusu “*Dediğin doğru olsa bile, ne faziletin var ki bu lütfâ sen mazhar oluyor ve ne eksikliğin var ki ben ondan mahrum kalıyorum*” diye son bir hamle yapmaya kalkınca beriki yine Kelam-ı ilahiden medet umarak

﴿لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ﴾

Size açıklanması durumunda hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın! (Mâide:101)

deyivermiş.¹⁷⁶

Yukarıdaki kadar belirgin bir yüz­süzlük örneğinin sergilenmediği, buna mukabil yine de yadırganan bir davranış biçiminin savunusunda Kutsala müracaat edilmesini hikâye eden bir diğer örnek yine Se‘âlibî’den gelmektedir. *Hâssu’l-hâss*’da zikredilen hikâyede, kahraman, başkasından yiyecek talebinde bulunma davranışını alakasız bir Kur’ân âyetiyle ahlaki bir temele oturtmaya çalışmaktadır. Şöyledir hikâye:

Fakih İbn ‘Abdik el-Basrî (ö.347/958) nükte ve mizahtan anlayan biriydi. Bir defasında dostları, onu köy halkından yiyecek birşeyler isterken görünce “*Sen ki koskoca fakihsin, bir de insanlardan yiyecek mi dileniyorsun?!*” diye kendisini hesaba çekmeye kalkmışlar. Bunun üzerine İbn ‘Abdik “*Bu hususta benim rol modellerim Hz. Musa ve Hızır aleyhisselâm’dır*” deyip şu âyeti okuyuvermiş:

﴿آتِيَ أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَ أَهْلَهَا﴾

(Musa ve Hızır) bir köy halkına geldi ve onlardan yiyecek talebinde bulundu. (Kehf:77)¹⁷⁷

P. Kur’ân Âyetlerinin Müstehcen İçerikli Anekdot İnşasında Bir Mizah Unsuru Olarak Kullanılması

Klasik nevadir koleksiyolarında yer alan mizahi anlatıların geneline bakıldığında bunlarda nezih ve kaba mizah unsurlarının adeta iç içe geçtiği, kimi hikâyeye ve fıkralarda ise anlatımın ciddi oranda bir erotizm ile çeşnilendirildiği görülmektedir. Kadim Arap mizahının bu en karakteristik özelliği, ilginçtir ki, dini kavram, konu ve temalı bazı anekdotlarda da kendisini göstermektedir. Kuşkusuz bu kategoride yer alan anekdotlarda bir âyet veya âyet parçasının mizahın özünü oluşturduğu örnekler daha da dikkat çekicidir. Zira kutsal/dini olanın kutsal olmayan/dünyevi bir gaye için, hem de doğrudan eğlenceye dönük bir amaç için araçsallaştırılması sıradışı bir durumdur. Ancak dini olanın se-

¹⁷⁶ Se‘âlibî, Ebû Mansûr, *Muhtasarât min kitâbi mü’nisü’l-vahîd fi’l-muhâdarât*, thk. Gustav Flügel, Wien, 1829, s. 49-50; *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, I, 271.

¹⁷⁷ *Hâssü’l-hâss*, s. 55-56. Hikayenin kısmen farklı versiyonları için bkz. *Ahbârü’z-zırâf*, s. 141; *el-Ezkiyâ*, s. 147-48.

küler olana hizmet ettiği bu mizah kategorisi hiç de azımsanmayacak bir yekün tutar ve enteresandır ki bu malzemenin oluşturulmasında ya da nakledilmesinde birçok Ortaçağ müslüman entelektüeli ortak hareket eder.

Bu araştırma çerçevesinde biz, bu kategoride yer alan müstehcenlikle ilgili materyalin yine de genel ahlak anlayışına müsait olan bazı örneklerini sunabileceğiz. Zira kimi fıkra veya hikâyelerin muhafazakâr Müslüman bilincini ciddi manada yaralayabilecek düzeyde bir ahlaki seviyesizlik içerdiğini itiraf etmek durumundayız.

Örneklere gelecek olursak, sure adlarının yanlış okunması suretiyle ortaya çıkan komik durumların tipik bir örneğini teşkil eden aşağıdaki hikâyede, Fecr suresinin adında yapılan bir tashifin, anlatıyı kısmen müstehcen içerikli bir nevadir malzemesine dönüştürdüğü görülmektedir:

Bir baba kütüba giden oğluna “*Kur’ân hocan sana en son hangi sureyi öğret-ti oğlum?*” diye sormuş. Çocuk وَالْفَجْرِ (dölyolu/va-jina) deyince babası “*O halde evlat*” demiş “*sen yola daha yeni çıkmış-sın!*”¹⁷⁸

İsfehânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'da zikrettiği bir anekdotta ise bir Kur’ân âyetinin, cinsel ilişkiyi tasvir etmek üzere bir betim unsuru olarak devreye sokulduğu görülmektedir:

Muhannesin biri bir zenci erkeği beyaz tenli bir kadınla (Rûmiyye) cima ederken görmüş ve hemen şu âyeti okumuş:

﴿يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ﴾

O, geceyi gündüze (siyahı beyaza) katıyor.

*(Lokman:29, Hac: 61, Fâtır: 13, Hadîd: 6)*¹⁷⁹

Yine İsfehânî'nin *Muhâdarâtü'l-üdebâ*'da, heteroseksüel ilişkinin lezbiyen ilişkiye üstünlüğünü konu alan “Tafdîlü'l-cimâ’ ‘ale’s-sahk” başlığı altında zikrettiği ancak Se ‘âlibî'nin *el-Lütf ve'l-letâif*inde kurgusal bakımdan daha estetik bir yapıya kavuşturduğu bir hikâyede yine bir Kur’ân âyeti komikliği sağlayan temel unsur olmaktadır:

Mutî’ b. İyâs anlatıyor: Bir defasında iki cariyenin eziştiklerine şahit olmuştum. Onları bir süre bu vaziyette izledikten sonra kendime hâkim olamayarak üstteki cariyeyi itip kendim işe koyuldum. Ne olduğunu henüz anlayamayan alttaki “*Ne oluyoruz, ya?*” diye sorunca yerine geçtiğim cariyeye yanıtladı:

﴿جَاءَ الْحَقُّ وَرَهَقَ الْبَاطِلُ﴾

¹⁷⁸ *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 77; *Nesrû'd-dür*, V, 228.

¹⁷⁹ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 318.

“el-Cemmâz” lakabı ile tanınan Abbasi devri Basra’sının sivri dilli nüktedanı, meşhur saray şairi, edip ve nedimi Muhammed b. ‘Abdullah b. ‘Amr b. Hammâd (ö. 242/ 857) da dönem edebiyatının temel bir karakteristiği olan dini öğelerin gündelik diyaloglara montajı hususunda yetkin bir isimdi. Ancak onun mizahında hadis, fıkıh kaidesi, dinsel terminoloji vs. dini kültür içeriği olan motifler genelde bir arka fon olarak kullanılmışsa da, özellikle bir nüktesinde bir Kur’ân âyetinin müstehcen içerikli bir diyaloga başarıyla uyarlandığı görülmektedir.

Cemmâz’ın mizahı genel olarak mücûn (kaba mizah) unsurları içeren bir yapıya sahip olduğu gibi, Kur’ân âyetlerini kullanarak sergilediği nüktesinde de belirgin bir ahlaksızlık sezilir. Sözelimi, hem Se‘âlibî’nin *Simârü’l-kulûb fi’l-mudâf ve’l-mensûb*’unda hem de Safedî’nin *Nusretü’s-sâir ‘ale’l-meseli’s-sâir*’inde zikredilen ve son derece ağır pornografik unsurlar içeren bir anekdotta klasik mizahın iki başarılı nüktedanı Câhız ve Cemmâz âyetler üzerinden şöyle atışmaktadır:

Ebü’l-Aynâ anlatıyor: Bir defasında ünlü lügat âlimi ve şair İbnü’l-A’râbî’nin evinde toplanmıştık. Meclisimizde Câhız ve Cemmâz da vardı. Kendi aramızda şiirler söylemeye, hikâyeler anlatmaya başladık. Bir ara Câhız ve Cemmâz birbirleriyle üstünlük yarışına girdi ve Cemmâz, Câhız’a “Söyle bakalım, Arapların dilinde kaç tür ateş vardır?” diye sordu. Câhız “Tam adama sordun!” deyip sıralamaya başladı: “savaş ateşi, kötülük ateşi, kıvılcım ateşi, Allah’ın Cehennem’deki tutuşturulmuş ateşi, midedeki ateş (yanma), mizaç ateşi ve soğuktan ısınma ateşi.” Cevabı eksik bulan Cemmâz “En geniş çaplı kullanımı olan, yedi düvelde bilinen ve komşuların dilinden düşmeyen bir ateş var, onu atladın” deyince Câhız merakla “Nedir o?” diye sordu. Muzip Cemmâz da “Ananın dişilik organındaki ateş ki

﴿كَلِمًا أَلْقَى فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ﴾

Her bir topluluk oraya atıldıkça oranın bekçileri “Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?” diye onlara sorarlar” (Mülk:8)

dedi. Bunun altında kalmak istemeyen Câhız ise “Dediğini kabul etsem bile” dedi “onun bekçileri olduğunu demin sen kendi ağzınla itiraf ettin. Ama asıl olay senin ananın dişilik organında ki ne zaman ona

﴿هَلِ امْتَلَأَتْ﴾

Daha dolmadın mı? (Kâf:30)

denilecek olsa tereddütsüz

﴿وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ؟﴾

“Daha yok mu?” der. (Kâf:30)¹⁸¹

¹⁸⁰ Muhâdarâtü’l-üdebâ, II, 318.

Klasik Arap edebiyatında lûtî ilişkiler için tüysüz ve parlak oğlanların (gılmân) müşterilere kiralanması teması çok yaygın olarak ele alınmaktadır. Konumuzla bağlantılı olarak, İsfehânî, bıyığı terlemiş yeni yetme oğlanların ticari manada değerini kaybedişinin mizahi yoldan bir Kur'ân âyetine referansla ifade edildiğini bize aktarmaktadır. Buna göre ilgili anekdotta tüy çıkaran bir delikanlı, fiyatındaki ani düşüşün nedenini ilginç bir biçimde bir Kur'ân âyeti üzerinden açıklamaktadır:

Yüzünde tüyler çıkmaya başladığı için müşterileri azalan bir gılmân çaresiz fiyat kırmış. Fiyatı neden o kadar aşağı çektiğini soranlara da

﴿وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا﴾

*Bu, piyasasının bozulmasından korktuğunuz bir ticaret (Tövbe:24) âyetiyle cevap vermiş.*¹⁸²

Bu anekdot, yaklaşık 5 asır sonra İbn 'Âsım'ın *Hadâiku'l-ezâhir*'inde farklı bir formda da karşımıza çıkmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki orada ilgili âyet -kimi kaygılarla hikâyenin bünyesinden çıkartılmış ve bu yüzden hikâye yeni baştan oluşturulmuştur. İlkinde âyetle sağlanan mizahi vurgunun, ikincisinde kurguda ortaya konan yaratıcılıkla telafi edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Şöyledir anekdotun İbn 'Âsım versiyonu:

Kavvadın biri, yeni yeni tüy çıkarmakta olan bir oğlanı adamın birine pazarlamaya çalışıyordu. Adam delikanlının fiyatını sorunca kavvad pazarlığı sıkı tutarak "Geçen sene bu delikanlı (bu iş için) 10.000 dirhem almıştı" dedi. Ancak müşteri "Kavvad bozuntusu, ben sana geçen seneki değil, bu seneki fiyatını sordum" deyip ekledi "Ona bakarsan benim ninemin mehri de 10.000 dirhemdi ama vefat edince 10 dirheme kabristana naklettik. Şimdi söyle bakalım, tüysüz delikanlının bıyıkları terleyince bu da onun ölümü sayılmaz mı?!"¹⁸³

Paradoksal biçimde bazı mizahi hikâyelerde, kaba unsurlar ve yarı müstehcen sayılacak bazı çağrışımlar içerse de, belirli bir Kur'ân âyetinin dini veya mistik gayelerle kullanımına da tanık olmaktadır. Kadının cinsel uzuv bölgesini -bir başka ifadeyle zina mahallini- bir topoğrafya terimi ile tasvir eden aşağıdaki nüktede olduğu gibi:

Bedevinin biri maşukuyla bir tenhada baş başa kalır. (Öpüşüp koklaşma seanslarından sonra) tam kadının uyluğuna yerleşeceği sırada birden irkilerek kalkar. Kadın "Neden başladığın işi bitirmiyorsun?" diye çıkışınca da cevap verir:

¹⁸¹ es-Se'âlibî, *Simâru'l-kulûb fil-mudâf ve'l-mensûb* (I-II), nşr. Hâlid Abdülğani Mahfûz, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005, II, 226-27; *Nusretü's-sâir*, s. 195.

¹⁸² el-İsfehânî, Ebû'l-Ferec, *Muhâdarâtü'l-üdebâ* (I-V), thk. Riyâd Abdülhamid Murâd, Darü Sâdir, Beyrut, 2004, III, 479-80.

¹⁸³ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 153.

إِنَّ أَمْرًا بَاعَ جَنَّةً ﴿عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾ مِثْقَالَ إِصْبَعٍ مِنْ
بَيْنِ فَخْذَيْنِ لَقَلِيلٍ الْعِلْمِ بِالْمِسَاحَةِ!

İki kalça arasındaki bir parmaklık mekân için “**genişliği gökler ve yer kadar olan**” Cennet’ten (Âl-i İmrân:133) vazgeçen adam arazi ölçümünden anlamıyor demektir!¹⁸⁴

Son olarak, cariyelerin, “iri penis” lakaplı Ebü’n-Nehhâs adındaki bir köle tüccarına takdim olunurken ki manzarasının bir Kur’ân âyetiyle tasvir olunması da tipik bir mücun malzemesi teşkil etmektedir:

Birgün Ebü’n-Nehhâs’a “*Bu dilberler sana getirilirlerken halleri nice oluyor?*” diye sormuşlar. “*Nasıl olacak?*” demiş

﴿كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ﴾

Göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmışçasına. (Enfâl:6)¹⁸⁵

¹⁸⁴ *el-Keşkûl*, II, 122.

¹⁸⁵ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 222;

III. BÖLÜM

KUR'ÂN ÂYETLERİNE DAYALI MİZAH ÜRETİMİNDE
DİKKAT ÇEKEN SOSYAL SINIFLAR VE
TEMAYÜZ ETMİŞ ŞAHSİYETLER

A. Kur'ân Eksenli Nükteciliğe Başvuran Figürler ve Sosyal Kesimler

Kur'ân'ı Kerîm'e ait klişelerin ilgili bir durumu spontan biçimde en iyi tasvir eden bir ifade aracı olarak kullanımını belirli bir dini kültür ve edebi düzey gerektirmekte ise de esasen bu nitelikli sanatın, ilgili meziyetleri taşıyan toplumun her kesimince sergilendiğine tanık olmaktayız. Ana malzemesi Kur'ân âyetleri olsa da, hemen her konuya ve sahneye uygun düşecek mizahi yorumlar her çağda, her toplumda ve her ortamda olduğu gibi Müslüman toplumlarda da kendisine rahatça ve geniş bir şekilde uygulama alanı bulmaktadır. Bu gerçek, ünlü Fransız filozofu Henry Bergson'un aşağıdaki değerlendirmesinde en yalın biçimiyle ifade edilmiştir:

Bir ödül töreninden mahkeme oturumuna kadar, tüm kalıplaşmış toplumsal edimlerin ne kadar kolay güldürü malzemesi haline geldiği herkesin malumudur. Her tür biçim veya formül güldürü unsurunun içine yerleşebileceği hazır bir çerçevedir.¹⁸⁶

Dolayısıyla, önde gelen şarkiyatçılardan Rozenthal'in de haklı olarak işaret ettiği üzere, Kur'ân eksenli mizâh sadece, İslam dini konusunda yetkin mertebelere ulaşmış müellif veya şahsiyetlerce kullanılan bir sanat olmakla kalmayıp, sıradan halkın, kadınıyla erkeğiyle, genciyle yaşlısıyla toplumun tüm katmanlarının katıldığı bir etkinlik alanı oluşturmuştur. Şöyle demektedir Rozenthal:

Dönemin bir karakteristiği olmak üzere, dinin edebî ifâdeleri ve ayinsel tatbikatı herkes için o kadar tanıdıktı ki, onun genel kuraldan en ufak ölçüde sapan herhangi bir uygulamasına yapılan bir gönderme, komik bir rahatlama sağlamaktaydı.¹⁸⁷

¹⁸⁶ *Gülme*, s. 34.

¹⁸⁷ *Erken İslam'da Mizâh*, s. 49.

Yine Rozenenthal'in bir başka ifadesine göre "İslamın namaz, oruç vb. değişik kurumları yanında, bizzat âyet ve hadisler de, zekice sözler için bir arka fon oluşturmaktaydı".¹⁸⁸ Mesela bir tüccar, güzelliği ve letafetiyle göz kamaştıran, zekâ, şiir bilgisi ve espri anlayışı itibariyle emsallerinden ayrılan elindeki nitelikli bir cariyesine -satış bedelini çağrıştıracak biçimde- bir Kur'ân âyetinden ilhamla [مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ] yani "100.000 ve üzeri (Sâffât:147)" ismini vermişti.¹⁸⁹

Görüldüğü üzere ünlü şarkiyatçı, bu mizah biçimine toplumun geniş ölçüde katılımını, dönem insanının, İslam dininin temel kaynağı Kur'ân-ı Kerâm'e ve onun etrafında gelişen kültüre derinlemesine vâkıf oluşuyla izah etmektedir. Zaten kutsal bir metin olarak Kur'ân-ı Kerîm'in Müslümanların gündelik ve toplumsal yaşamındaki baskın varlığı düşünülünce, onun hayata dair mizahi yaklaşımlardaki, edebi üretimlerdeki ve bunların kayda geçirildiği eserlerdeki yeri yadsınamaz.¹⁹⁰ Nitekim bu konuda yakın zamanlarda hazırlanmış olan müstakil bir kitap çalışmasında (Kur'ân'la nükte) yer alan nevâdir malzemesinin başkahramanlarına bakılacak olursa, söz konusu sanata, toplumun hemen her tabakasından bireylerin (sahâbîler, halifeler, emîrler, vezirler, vâliler, komutanlar, zâhidler, fakîhler, kadılar, kâfîler, imam ve hatipler, edipler, şâirler, dil bilgileri, nedimler, nüktedanlar, bedevîler, ahmaklar, dalgınlar, oburlar, tufeylîler, dilenciler, cimriler, sakîller, meczuplar, köle ve câriyeler, sahte peygamberler vd.) başvurduğu görülecektir. Hatta ileriki bir başlık altında daha detaylı irdeleneceği üzere kutsala başvurarak nükte üretme sanatı bu zengin kadronun birbirleri arasında cereyan eden farklı düzeylerdeki rekabette rakibi alt eden asıl vurucu ve yıkıcı gücü temsil etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, İslam düşünce tarihinin iki ana eğilimini temsil eden zâhir uleması (âlimler) ile bâtın ehli (sûfiler) arasındaki ezeli rekabet bir anekdotta şu şekilde işlenmiştir:

Sûfimeşrep bir zat, ilim ehli bir kadıya biraz da kendisine paye çıkarma gâyesiyle "Üstat, Kur'ân-ı Kerîm'de büyük sûfilerden ve şeyhlerden bahsediliyor mu?" diye sormuş. Muhatabının niyetini sezen kadı "Bahsedilmez olur mu hiç, elbette bahsediliyor. Hem de ulema sınıfıyla yan yana" deyip delil olarak da şu âyeti okuyuvermiş:

﴿ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾

Âlimler ile câhiller hiç bir olur mu?! (Zümer: 9)¹⁹¹

¹⁸⁸ A.g.e., s. 52.

¹⁸⁹ Nesrû'd-dür, IV, 105.

¹⁹⁰ Marzolph, Ulrich, a.g.m., s. 482, 483.

¹⁹¹ Bahrânî, el-Keşkûl, III, 69.

Ancak büyük bir edebi yaratıcılıkla uygulanan bu üslupta bazı tarihsel şahsiyetlerin sivrilmiş olduğu, sayısal bakımdan daha fazla anekdotun başkahramanı oldukları da bir gerçektir. Sadece ve sadece bir hikâyede bu üstün sanatın icrası, dalkavukluk düzeyine varan bir iltifat vesilesiyle halifenin tekeline verilmektedir:

Abbasi halifesi Mansur, bir grup silah arkadaşını yanına alarak Ebû Yezîd b. el-Hâricî ile savaşmaya gitmişti. Kalenin önüne geldikleri sırada Mansur'un elindeki mızrak yere düşüverdi. Dostlarından biri derhal mızrağı yerden alıp sildi, ardından da şu beyti okudu:

فَأَلَقْتُ عَصَاهَا وَاسْتَقَرَّ بِهَا النَّوَى ... كَمَا قَرَّ عَيْنًا بِالْإِيَابِ الْمُسَافِرُ

Değneğini yere bıraktı ve kendisinde orada kalma niyeti belirdi
Nitekim dönüş sebebiyle yolcunun yüzünde de bir aydınlık belirir.

Mansur bu beyitle sergilenen tecâhül-i ârife güldü ve dostuna “*Bu durumu*

﴿ فَأَلَقَى مُوسَى عَصَاهُ ﴾

Musa asasını (değneğini) yere attı. (Şuarâ: 45)

âyetiyle tasvir etseydin ya!” dedi. Bunun üzerine arkadaşı “Ey müminlerin emiri, aslında her ikimiz de aynı şeyi anlatmış olduk, ancak kulunuz durumu tasvir için haddini bilerek mahfûzatındaki bir telmihten yararlanırken; zat-ı âliniz Âlemlerin Rabbi olan Allah’ın kelamından Hz. Peygambere nüzul eden bir âyetten istifade etti” dedi.¹⁹²

Hayat tarzı itibariyle İslam ahlak ve adabına uzak düşen klasik dönem nüktedanlarından Ebû'l-'Aynâ, Eş'ab, Müzebbid, Cahza, Cemmâz, Ebû Nüvâs vb. nice mizahi figür ve şahsiyet paradoksal biçimde Kur'ân-ı Kerîm metnine ait ibare ve pasajları gündelik diyalogların bünyesine monte etme hususunda büyük başarı kaydetmişlerdi. Klasik edebiyatta mücûn (kaba mizah) kapsamında değerlendirilen pek çok mizahi rivâyetin yaratıcısı olan onlarca nüktedan, mizahın sanatsal tarafı da olan bu özel branşta sivrilmişti. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde mizahın bu nevi üzerinde ayrıca durulacaktır. Ancak şimdi Kur'ân eksenli anekdot üretimine büyük bir çeşitlilik içerisinde katkı sağlayan toplumsal kesimleri ve mizahi figürleri ele alıp değerlendirelim.

1. İmamlar-Müezzinler

Dini içerikli mizah malzemesinin hatırı sayılır bir bölümü imam, müezzin ve cemaatin birlikte iştirak ettiği en popüler ibadet mekânı olan cami ya da mescitlerde geçmektedir. Tarih boyunca sayısız cami veya mescidde yaşanmış binlerce komik hadise,

¹⁹² es-Süyûtî, *el-Muhâdarât ve'l-muhâverât*, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 2003, s. 181.

mizah nosyonuna sahip kimseler ya da edipler tarafından kayda geçirilmiş, gerek şifahi yolla gerekse de kitabi olarak yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktarılagelmiştir.

Bu malzeme içerisinde bilhassa imam veya müezzin kıraatlerine dair meydana gelen hatalar, ya da okunan bir surede takılma durumunda cemaatin buna müdahale biçimi veyahut da tilavet olunan âyette, geçen bir pasajın ifade ettiği anlam ile o an yaşanan bir hal arasındaki kesişme durumu spontan mizahi sahneler üretmektedir. Çalışmamızın bu bölümünde sözü edilen durumlara ilişkin nevadir malzemesi kategorik olarak tanıtılacak, akabinde ilgi çekici anekdotlar aracılığıyla örneklemelere gidilecektir.

(a) Takılmalar-Unutmalar

İmamın, namaz ibadetinin icrası sırasında tilavette öksürük vb. sebeplerle belirli bir âyette takılması ya da belirli bir âyetin devamını unutması mizah üreten diyaloglar yaratmaktadır. Bu tür mizah malzemesinin en önemli karakteristiği, unutmanın, cemaatin yerinde tepki vermesine imkân verecek şekilde kritik bir âyet üzerinde gerçekleşiyor olmasıdır. İmam, belirli bir âyette takılınca -ki bu tür mizahi anekdotların neredeyse tümünde tilavet esnasındaki takılmayı ifade etmek üzere standart عَلَيْهِ أَرْجَحُ fiili kullanılır- aynı âyeti tekrar etmeye başlamakta, bu da cemaatten bilhassa muzip kimseleri bir espri için harekete geçirmektedir.

Nevadir malzemesinin genelinde namaz sırasında imama hitap ederek konuşan kişinin bir bedevi olması ise dikkat çekicidir. Esasen sürekli tekrarlanan bu kurgu, ibadet-lerin şekli ve ruhu konusunda yeterince hassasiyet göstermediğini bildiğimiz bedevi karakterine biçilmiş uygun bir roldür. Şu örnekte olduğu gibi:

Asmaî anlatıyor: Bir imam namaz sırasında (Cennete girecek kullarla ilgili kriterleri sıralayan Furkan Suresi'nden) âyetler okuyordu. Tam

﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ﴾

*Onlar öyle kişilerdir ki Allah'ın yanında başka bir ilaha kulluk etmezler;
haksız yere bir cana kıymazlar, zina da etmezler ... (Furkân: 68)*

âyetini okurken son kelimedede takılıp kaldı. وَلَا يَزْنُونَ “Zina da etmezler” kısmını birkaç defa tekrar edip devamını hatırlamaya çalıştıysa da muvaffak olamadı. Bunun üzerine arka saflardan muzip bir bedevinin gevrek sesi duyuldu: “N’oldu imam? Yoksa Cennet’e girebilmek için son kritere mi takıldın?”¹⁹³

¹⁹³ el-Kâfî, Ebû Ali, *el-Emâli (I-IV)*, haz. Muhammed ‘Abdülcevâd el-Asma’î, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 2. Baskı, Beyrut, 1926, II, 183.

Belirli bir âyette takılma ya da unutmayı konu alan anekdotlarda bazı ortak noktalar vardır ki bu durum, ilgili malzemenin esasen özel olarak tasarlanmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Mesela nedense bu anekdotların birçoğunda “takılma” bir soru cümlesinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla hikâyeyi tasarlayan açısından, bir soru tekrarlanınca o soruya münasip bir cevap vermek için muzipçe bir ortam da yaratılmış olmaktadır. Aşağıda bu tezimizi destekleyen iki örnek zikredilecektir:

[1]

Bir imam namazda ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ âyetiyle başlayan Tekvîr suresini tilâvet ediyordu. Ne var ki surenin devâmında

﴿فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ﴾

Nereye gidiyorsunuz? (Tekvîr:26)

mealindeki âyete geldiği sırada takılıp kaldı. Defalarca baştan alıp devam etmek istediye de başaramadı. O esnada cemaatten yanında azık torbası olan bir bedevî, torbasını imamın başına vurarak “*Valla imam efendi*” dedi “*Aha ben şu (Dicle yakınlarındaki) Kelvâzâ kasabasına gidiyorum, ama arkandaki deyyûslar nereye gidiyor onu bilmem!*” dedi ve camiyi terk ederek yola koyuldu.¹⁹⁴

[2]

Bir gece Hârûn Reşîd namaz kılmaktaymış. Tilâvet esnasında

﴿وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي﴾

Niçin kulluk etmeyeyim? (Yâsin:22)¹⁹⁵

âyetinde gelip takılmış. Bir kaç defa baştan aldıysa da arkasını getirememiş. O sırada arkasında namaz kılmakta olan İbn Ebû Meryem dayanamayarak yüksek sesle “*Valla ben de bilemiyorum!*” deyivermiş. Bu söz Hârûn Reşîd’i öylesine güldürmüş ki namazı bozmak durumunda kalmış.¹⁹⁶

Geçen anekdotlarda takılmanın nedeni genellikle “*unutma*” ise de tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir kaynaktan yer alan anekdotta dramatik aşamayı tırmandıran unsur bir “*öksürük nöbeti*” olmaktadır:

Kendisinde zaman zaman öksürük nöbeti arız olan bir imam, cemaatine sabah namazı kıldırırmaktaymış. Hâkka suresini tilâveti esnasında tam

¹⁹⁴ Bahrânî, *el-Keşkül*, III, 66; Nesrû’-d-dür, VI, 309; *et-Tezkiretü’l-hamdüniyye*, IX, 379; *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, I, 179.

¹⁹⁵ İlgili âyetin tam şekli şöyledir:

﴿وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾

Niçin kulluk etmeyeceğim beni yaratanı? Halbuki, hepiniz O’na döndürüleceksiniz.

¹⁹⁶ Nesrû’-d-dür, VII, 167.

﴿وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيهِ﴾

Keşke hesabımın ne olduğunu bilmeseydim! (Hâkka:26)

kısmına gelince öksürük krizine tutulmuş. O kadar şiddetli öksürüyormuş ki neredeyse canı çıkacak gibi oluyormuş. Cemaati bu şekilde bir müddet bekleten imam nihâyet öksürüğü bir nebze hafifleyip de okumaya

﴿يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ﴾

Keşke ölümle herşey bitseydi! (Hâkka:27)

âyetiyle devam edince arkadan bir muzip “O zaman sadaka verip oruç tutmak da bizim boynumuzun borcu olsun!” deyivermiş. Bunu duyan cemaat kahkahayı basarak namazı bozmuş.¹⁹⁷

(b) İsim Benzerlikleri

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan bazı özel isimlerin, cemaat içerisindeki bazı kimsele-
rin adlarıyla örtüşmesi de zaman zaman nüktedanlar tarafından espri üretimi için elve-
rişli bir fırsata dönüştürülmüştür. Günday’ın da işaret ettiği üzere:

Klasik cami-cemaat nüktelerinin kayda değer bir bölümü, okunmakta olan belirli bir âyetin tasvir ettiği durumla, cemaatten birinin özel durumu arasın-
da var olduğu görülen paralellikten doğmaktadır. Bir başka deyişle, âyette ifade edilenin, halî hazırdaki durumla birebir örtüşmesi ilginç ve komik diya-
loglara yol açmaktadır. Bu mizahi anlatılarda ilginç olan, hikâyedeki kahra-
manın imamla diyaloga geçerek mizahın belirli bir yöne doğru sevk edilme-
sine yardımcı olmasıdır.¹⁹⁸

Ancak burada ilgili malzemenin tamamen kurgusal olduğu fikrine bizi yönlendi-
ren önemli bir neden isimlerin rastlantısal olarak örtüşmesi değil, bunun mizahi bir so-
nuç doğuracak şekilde hep bir bedevi eliyle gerçekleştirilmiş olmasıdır. İki meşhur cami
nüktesinde adları Musa ve Mücrim olan iki bedevinin imamla kurdukları diyaloglar bu
kabildendir:

[1]

Musa adında bir bedevî içi para dolu bir keseyi aşırıp sonra da namaz kıl-
mak üzere apar topar camiye girmiş. O sırada imam

﴿وَمَا تِلْكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَى﴾

Şu sağ elindeki nedir ey Mûsâ? (Tâhâ:17)

¹⁹⁷ Bahrânî, *el-Keşkül*, III, 66.

¹⁹⁸ Günday, Hüseyin, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, Emin Yayınları, Bursa, 2013, s. 343.

mealindeki âyeti okuyormuş. Hırsız olduğunun fark edildiğini sanan bedevi “*Yemin ederim sen bir sihirbazsın!*” demiş ve elindeki para kesesini fırlattığı gibi camiden tüymüş.¹⁹⁹

[2]

Bedevînin biri imamın arkasında saf tutmuş namaz kılıyordu. İmam efendi

﴿أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ﴾

Biz öndekileri helâk etmedik mi? (Mürselât:16)

âyetini okuyunca, birinci safta namaza durmuş olan bedevî geri geri çıkararak arkadaki safa yerleşti. İmam devamında

﴿ثُمَّ تَتَّبِعُهُمُ الْآخَرِينَ﴾

Sonra arkadakileri de onların peşine takacağız. (Mürselât:17)

âyetini okudu. Bunun üzerine bedevî bir saf daha geriye çıktı. İmam okumaya devam ediyordu:

﴿كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ﴾

Biz mücrimlere (suçlulara) işte böyle yaparız. (Mürselât:18)

Mücrim adındaki bedevî en son bu âyeti duyunca namazı yarıda kesip kendini caminin dışına attı. Onu bu vaziyette gören bir başka bedevi “*Hayırdır, nedir bu hal!?*” diye sorunca da şöyle dedi: “*Valla inanmayacaksın ama imam önce ilk saftakileri, sonra arka saftakileri helâk etti, ardından beni de onlarla birlikte mahvetmeye kalktı. Bu yüzden kanaat getirdim ki peşinde oldukları benden başkası değil!*”²⁰⁰

(c) Kur’ân Metninin Yanlış Telaffuzundan ya da Okunmasından Kaynaklanan Mizahi Durumları Hikâye Eden Rivâyetler

Mukaddes kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’in kendine özgü bir okunma tarzı (tilavet) olduğu gibi, her bir harfinin telaffuzuna (mahreç) da titizlikle riâyet edilmesi gerektiğini biliyoruz. Kutsal metnin belirli teknik ve sanatsal prensiplere göre okunma keyfiyeti, İslam dininin müntesiplerince o kadar önemsenmiştir ki düzgün bir tilavetin çerçevesi ve standardı dışına çıkılması otomatik olarak bazı mizahi ortamları yaratabilmektedir. Muhtemelen bu tür hikâyeler Arap hançeresine sahip olmayan müslüman toplumların telaffuz biçimleriyle alay etme gayesiyle de üretilmiş gibi görünmektedir. Zira ilgili rivâyet malzemesi, genel olarak “Acem” olarak adlandırılan Arap dışı etnik unsurların

¹⁹⁹ *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, VIII, 333; *Rebî'u'l-ibrâr*, II, 34.

²⁰⁰ *Ahbârü'l-hamkâ*, s.125; *el-Müstetref fî külli fenn mustazraf*, II, 511; *Tibü'l-mezâk min semerâti'l-evrâk*, s.155; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 464; Ma'rûf, Nâyif, *Tarâif ve nevâdir (I-II)*, Dârü'n-nefâis, 1. Baskı, Beyrut, 1985, I, 91. Hikâyenin çevirisi Hüseyin Günday'ın *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler* adlı eserinden alınmıştır, s.343.

telaffuzda zorlandıkları “ض”, “ع” gibi harflerin sesletilmesiyle alakalıdır. İşte tarih boyunca Kur’ân’ın eğitim-öğretim süreçlerinde tecrübe edildiği varsayılan kimi örnekler dini mizah kültürünü bu yönde de beslemiş görünmektedir. Aşağıya konuya ilişkin iki örnek alınmıştır:

[1]

İmamın biri Fâtiha suresinin son kısmını okurken "**veleddâllîn**" yerine "**velettâllîn**" şeklinde telaffuz etmiş. Hemen arkasındaki adam imamın ayağına sıkı bir uyarı tekmesi atmış, imam bu sefer de "**Âaaah, dopuğum**" diye fer-yadı basmış. İmamın mahreçlerindeki tersliği fark eden cingöz “İlahi hoca” demiş “*hemen dopuğundaki o 'D'yi alıp "velettâllîn"e koyuver, göreceksin bak birşeyciğin kalmayacak!*”²⁰¹

[2]

Bir küttap hocası, küçük bir çocuğa “Abese” suresini ezberletmeye çalışıyor-muş. Çocuk her defasında sureye ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى﴾ “**Abese ve tevellâ**” yerine ﴿أَبَسَ تَوَلَّى﴾ “**Ebese ve tevellâ**” diye giriş yapınca hocası bir tokat aşk etmiş. Çocuğun avazını açıp “**Âaaah**” diye haykırdığını gören hocası hemen “*Gözünü seveyim*” demiş “*Âaaah'taki o Â'yı, Ebese'deki şu E'nin yerine koyuver de kendini de beni de bu işkenceden kurtar!*”²⁰²

Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin yanlış okunmasından (tashîf) kaynaklanan mizahi durumlara ilişkin olaraksa *el-'İkdü'l-ferîd*'de yer alan bir Haccâc nüktelerini örnek vermek mümkündür. Şöyledir hikâye:

Bir defasında Haccâc b. Yusuf Hûd suresini okumaktaymış. Ancak kıssada Hz. Nuh'un oğluyla ilgili bölüme gelince âyetin

﴿يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ، إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ﴾

şeklinde mi yoksa *عَمَلٌ* sözcüğü fethalanarak *عَمَلًا* şeklinde mi okunacağı hususunda tereddüt etmiş. Derhal muhafızlardan birini bir kıraat hocası bulup getirmesi için görevlendirmiş. Muhafız gidip bir kıraat hocası bulup getirmiş. Ancak onu tam Haccâc'ın huzuruna sokacağı sırada Haccâc makamından kalkmak üzereymiş. Bu esnada makamına getirilen kişiyi suçlu sanarak “*Atın şunu içeri demiş*” ve kıraate dair konuyu tamamen unutarak gitmiş.

²⁰¹ *Ahbârü'l-hamkâ*, s. 95. İbn Salâh, Takiyyüddîn Ebû 'Amr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'iyye (I-II)*, thk. Muhyiddîn Ali Necîb, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1992, I, 143. Bu anekdotun çevirisi, Hasan Taşdelen ve Şener Şahin'in *Kur'ân 'la Nükte* kitabından aynıyla iktibas edilmiştir. Orada da görüleceği üzere yazarlar, hikâyedeki mizahi vurguyu tam olarak yansıtabilmek için oldukça serbest davranmak durumunda kalmışlar, mesela Arapça'daki ظَهْرُ (sırt) sözcüğünü Türkçe'ye -asıl metindeki komikliğe denk düşmesi açısından- “topuk” biçiminde çevirmişlerdir.

²⁰² *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 76.

Kıraat hocası altı ay kadar hapsedildikten sonra bir gün Haccâc'ın huzuruna çıkartılmış. Haccâc kendisine “*Sen ne için içeri atıldın?*” diye sorunca kıraat hocası “*Ne için olacak, efendim*” demiş “*Nuh’un oğlu yüzünden!*”

Meseleyi hatırlayan Haccâc derhal adamcağızı serbest bırakmış.²⁰³

2. Devlet Adamları

Devlet adamlarının icraatlerini meşru kılmalarının ve halktan gelebilecek olası itirazların önünü almanın en garantili yollarından biri hiç kuşkusuz verilen kararların şeriat hükümlerinin ana kaynağı durumundaki Kur’ân-ı Kerîm’e uygun olmasıydı. Bu mada yönetici pozisyonundaki kişiler hem şahsi hükümlerinde hem de devleti ilgilendiren umumi kararlarda sırtlarını kutsal kitaba dayamaya özen göstermekteydi. Halife, sultan, vezir gibi birçok üst düzey devlet adamı bilhassa cezalara ilişkin kararlar hususunda hep kutsal metinden medet ummuşlardır.

Denilebilir ki belli başlı Kur’ân âyetleri hem Emeviler döneminde hem de Abbasi-lerin geniş topraklara, büyük imkânlarla kavuştuğu müteakip çağlarda her zaman için merkez ile taşra arasında halifelerle onlara bağlı hizmet gören emirler, valiler, ordu komutanları ve vergi tahsildarları arasında iletişimin etkili bir enstrümanı olmuştur. Sözü edilen bürokratik araçlarla taşradan merkeze iletilen bilgiler, şikâyetler, jurnaller, müjdeler ya da tehditler merkezi otoriteyi temsil eden halife ve sultanlarca en veciz ve etkin şekliyle belirli Kur’ân âyetleri kullanılmak suretiyle cevaplandırılmıştır. Örneğin Müslim b. ‘Ukbe el-Mürri, Harre ahalisinin kendisine yaptıklarını halife Yezid b. Muaviye’ye şikâyet edince Yezid onu

﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾

Fasıklar topluluğu için üzülme! (Maide :26)

âyeti ile teselli etmiş;²⁰⁴ es-Seffâh, halkın kendisinden şikâyetçi olduğu bir vergi memuru

﴿وَمَا كُنْتَ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾

Ben yoldan çıkanları kendime yardımcı edinecek değilim! (Kehf :51)

âyeti ile görevinden azletmiş;²⁰⁵ Yezîd b. Abdülmelik bir şikâyet dilekçesi ile haksızlığa uğradığını bildiren bir kimsenin gönlünü

²⁰³ el-‘Ikdü'l-ferîd, V, 295. Hikayenin kısmen farklı bir versiyonu için bkz. *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 215.

²⁰⁴ el-‘Ikdü'l-ferîd, IV, 289.

²⁰⁵ el-‘Ikdü'l-ferîd, IV, 294.

﴿سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾

Haksızlık edenler hangi âkibete uğrayacaklarını yakında öğrenecekler! (Şuara :227)

âyeti ile almış²⁰⁶ ve nihâyet Ömer b. Abdülaziz, önceleri kötü bir yaşantısı varken kendisine çeki düzen verdiği için zekat fonunun başına getirdiği ancak toplum tarafından hâlâ kabul görmeyen bir kişiyi de

﴿وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا﴾

Sizin hor gördüğünüz kimseler için 'Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir' diyemem! (Hud :31)

âyetiyle savunmuştur.²⁰⁷

Durum vezirler ve kâtipler sınıfı için de farklı değildi. Mesela ünlü Bermekî veziri Yahyâ b. Hâlid, ölüm cezasına çarptırılan birinin infaz kâğıdına

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾

Sizin (kısas yoluyla) öldürülmeniz (diğerleri için) hayattır. (Bakara:179)

notunu düşmekte, keza serbest bırakılmayı ısrarla talep eden bir mahkumun gönderdiği dilekçenin altına ise

﴿لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ﴾

Herşeyin bir vakti zamanı vardır. (Ra'd :38)²⁰⁸

âyetini yazarak ironik bir cevap vermektedir.

Devlet mekanizmasının sağlıklı işleyişine engel olacak mahiyetteki birtakım yolsuzluk ve usulsüzlüklerin devlet adamları tarafından kibar bir dille muhataplara iletilmesinde yine Kur'ân âyetleri önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Örneğin aşağıdaki tarihsel anekdotta, hediye görüntüsü altında bir devlet adamına ısrarla kabul ettirilmek istenen rüşvetin, devlet adamının feraseti sayesinde -Kur'ân'a da yapılan bir atıfla- nasıl geri çevrildiği görülmektedir:

Nasr b. Şebes bir defasında Tahir b. Hüseyin'e çok sayıda hediye göndermiş, Tahir ise bunları kabul etmemişti. Nasr'ın daha fazla hediye gece vakti bir mektupla birlikte tekrar göndermesi üzerine bu defa Tahir mektubunun üzerine "Gönderdiğin hediyeleri gece kabul etseydim gündüz de kabul ederdim.

²⁰⁶ el-'Ikdü'l-ferîd, IV, 291.

²⁰⁷ A.g.e., IV, 390.

²⁰⁸ A.g.e., IV, 302.

﴿فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِّمَّا آتَاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ﴾

(Ama) Allah'ın bana verdiği size verdiğinden daha hayırlıdır. Üstelik siz hediyenizle şımarıyorsunuz. (Neml:36)”

notunu düştü ve hediyelerle birlikte geri gönderdi.²⁰⁹

Devlet mekanizmasının çeşitli mertebelerinde görev yapan kâtip ve kadı gibi mühim zevatın dilinde de Kur'ân-ı Kerîm âyetleri politik durumlara ilişkin birer tasvir vesilesi olarak kullanılmıştır. Bu manada zafer, galibiyet, üstünlük, düşman, düşmanın gücü, sayısı, hile ve stratejiler gibi pek çok politik kavramın etkili birer ifade aracı olmuştur âyetler. Aşağıdaki tarihsel anekdotta, sözü edilen politik terim ve temaların güncel bir politik diyaloga nasıl elverişli hâle getirildiğini görebiliriz:

Birgün Ebü'l-'Aynâ, meşhur mutezili başkadı Ahmed b. Ebü'd-Düâd'a (ö. 252/866) gelerek onunla dertleşmek istemiş ve aralarında şöyle bir diyalog diyalog geçmişti:

Ebü'l-'Aynâ: Hasımlarım bana karşı örgütlenip tek bir el gibi oldular.

Ebü'd-Düâd:

﴿يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾

Allah'ın eli onların elinin üzerindedir. (Fetih:10)

Ebü'l-'Aynâ: Ancak onlar hileye başvuruyor.

Ebü'd-Düâd:

﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾

Art niyetli hile, ancak sahibinin ayağına dolaşır. (Fâtır:43)

Ebü'l-'Aynâ: Sayıları da oldukça fazla.

Ebü'd-Düâd:

﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

Sayıcı az olan nice topluluk, sayıcı çok olanlara Allah'ın izniyle üstün gelmiştir. (Bakara:249)

Bu diyalogtan sonra Ebü'l-'Aynâ, Ebü'd-Düâd ile aralarında geçen konuşmayı kâtip Ahmed b. Yusuf'a anlatmış, o da “Verdiği cevaplara bakılırsa, adeta Kur'ân-ı Kerîm Ebü'd-Düâd'a inmiş gib” yorumunda bulunmuştur.²¹⁰

²⁰⁹ Hâssü'l-hâss, s. 89. Hikayenin farklı versiyonları için bkz. Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 497; el-Besâir ve'z-zehâir, IX, 108; et-Tezkiretü'l-hamdüniyye, II, 49-50; Nesrü'd-dür, V, 56-57, Nihâyetü'l-ereb XXII, 160.

²¹⁰ el-'Ikdü'l-ferîd, II, 21.

3. Kadılar

“Nevâdiru'l-kudât” (Kadı Nükteleri) gerek Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb*'ı gibi Arap edebiyatının hacimli ansiklopedik eserlerinde gerekse mizah derleyicilerinin irili ufaklı hikâye koleksiyonlarında bir mizah kategorisi olarak mutlaka yer verilen temel başlıklarından biridir. Bu başlık altında, toplumun hukuki ve ahlaki normlara göre biçimlendirilmesine hizmet edecek mahiyetteki anekdotların yanı sıra, özellikle geleceğin hukuk adamlarını, kariyerleri boyunca karşılaşılabilecekleri bazı temel sorunlara karşı eğitime amaçlı olarak da pek çok anekdot sıralanır. Elbette bu anekdotlar arasında Kur'ân'la nükte kapsamında değerlendirilebilecek mizahi örneklere de rastlanmaktadır. Ne de olsa kadılar esasen dinin hukuki boyutundan sorumlu resmi devlet görevlileri olduklarından Kutsal kitabın metnine son derece vakıf kimselerdir ve yeri geldiğinde bu yönlerini mizah üretimi için de cömertçe sergilemişlerdir. Bunun güzel örneklerinden birisi Hz. Ömer tarafından kırk yaşında Kûfe'ye kadı tayin edilen, bilgisi, tecrübesi, adâlet duygusu, ferâseti ve meseleleri çözmedeki pratik zekâsı sayesinde 60 sene boyunca bu makamda kalan Ebû Ümeyye Şüreyh b. Hâris'in (ö. 94/713) ana kahramanı olduğu şu hikâyede görülmektedir:

Kadı İbn Şerâhil eş-Şa'bî anlatıyor: Ben Kadı Şüreyh'in yanında bulunduğum sırada, bir kadın, kocasından davacı olmak üzere onunla birlikte mahkemeye gelmişti. Ben, kadının daha mahkeme salonuna girer girmez hüngür hüngür ağlamaya başladığını görünce “Ey Ebû Ümeyye! Bu kadıncağızın davanın mağduru olduğuna zerre kadar şüphem yok!” dedim ve dava sonucuna dair kendi tahminimi onunla paylaştım. Ancak Şüreyh bana dönerek “Şerâhil” dedi

﴿جَاؤُوا آبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ﴾

Hz. Yûsuf 'un kardeşleri (de), babalarına, yatsı vakti gözyaşları içerisinde gelmişlerdi. (Yûsuf :16)²¹¹

Aşağıdaki anekdotta ise bir şahsın tedip maksadıyla ve gayri hukuki yoldan hapse atılabilmesi için, Kur'ân-ı Kerîm'deki bir âyetin kontekst dışında yorumlanarak cezaya nasıl bir kılıf uydurulduğu ortaya konulmaktadır:

Bir defasında has dostlarına özel fıkralar anlatmakta olan kadı Ebû Damdam ilerideki bir adamın bu fıkralara kulak kabarttığını fark edince öfkelenip elindeki diviti adama fırlatmış sonra da bir süreliğine hapsedilmesini istemiş. Kâtipler “Aman efendim, bunun için divan defterine bir gerekçe uydurmak lazım, ne yazacağız?” diye panikleyince Ebû Damdam “Yazın” demiş:

﴿اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُّبِينٌ﴾

Kulak hırsızlığı yaptı; alevli bir meteor da peşine düştü. (Hicr:18)²¹²

²¹¹ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 19; *el-Ezkiyâ*, s. 63; *Nesrû'd-dür*, V, 92.

Kur'ân âyetleri içeren bazı nüktelerde ise kadı masum bir figür olmaktan çıkıp hiciv oklarının doğrudan hedefi haline de gelebilmektedir. Mevlâların (efendilerin) elleri altındaki genç, parlak ve tüysüz erkek kölelerle kurdukları cinsel ilişkileri yerme sadedinde hikâye edilen yine tarihsel bir anekdotta, belirli Kur'ân pasajlarının aslı anlamlarından oldukça uzak bağlamlarda yorumlandığı görülmektedir:

Bir defasında Halife Me'mûn, başkadı Yahya b. Eksem'in uşaklardan birini dikkatlice süzdüğünü fark edince uşağı yanına çağırıp "Ben şimdi abdeste kalkıyorum, sen burada kalıp kadı efendiye şöyle bir arz-ı endam et, bakalım ne yapacak? Durumu da bana bildir" diye tembihlemiş, sonra da gitmiş.

Uşak aldığı talimat gereği işveli bir eda ile kaş göz edince Yahya b. Eksem

﴿لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ﴾

Siz olmasaydınız bizler imanı bütün insanlar olacaktık. (Sebe: 31)

âyetini okumuş. Uşak gidip durumu halifeye bildirmiş. Bunun üzerine Memun "Git ona şu cevabımı ilet" demiş ve âyetin devamındaki şu kısmı okumuş:

﴿أَنحُنُّ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَىٰ بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ بَلْ كُنْتُمْ مُجْرِمِينَ﴾

Size hidâyet geldikten sonra biz mi sizi saptırdık?

Sizler zaten günahkârdınız. (Sebe: 32)²¹³

4. Bedeviler

Kur'ân metnine açıkça müdahale edilerek ortaya konulmuş olan mizahi materyalin hatırı sayılır bir bölümünde fıkranın ana karakteri -vali, hatip, vaiz, kıssacı vb. pozisyonlarda da olsa- bir bedavidir. Bedevi, yaşantısında ve hareketlerinde olduğu kadar düşünce ve inancında da lakaydî bir profil çizer. Cahız da bedevi karakterinde dini kültür kadar dini hassasiyetin de son derece zayıf olduğuna işaret eder ve bize bunu örnekleyen bazı anekdotlar sunar.²¹⁴ Bedeviler, özellikle âyetlerdeki belirli sözcükleri keyfine göre farklı sözcükler ile değiştirmeye yeltenmeleri ile komik durumlar yaratırlar. Aşağıda onların bu iflah olmaz serbestiyet duygusunu örnekleyen bir anekdot zikredilecektir:

Bedevînin biri bir haneye misâfir olmuş ve orada her seferinde önüne ikram olarak kevâmih²¹⁵ adı verilen çeşniden konulmuştu. Ev sahibinin imamlık

²¹² *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 101.

²¹³ *el-Besâir ve 'z-zehâir*, IV, 191; *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye* VII, 227; *el-Eğânî*, XX, 273.

²¹⁴ *el-Câhız*, Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn (I-III)*, Dârü ve mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 2002, II, 163.

²¹⁵ Kaynaklarda Kevâmih olarak da geçen ve daha çok darlık zamanlarında ekmeğe katık edilerek tüketilen bir çeşni türüdür. Damak zevkine bağlı olarak kimilerince çok beğenilen kimilerince hiç sevilmeyen bu çeşninin tadça turşu veya sirkeli sosu andırıldığı ifade edilmektedir. Ancak klasik edebiyatta onun umumi zevke hitap etmeyen tadına ilişkin olumsuz eleştirilere daha çok yer verilmiştir.

yaptığı bir namaz sırasında bedevi de cemaate dâhil oldu ve imam Fatiha'dan sonra zamm-ı sure olarak Mâide'den âyetler okumaya başladı. Ancak tam

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنزِيرِ﴾

Ölmüş hayvan, kan, domuz eti size haram kılındı. (Mâide:3)

âyetine geldiği sırada arkadan bedevinin muzip sesi işitildi: “*İmam efendi! Bir zahmet o listeye kevâmihi de ekleyiver!*”²¹⁶

Görüldüğü üzere bedevi, kendi damak zevkine hitap etmeyen bir ikramı hanenin standart menüsünden çıkarmak için bir Kur’ân âyetinden ustaca yararlanmıştı.

Bedevilerin Kur’ân ibarelerinde değişiklikler yaparak bunları kolayca birer nükteye tahvil edişleri, çölde serazat yaşayan ve kayıt altına alınmayı reddeden inatçı ve serkeş tabiatlarından kaynaklanıyor olmalıdır. Esasen bu özgür ve pervasız tavrın onlarda neredeyse bir karakter olduğunun işareti sayılabilecek ilginç anekdot malzemesine de sahibiz. Kur’ân âyetlerinin iyi bilinmemesi ya da yarım yamalak hıfz edilmesi neticesinde oluşan bu özel mizah kategorisinin oluşumuna bedevilerin yanı sıra başkaları da katkı sunmuşlardır. Aşağıdaki birkaç fıkrâ bu özel kategoriye ait birkaç tipik örnektir:

Adamın biri “*Cenab-ı Hak ne güzel buyuruyor*” dedikten sonra âyeti

﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾

Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün. (Tövbe:5)

şeklinde okuyacağı yerde

[*أُقْتُلُوا السَّفَلَةَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ.*]

Adi herifleri bulduğunuz yerde öldürün.

biçiminde okumuş. Etraftakiler hemen “*O âyet öyle değil!*” diye itiraz etmeye kalkınca da pişkin pişkin “*Bunu da ona ekleyiverin ne olacak, neticede bu da bayağı hoş bir âyet!*”²¹⁷

Bedevi tipolojisinin bilhassa kadınlar söz konusu olduğunda, bazı Kur’ân âyetlerini tevil ve tefsir sadedinde son derece edepsiz bir üslupla yorumlar yaptıklarına da şahit olmaktadır. Kantarın topuzunun kaçtığı bu örneklerde hissedilir bir mizojini kokusu almak da mümkündür:

Birgün bir bedevinin de bulunduğu bir ortamda

²¹⁶ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 711. Hikâyenin farklı bir çeşitlemesi *Nesrû'd-dür*'de yer almaktadır, VI, 305.

²¹⁷ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 178.

﴿ كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴾

(Cennet'teki) o eşler, adeta yakut ve mercan gibidirler. (Rahman:58)

âyeti okununca, muzip bedevi hemen meclistekilere hitaben “Beyler, bu hatunlar sizin sıska ve çelimsiz karılarına benzemez ha, bilirsiniz!” deyivermiş.²¹⁸

Bu hikâyenin *Hadâiku'l-ezâhir* dışındaki kaynaklarda yer alan çeşitlemelerinde “Beyler, bu hatunlar sizin kahpe/namussuz karılarına benzemez ha, bilirsiniz!” biçiminde daha ağır bir ifade kullanılmıştır.²¹⁹

5. Oburlar ve Tufeyliler

Kör, topal, kambur, pörtlek gibi fiziksel kusurları ön plana çıkan kimi marazi tipler ile ahlâkî, dini, sosyal açılardan yerleşik davranış kalıplarını zorlayan zındık, mecnun, cimri, korkak, bedevi vb. renkli simaların yanı sıra Klasik Arap edebiyatı bilhassa sofra mizahının iki sempatik karakterini (obur ve tufeyliyi) hemen her mizah koleksiyonunda başköşeye oturtmuştur. İlgili alanına dâhil ettiği bu iki mizah figürünü zengin perspektiflerle ele alıp işleyen klasik Arap nevadirine ait malzeme yakın zamanlarda yapılmış bir akademik çalışmada enine boyuna irdelenmiştir.²²⁰ Biz ise tezimizde bu iki karakterin âyetlere başvurmak suretiyle ortaya koydukları mizahi sahnelerden birkaçına örnek vermekle yetineceğiz.

Ancak hatırlanmalıdır ki bu iki karakterden özellikle tufeyliler, sadece sıradan görgüsüzlük örnekleri sergileyen “davetsiz misafir”lerden ibaret değillerdi. Tam aksine, Abbasîler döneminde pek çoğu okumuş insanlardan oluşan bu zümre anlaşıldığı kadarıyla loncalarda organize olmuş gerçek *edep* bilgisine, hadis ve şiir mükteşebatına, en önemlisi de geniş Kur’ân kültürüne vâkıf kimselerden oluşmaktaydı. Bu bağlamda eğitilmiş Arap tufeylileri kendilerine hoşgörülle bakılan, davetsiz de olsalar konukları eğlendirerek yemekli meclislerde kalmaya hak kazanan pratik zekâlı entelektüel veya yarı entelektüel kimselerdi. Bu manada, bu zümre mensuplarının bir yönüyle antik Yunan fenomeni “kolax”ın (dalkavuk karakterinin) mirasını devraldığını söylemek yanlış olmaz.²²¹

Gerek obur karakterinin gerekse tufeyli karakterinin özellikle yeme-içme konulu Kur’ân âyetlerine nüfuzu klasik Arap nüktelerine ilgi duyanları heyecanlandıracak ölçü-

²¹⁸ *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 101.

²¹⁹ *Ahbârü'l-hamkâ*, s. 141; *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 49; *Nesrû'd-dür*, IV, 200.

²²⁰ Bkz. *Sofra Mizahı*, s. 129-301.

²²¹ Marzolph, A.g.m., s. 484.

de şaşırtıcıdır. Sözelimi oburluğu dillere destan Bünân “Kurân’ı Kerîm’i baştan sona ezberledim ama daha sonra şu iki kelime hariç hepsi bana unutturuldu” deyip şu âyeti okumaktadır.

﴿ آتِنَا غَدَاءَنَا ﴾

Yemeğimizi getir! (Kehf:62)

Bir tufeylinin mahfûzâtı ise entelektüel ve karizmatik şahsiyetine uygun olarak daha zengin görünmektedir:

Dâvetsiz misâfîrin birine “Kur’ân surelerinden en çok hangisi hoşuna gidiyor?” diye sorulmuş, o da “Mâide (yani sofrâ) suresi” demiş. “Peki, âyetlerden en beğendiğin hangisi?” diye sorulmuş

﴿ ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا ﴾

Bırak onları yesinler eğlensinler! (Hicr:2)

âyetini okumuş. “Peki sonra?” denilmiş

﴿ آتِنَا غَدَاءَنَا ﴾

Yemeğimizi getir! (Kehf:62)

âyetini okumuş. “Ya sonra?” denilmiş

﴿ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ ﴾

Girin oraya²²² esenlikle, güven içinde! (Hicr:46)

âyetini okumuş. “Başka?” denilmiş, bu sefer de

﴿ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴾

Onlar oradan çıkarılacak değillerdir! (Hicr:48)²²³

Klasik kaynaklarda daha çok “أَكَلَةٌ” kavramıyla tarif edilen oburlar öyle anlaşılıyor ki dini metinlerin gücünden yararlanarak ya da belirli bir âyet parçasının duruma uygun nükteli bir yorumundan hareketle hak talebinde bulunmada son derece mahirdirler. Sözelimi aşağıdaki anekdotta bir obur, başkasının önündekine göz dikmesini meşru kılacak dinsel argümanları süratle üretmede büyük başarı sağlamaktadır:

Benî ‘Uzre kabilesinden bir bedevî, Halife Muâviye ile birlikte bir tirit sofrasının başına oturur. Bedevî, elini, Muâviye'nin önündeki (ortasında bolca yağ bulunan) tirite uzatarak iştah kabartıcı yağın kendi önüne akması için yemeğin katı kısmında bir yol açar. Muâviye

²²² Tufeylî, âyetteki ‘oraya’ anlamına gelen zamiri ‘velîme/yemek dâveti’ olarak yorumlamaktadır. Bir sonraki âyette yer alan zamir de böyledir ki esasen bu zamirlerle işaret ve kastedilen “nimetlerle dolu Cennet bahçeleri”dir.

²²³ el-Müstetref, II, 524.

﴿أَخْرَقْتَهَا لِتُغْرَقَ أَهْلَهَا﴾

Onu, içindekileri boğmak için mi yardın? (Kehf:71)

âyetini okuyarak bedevîye takılır. Bunun üzerine o da “Hayır efendim” der
“Biz onu sadece

﴿فَسَفْنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ﴾

Ölü bir araziye sürdük. (Fâtır:9)”²²⁴

Bazı anekdotlarda ise “bir obur zümresinin bir cimri ile düellosu” anlamını taşıyan sahnelerde, kutsal, yiyici takımının talanına karşı cimri davet sahibine terapi sağlayan bir enstrüman işlevi görmektedir. Sözelimi aşağıdaki hikâyede, tipik bir cimrinin, dini ve insani kaygılarla yemek ikramına niyetlenirken, okuduğu âyetlere rağmen bilinçaltındaki baskının onu ne müşkil ve komik durumlara soktuğunu görebiliriz:

Ebü'l-Aynâ anlatıyor: Bir komşum beni ziyâfete çağırmıştı. Cimri biriydi. Bak-tım yemek sırasında iştahlı davetlilere hizmet için dolaşırken bir taraftan yemeklerin biteceği endişesiyle derin derin nefes alıyor, diğer taraftan da çaresizce şu âyeti mırıldanıyordu:

﴿وَجَزَاهُمْ بِمَا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا﴾

*Eğer sabredekcek olurlarsa, buna karşılık Allah da onlara
Cennet ve ipek(ten giysiler) ihsân eder. (İnsân:12)²²⁵*

Meselenin tufeylî ile alakalı boyutuna gelecek olursak, sofradaki varlıklarına zaman zaman hoşgörüyü bakılsalar ve meclislerin eğlenceli maskotları olarak görülseler de tufeylîler bile bazen sert eleştirilere ve kınamalara maruz kalmışlardır. O nedenle kahramanımız sürpriz durumlara karşı kendisini rahatlatıcak olan mantıklı ve retorik bakımdan nitelikli bazı argümanlara sahip olmalıdır. İşte bu yüzden tufeylî anekdotlarının hatırı sayılır bir kısmı bu savunma stratejileriyle ilgilidir. Bu stratejilerin güzel bir örneği birbiriyle alakasız iki Kur’ân âyetine yapılan göndermelerle sağlandığı şu çıkarımda görülmektedir:

Tufeylînin birine “Çağrılmadığın sofraya oturup yemek yemen dînen câiz değil!” dediklerinde şu enteresan savunmayı yapmış: “Bu iddianız

﴿... وَلَا عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ

﴿أَبَائِكُمْ أَوْ بُيُوتِ أُمَّهَاتِكُمْ أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ﴾

²²⁴ Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 726; hikâyenin kısmen farklı varyantları için bkz. Ahbârü'z-zırâf, s. 57; Rebî'ü'l-ebrâr, III, 209; Metâli'u'l-budûr, II, 59.

²²⁵ Nesrû'd-dür, III, 188; et-Tezkiretül'hamdûniyye, II, 379.

Kendi evlerinizde veya babalarınızın, annelerinizin, kardeşlerinizin evlerinde yemek yemenizde bir sakınca yoktur. (Nûr:61)

âyetine ters düşmektedir. Zira Cenâb-ı Hakk

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾

Bütün müminler kardeştir. (Hucurât:10)

buyurmaktadır!”²²⁶

Dâvetsiz misâfirlerin, çağrılmadıkları yemek meclislerine erkenden varmalarının gerekçesini yine bir Kur’ân âyetinden ilhamla temellendirmeleri de ironik bir sahnedir. Nitekim bir tufeyli, niçin meclise erkenden damladığını sorgulayan davet sahibini şu argümanla köşeye sıkıştırmayı amaçlamaktadır: “*Bazı hususlarda aceleci davranmak Allah’ın rızâsını kazanmaya vesiledir. Nitekim Allah’ın peygamberi Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk’a hitâben*

﴿وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى﴾

Rabbim! Hoşnut olasın diye, sana aceleyle geldim. (Tâhâ:84)

dememiş midir?”²²⁷

Açıkçası bu delillendirme dâvet sahibinin itiraz edemeyeceği bir kanıt sunmakta ve içerdiği mizah potansiyeli sebebiyle kahramanımızı sevimli bir görünüme sokmaktadır.

Bunların dışında tufeylî takımı, gündelik rutin çabalarını tanımlamak üzere de birçok Kur’ân âyetine başvurmaktan keyif almış görünmektedir. Mesela Seâlibî’nin aktardığı bir bilgiye göre, o gün gidecekleri bir ziyafet kapısı bulamayan tufeyli güruhu, evlerine eli boş ve keyifsiz bir vaziyette dönüşlerini

﴿ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى الْجَحِيمِ﴾

Sonrasında onların dönecekleri yer Cehennem’dir. (Sâffât:68)²²⁸

âyetiyle betimlemekteydi.

6. Kussaslar

Daha ziyade dini kültürün zayıf olduğu taşrada aktif olarak sahneye çıkan kussâs figürünün ana mizah malzemesi dini tema ve konulardır. Ağzı bozuk ve küfürbaz

²²⁶ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 559.

²²⁷ *et-Tezkiretü'l-hamdüniyye*, IX, 104.

²²⁸ *Simârü'l-kulûb*, I, 296.

bir karakter olmasına karşın minberde ve kürsüde ahlaki vaazlar vermeye kalkışması onu mizahi kılan temel bir çelişki noktasıdır. Dini kavram ve terimlerin nezaketsiz bir üslupla kullanımında maharet sahibi olan bu zümre mensuplarından özellikle Sifeveyh, belirli âyetleri mizahi bağlama çekme hususunda yetkinleşmiştir. Belirli bir âyetin zikri geçince, hemen onunla ilgili komik bir yorum yapma manasındaki mizahi malzeme sayısal olarak hiç de az değildir. Aşağıda konunun bu yönüne ışık tutacak mahiyette birkaç hikâye alınmıştır:

[1]

Sifeveyh'in bulunduğu bir mecliste Yûsuf suresinin tefsiri yapılmış. Meclistekilerden birisi

﴿وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا﴾

Şehirde birtakım kadınlar: "Aziz'in karısı, hizmetçisi genç delikanlının gönlünü çelmeye kalkmış. Öyle ki Yûsuf'un aşkı onun kalbine işlemiş" dediler. (Yûsuf: 30)

*mealindeki âyetin tefsirine gelmiştik" deyince, Sifeveyh "İşte beyler" demiş, bu âyetten itibaren kahpelerin kumpaslarına değineceğiz."*²²⁹

[2]

Bir başka seferinde yine meclistekilerden biri

﴿كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ﴾

O eşler parlaklıkta sanki yakut ve mercan gibidirler. (Rahman: 58)

*âyetini okuduğunda hemen "Muhterem hâzirün, bu avratlar sizin o kahpe karırlarınıza benzemez, çok farklıdır!" şeklinde bir laf etmişti.*²³⁰

[3]

Bir keresinde kussas tafesinden Sifeveyh'in bulunduğu bir mecliste (Nuh Peygamberin gemiye bindirilmesini hikâye eden)

﴿وَحَمَلْنَاهُ عَلَىٰ ذَاتِ الْأَوَاحِ وَدُسِّرِ﴾

Biz Nûh'u çivilerle perçinli ahşap levhalar üzerinde taşıdık. (Kamer: 13)

*âyeti okunuyormuş. Bu ifadeden Nuh'un boğulup da cenazesinin tabut üzerinde taşındığı sonucunu çıkararak Sifeveyh üzgün bir eda ile "Valla bu çok dokunaklı bir sahne!" deyivermiş.*²³¹

²²⁹ *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 46; *Nesrû'd-dür*, IV, 204. Bu fıkranın *Ahbârü'z-zırâf*'da yer alan çeşitlemesinde kurgu biraz farklılık arz etmektedir. Zira orada bir sözde zahidin sözüm ona hayâ ederek bu bahse girmekten kaçındığını görmekteyiz:

Hocanın biri zahitlik taslayan ahmakça bir adamın yanında "Şehirdeki kadınlar "Aziz'in karısı, hizmetçi delikanlısını ayartmaya kalkmış" mealindeki âyeti okuyunca hemen lafını kesmiş: "Bırak Allah aşkına, okuma şu fâcirlere bahsedilen âyetleri!" Bkz. *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*' s. 136.

²³⁰ *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 49; *Nesrû'd-dür*, IV, 200.

7. Küttap Öğrencileri ve Muallimleri

Klasik dönemde, ilkokul yaşındaki çocuklara ilk temel dini bilgileri vermenin yanı sıra yine onlara ilk Kur'ân tahsilini yaptıran hocalar olarak küttâb muallimleri, daha Câhız'dan itibaren mizahi bir tipoloji olarak hedef tahtasına oturtulmuş, daha çok da ahmaklar kategorisinde değerlendirilmiş bir figürdür. Bu tiplerle ilgili rivâyet olunan mizahi malzemenin bir bölümü, çocuklara Kur'ân-ı Kerîm öğretirken yapılan kritik hatalara ilişkindir ve yine bunların bir bölümü ciddi kitaplarda *tashîf* örnekleri arasında zikredilmektedir. Sözelimi Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463-1071) erken dönem teliflerinden *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*'sinde yer alan *Min ahbârî'l-musahhi-fîn fi'l-Kur'ân* başlığı altında bu türden birkaç anekdot yer almaktadır.²³²

Küttap muallimlerinin cehaletinden kaynaklı ve daha sonra ciddi müellifler tarafından sanki doğrudan birer mizah ürünüymiş gibi aktarılan bu türden fahiş hataların pek çok örneği bulunmaktadır. Sözelimi aşağıdaki örnekte Sin harfinin yanlışlıkla Şin olarak okunmasının yol açtığı anlam bozukluğu rivâyete bir komiklik boyutu kazandırmış gibi görünmektedir:

Ebûbekir el-Kıbtî anlatıyor: Bir keresinde bir küttap muallimine rastlamıştım. Bu muallim, önündeki bir talebeye

﴿ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ﴾

(O gün) bir grup cennette, bir grup ise cehennemdedir. (Şûra: 7)

âyetini yazdırırken *السَّعِيرِ* sözcüğünü *الشَّعِيرِ* biçiminde dikte ettiriyor, halbuki bu durumda mana bozularak “bir grup cennette, bir grup ise arpadadır” halini alıyordu. Ben müdahale ederek “Cenab-ı Hak böyle bir şey buyurmadı” diye itiraz edip doğrusunu söyleyince o muallim bana “Sen İbn Âsım b. ‘Alâ el-Kisâf kıraatî üzerine okuyorsun, ben ise Ebû Hamza b. Âsım el-Medenî kıraatine göre okuyorum” şeklinde bir savunma yaptı. Bunun üzerine ben “Maşallah” dedim “kurra bilgin, kıraat bilginden daha iyiymiş!”²³³

Belirtmek gerekir ki, *Tuyûriyyât*'ta yukarıdaki âyetin yanlış okunuş biçimi olarak *فَرِيقٌ فِي الْحَبَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ* yerine *فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ* ifadesi geçmektedir

²³¹ *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 49; *Nesrû'd-dür*, IV, 204.

²³² el-Bağdâdî, el-Hatîb, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi' (I-II)*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-ma'ârif, Riyad, t.y.l, 299-300.

²³³ *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî*, I, 300; *Ahbârü'l-hamkâ*, s. 140-41; *Hadâiku'l-ezâhir*, s. 238.

ki²³⁴ *habbe* sözcüğünün “buğday” anlamına geldiği düşünülürken hikâyenin bu varyantında mizahi ton daha belirgin bir hal almaktadır.

Liyakatsiz küttap muallimlerine karşılık haylaz küttap öğrencilerine ait mizahi anlatılar da klasik nevadir eserlerine önemli bir müktesebat sağlar. İlgili malzeme içerisinde birçok yaramazlık örneklerinin yanı sıra, çocukların özellikle Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinden işine gelen kısımları aktüel bir diyalogun spontan parçasıymış gibi takdim ettikleri örnekler ciddi komik sonuçlar doğurmaktadır. Mesela aşağıdaki örnekte bir küttap öğrencisi, kutsal metne ait bir pasajı, sanki hocasını eve ziyafete davet edermişçesine kullanmaktadır:

Haylaz bir çocuk “*Hocam*” dedikten sonra

﴿إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ﴾

Babam, sizi dâvet ediyor! (Kasas:25)

âyetini okuyarak tilavete başlamış. (Âyetin manasını açık bir dâvet zanneden) hocası “*Ayakkabılarımı getirin*” diye seslenmiş. Bunun üzerine çocuk “*ben sadece Kur’ân okumaya başlamıştım, hocam*” deyince hocası da “*Zaten senin deyyus babandan hiç böylesine hayırlı bir iş (davet) beklemiyordum!*” deyivermiş.²³⁵

Câhız’ın bizzat başından geçtiğini söyleyerek rivâyet ettiği benzer bir diğer anekdotta da yine beddua ve lanet âyetlerinin öğrenciler tarafından küttap hocalarına hitaben mizah açısından nasıl araçsallaştırıldığını görebiliriz:

Câhız anlatıyor: Medine’de çocukları eşek sudan gelinceye kadar döven bir küttap hocası vardı. Öğrenci velileri bu sert tutumundan ötürü hocayı dillerine dolamaya başlayınca bu kimselerle hocaların arası açılmıştı.

Ben bir gün yanına uğradığımda kendisi çocuklara ders okutuyordu. Haylaz çocuklardan biri “*Hocam*” deyip akabinde

﴿وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ﴾

Kıyamete dek lanet sana! (Hicr: 35)

âyetini okuyunca hoca hemen cevap verdi: “*Lanet asıl sana ve babana olsun!*” Sıra bir başka haylaza geldiğinde o da okumaya âyetin yarısında başlayarak:

﴿فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ﴾

Yıkıl git şuradan! Zira sen taşlanıp kovuldun! (Hicr: 34, Sâd: 77)

²³⁴ *et-Tuyûriyyât*, I, 145.

²³⁵ *el-Besâir ve’z-zehâir*, IV, 187; *Nesrû’d-dür*, V, 223.

dedi. Hoca yine bu densize de cevap yetiştirdi: “O hitap *senin deyyus babana*”²³⁶

Başka bazı örneklerde ise küttap öğrencilerinden sadır olan ve hocaları ile aralarında minik mülatefelerin yaşanmasına sebep olan okuma hataları yer almaktadır:

Adamın biri küttaba devam eden oğluna “*Şu sıralar hangi suredesin bakalım?*” diye sorunca çocuk Beled Suresi’ne niyetlenerek

﴿لَا أَقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ ﴿۱﴾ وَوَالِدِي يَلَا وَوَلَدٍ﴾

Bu beldeye and olsun (Beled: 1); çocuksuz babama da.

şeklinde okumaya başlamış. Âyetlerin yeterince pişmediğini gören babası da oğluna “*Zaten *senin gibi evladı olan çocuksuz sayılır!*” diye takılmış.²³⁷*

B. Kur’ân Âyetlerine Dayalı Mizah Üretiminde Temayüz Etmış Şahsiyetler

Mizâhın bu türünde belli bazı isimlerin sivrildiği, sayısal bakımdan daha fazla anekdotun başkahramanı oldukları gözlemlenmektedir. Hiç şüphesiz bu listenin en tepesinde Ebü'l-‘Aynâ yer almaktadır. Ona ait rivâyetlerin sayıca çokluğu ve bu rivâyetlerin sonraki dönem eserlerde daha çok yer alacak biçimde korunmuş olması, bir saray nedimi olarak saray çevresiyle kurduğu diyalogların büyük bir kısmının rivâyete sıkça konu edilmesinden kaynaklanmış olabilir. Bunun dışında, bu sahada yetkinliği göze çarpanlar arasında Velid b. Abdülmelik, Harun er-Reşîd, Memûn, Haccâc b. Yusuf, es-Sâhib b. Abbâd gibi halife ve devlet adamlarının yanı sıra, meşhur edip ve şairlerden Farz dak, A'meş ve el-Asmaî; ukalâu'l-mecânîn taifesinden Buhlûl; tamahkârlığı Arap mesellerine geçmiş Eş'ab, oburluğu ve tufeylî tabiatı herkesin dilinde dolaşan Bunân; dalgınlığı birçok anekdota konu olmuş İbnu'l-Cassâs gibi isimler yer almaktadır. Aşağıda bu sanatın öncü isimlerinden bazıları, örnek anekdotlar eşliğinde tanıtılacaktır.

8. Ebü'l-Aynâ

Biyografi kaynaklarında adı ittifakla Ebû Abdullah Muhammed b. el-Kâsım b. Hallâd b. Yâsir b. Süleyman (ö.283/896) şeklinde kaydedildiği halde daha ziyade “Ebü'l-‘Aynâ” lakabıyla meşhur olan bu zat, Abbasi halifelerinden Mütevekkil’in sarayında nedimlik görevi yapmış önemli bir nüktedandır. Ebü'l-‘Aynâ, Basra’da henüz genç yaşlar-

²³⁶ Nesrû'd-dür, V, 222; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 76; Hadâiku'l-ezâhir, s. 68.

²³⁷ el-Besâir ve'z-zehâir, IV, 77; et-Tezkiretü'l-hamdüniyye, IX, 446; Rebî'ül-ibrâr, IV, 257; el-Müstetref, II, 25; Semerâtü'l-evrâk fi'l-muhâdarât, II, 281.

da tahsil ettiği hadis ve edebiyat müktesebatının yanı sıra bilhassa son derece sağlam Kur'ân hıfzı ile de dikkatleri üzerine çekmişti.

Birçok hadis otoritesince sika bir râvi kabul edilen Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Dâvûd b. Âmir el-Hureybî eş-Şa'bî (ö. 213/828) ile Ebü'l-'Aynâ' arasında geçen bir diyalogda Hureybî'nin küçük Ebü'l-'Aynâ'yı hıfzının sağlamlığı noktasında test ettiğini görmekteyiz. Sözü edilen testte Ebü'l-'Aynâ, bu saygın hadis âliminin sadece sure adı ve âyet numarası (Yunus/60 gibi) vermek suretiyle sorduğu sorulara derhal ve ezberinden cevaplar vererek kendisini kanıtlamıştır.²³⁸ Ebü'l-'Aynâ'nın çocukluğunda ve ilk gençlik çağlarında aldığı sağlam eğitim onun şakaya yatkın mizacı ve pratik zekâsı ile birleşince saray çevrelerinde tutunmasını sağlayacak olan nüktedan karakterinin ana hatları da ortaya çıkmış olmaktadır.

İntikal düzeyi son derece yüksek hazır cevap kabiliyetine, kıvrak dil yeteneğine ve kurnazlıklarla bezeli muazzam nükte potansiyeline sahip olan Ebü'l-'Aynâ yaklaşık 40 yaşlarında görme yeteneğini kaybetmiştir. Ancak bu bile, onun yüksek enerjisi, mizah sezgisi ve parlak zekâsı sayesinde büyük nüktedanlar ve hamilerle (halifeler, kâtipler, vezirler, kadılar) karşılaşmak üzere Bağdat'a gitmesine engel olamamıştır.²³⁹

Esasen Ebü'l-'Aynâ'nın susturucu cevapları ile nam salmış hazırcevap bir kişiliğe sahip olduğuna ilişkin yeterli düzeyde tespit edebiyat kaynaklarında yer almaktadır. Örneğin Kalkaşendî, nitelikli bir kâtip sınıfının yetiştirilmesi için kaleme aldığı *Subhu'l-a'şâ fî sinâati'l-inşâ* adlı eserinde, kimin ne ile meşhur olduğunun kâtiplerce muhakkak bilinmesi gerektiğine dikkati çekerken bu hususta uzunca bir liste verir. Enûşirvân'ın adaletle, Hâtem-i Tâî'nin cömertlikle, Hipokrat'ın tababetle, İbn Sîrîn'in rüya tabirciliğiyle, Eş'ab'ın tamahkârlıkla, Kus b. Sa'ide'nin hitabetle vs. nam saldığına ifade edildiği bu uzun listede Ebü'l-'Aynâ için de önemli bir tespit yapılmıştır:

[... وَأَبُو الْعَيْنَاءِ فِي الْأَجْوَبَةِ الْمُسَكَّتَةِ]

*Ebü'l-'Aynâ da verdiği hazırcevaplarla ünlüdür.*²⁴⁰

Hazırcevap Ebü'l-'Aynâ'nın bir alay, ironi ve tahkir üslubu içeren susturucu cevaplarının pekçoğunda, keza edebi açıdan kıymet ifade eden tasvirlerinin bir bölümün-

²³⁸ eş-Şâbüştî, *ed-Diyârât*, thk. Kurkîs 'Avvâd, Dârü'r-râidi'l-'Arabî, 3. Baskı, Beyrut, 1986, s. 86-87; *Nesrû'd-dür*, III, 155.

²³⁹ Jean-Jacques Schmidt, *Le Livre de l'Humour Arabe*, Actes Sud, Paris, 2005, s. 68.

²⁴⁰ Belirli hasletlerde kendi zamanının rakipsizi durumundaki şahsiyetlerin tanıtıldığı bu uzun listenin tamamını görmek için bkz. *فِي أَمْثَالِهِ بِهِ الْمَثَلُ فِي أَمْثَالِهِ* başlığı altındaki bölüme. *Subhu'l-a'şâ*, I, 512; *el-Keşkül* I, 250.

de, sahip olduğu Kur'ân kültürünün etkisi açıkça görünür. O anekdotlarından birinde, iğneli ve yakıcı bir yergi üslubuna sahip oluşunun gerekçesini dahi bir Kur'ân âyetine dayandırmaktadır:

Birgün Halife Mütevekkil nedimi Ebü'l-'Aynâ'ya "İşittiğime göre insanlar hakkında ağır laflar ediyormuşsun" dediğinde Ebü'l-'Aynâ "Efendim, Cenâbı Hak bile insanı sadece methetmiyor ki, aynı zamanda kınıyor da. Nitekim kâh

﴿ نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ ﴾

O ne güzel kuldu. (Sâd:30, 44)

diye onu överken, kâh

﴿ هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ، مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴾

Dâima kusur arayıp kınayan, laf taşıyıp duran, iyiliği her zaman engelleyen, saldırgan, günâha dadanmış. (Kalem:11-12)

demek suretiyle onu yerin dibine batırıyor!"²⁴¹

Nevadir kaynaklarında Ebü'l-'Aynâ'nın hazırcevaplılıkları üzerine zikredilen fıkraların pek çoğu tipik birer durum komedisi mahiyetindedir. Spontan biçimde gelişen mizahi sahnelerin tasvirinde, hakaret cümlelerinin ya da itirazların muhataba iadesinde her defasında Kur'ân âyetlerine başvurmuş olması tecrübeli nedimin en büyük yeteneği ve başarısıdır.²⁴² Örneğin Ebü'l-'Aynâ, "el-Cemmâz" lakaplı Basralı şâir ve nüktedan Muhammed b. 'Abdullah b. 'Amr b. Hammâd'ın (ö.242/ 857) birgün bir şarkı mırıldandığını duyduğunda sesine tahammül edemeyip "Cenâb-ı Hak ne kadar doğru söylüyor" demiş ve hemen

﴿ إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ ﴾

Hiç şüphesiz, seslerin en çirkinini eşeklerin sesidir! (Lokman:19)

âyetini okumuş,²⁴³ keza bir Hıristiyan dostuyla şakalaştığını görüp de

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ ﴾

Ey inananlar! Yahudi ve hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. (Maide:51)

âyetiyle kendisini köşeye sıkıştırmak isteyen Zerkân'ın hücumunu

﴿ لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ ﴾

²⁴¹ el-Merzubânî, *Nûrû'l-kabes*, nşr. Rudolf Sellheim, Beyrut, 1964, s. 326; et-*Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, V, 93; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbih (I-II)*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dârü'l-cil, 5. Baskı, Beyrut, 1981, I, 249; *Mu'cemü'l-üdebâ*, VI, 2603.

²⁴² Haris Mubeen, "Humour and Comedy in Arabic Literature (From the Birth of Islam to Ottoman Period)", *Al-Hikmat*, C. XXVIII, (2008), s. 22.

²⁴³ *Nesrû'd-dür*, III, 135; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 821.

Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış kimselerle ilişki kur-
maktan men etmez. (Mumtehine:8)

âyetiyle bertaraf etmiş;²⁴⁴ yine “(Bir Hıristiyan olan) İbn Nûh en-Nasrânî senin hakkında
ileri geri konuşuyor!” diyenlere

﴿وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ﴾

Zaten dinlerine girmedikçe ne Yahudileri ne Hıristiyanları
asla memnun edemezsin! (Bakara:120)

âyetiyle karşılık vermiş;²⁴⁵ benzer şekilde “Saîd b. Abdülmelik seninle alay ediyor!” di-
yen halife Mütevekkil’e de:

﴿إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ﴾

(Zaten) günahkârlar iman ehliyle alay ederler. (Mutaffifin:29)

yanıtını verivermiştir;²⁴⁶ keza “Abdullah b. Yakub’tan ne haber?” diyen bir arkadaşına
onun öldüğü haberini

﴿أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ﴾

Onlar hiçbir hayat emaresi taşımayan ölüdürler. (Nahl:21)

cümlesiyle ifade etmiş;²⁴⁷ ve nihâyet “Fazla aceleci davranma, zira acele Şeytan’dan-
dır” diyen dostlarına da “Eğer öyle olsaydı Allah’ın peygamberi Hz. Musa

﴿وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّي لِتَرْضَىٰ﴾

Rabbim! Hoşnut olası diye sana alelacele geldim. (Tâhâ: 84)

der miydi?” deyivermiş.²⁴⁸

Belirli bir durumun âyetler aracılığıyla mizahi tasvirine ilişkin bu uygulama, kimi
zaman âyetlerin müteselsil olarak diyalogda yer aldığı ilginç bir görüntü de arz edebilir.
Tezimizin ilk bölümünde (s. 48-57) daha ayrıntılı irdelediğimiz “âyetlerin bir diyalog bün-
yesinde peşpeşe zikredilmesi olgusu” Ebü’l-‘Aynâ’da da rastladığımız bir durumdur.

²⁴⁴ Haydar el-Hillî, *el-‘İkdü’l-mufasssal*, s. 138. Klasik kaynaklara ait kıymetli nevadir malzemesi ihtiva eden
bu esere ancak online olarak ulaşılabilmiştir. Bkz. <http://shamela.ws/index.php/book/5448>

²⁴⁵ *Nûrû’l-kabes*, s. 323; *Cem’ül-cevâhir*, s. 284; el-Kayrevânî, el-Husrî, *Zehrû’l-âdâb* I, 265-66; *Nesrû’l-
dür*, III, 135.

²⁴⁶ *et-Tezkiretü’l-hamdüniyye*, VII, 191; *Muhâdarâtü’l-üdebâ*, I, 348; *Nesrû’l-dür*, III, 131; es-Safedî, Halîl
b. Aybeg, *Neksü’l-himyân fî nüketi’l-‘umyân*, nşr. Mustafa Abdülkâdir ‘Atâ, Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1.
Baskı, Beyrut, 2007, s. 253; *Mu’cemü’l-üdebâ*, VI, 2605.

²⁴⁷ *Zehrû’l-âdâb* II, 68; *Nesrû’l-dür*, III, 149.

²⁴⁸ el-‘Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbü’s-sinâ’ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâ-hîm,
el-Mektebetü’l-‘unsuriyye, Beyrut, 1998, s. 19; Se’âlibî, Ebû Mansûr, *Tahsînü’l-kabîh ve takbîhu’l-hasen*,
Dârü’l-Erkam b. Ebi’l-Erkam, Beyrut, t.y., s. 58; *et-Tezkiretü’l-hamdüniyye*, VII, 192; *Muhâdarâtü’l-üdebâ*,
I, 42; es- *Nesrû’l-dür*, III, 143.

Yalnızca bir kaynakta yer alan aşağıdaki anekdot bu türden bir örnektir ve ayrıca nüktedanımızın hayatına dair çok önemli ayrıntılar içermektedir:

Bir defasında Ebü'l-'Aynâ bir beldeye uğramış. O sırada çocuklar oyun oynuyormuş. (Âmâ olduğu için onunla eğlenmek isteyen) çocukların attığı taşlardan biri Ebü'l-'Aynâ'nın başına isabet ederek kanatmış. O da afacanları şikâyet etmek üzere beldenin idarecisine başvurmuş. Mülki amir “*Beldemize ne gün geldiniz?*” diye sorunca Ebü'l-'Aynâ

﴿ فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ ﴾

Uğursuzluğu sürekli bir günde, (Kamer:19)

﴿ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ ﴾

Sıkıntılı bir zamanda, (Tevbe:117)

demiş. Konukseverlikle karşılanmadığını ifade etmek için de “*Bir de*

﴿ بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ ﴾

ekin bitmez bir vadiye (İbrahim:37)

kondum” diye eklemiş. Ebü'l-'Aynâ'nın âyetlerle yaptığı betimi duyan belde yöneticisi gülmüş ve ona bazı hediyeler takdim ederek gönlünü almış.²⁴⁹

Bir saray nedimi olarak Ebü'l-'Aynâ hem saray bürokrasisinden hem de devlet ricalinin uygulamalarından haberdardı. Her ne kadar asli vazifesi, hizmet ettiği halifeleri eğlendirmek ise de zaman zaman politik görüşler bildirmek durumunda kaldığı da oluyordu. Ancak ilginçtir Ebü'l-'Aynâ, kimi politik kanaatlerini dahi Kur'ân'da yer alan bazı âyetler üzerinden dillendirmek suretiyle muhatapları ile arasına bir nevi dokunulmazlık zırhı örmekteydi. Öyle anlaşılıyor ki sırf bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'e saygılı muhatapları Ebü'l-'Aynâ'yı cezalandırmaya cesaret edememişlerdir. Onun bu durumu örnekleyen anekdotlarından biri şöyledir:

Musâ b. Abdülmelik²⁵⁰ Necâh b. Seleme'den²⁵¹ (zimmetine geçirdiği) paraları geri almak için görevlendirildiğinde işkenceye başvurmuştu. Ancak Necâh tazyik ve işkence sırasında öldü. Eşraftan biri Ebü'l-'Aynâ'ya “*Necâh b. Seleme'den haber var mı?*” diye sorduğunda Ebü'l-'Aynâ

﴿ فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ ﴾

²⁴⁹ el-Emâsî, İbnü'l-Hatîb Kâsım, *Ravdu'l-ahyâr el-müntehab min Rebî'i'l-ibrâr*, Dârü'l-kalemi'l-'Arabî, 1. Baskı, Halep, 2002, s. 326.

²⁵⁰ Ebû İmrân Musâ b. Abdülmelik el-İsfehânî: Abbâsi devletinin vergi idâresinden sorumlu önemli şahsiyetlerinden. Başarısından ötürü birkaç Abbâsi halifesi kendisini bulunduğu mevkide tutmuştur.

²⁵¹ Necâh b. Seleme: Halife Mütevekkil döneminde vergi memurlarının denetiminden sorumlu kişi. Vâlilerden ve vergi memurlarından zorla kopardığı paralarla servet yapmış, ancak bu davranışının cezâsını canıyla ödemiştir.

Mûsâ bir yumruk atıp onu öldürdü. (Kasas:15)

deyiverdi. Onun bu sözü Musâ b. Abdülmelik'in kulağına gitti. Daha sonra kendisiyle karşılaştığında “*Bana laf mı dokunduruyorsun? Vallahi seni adam etmesini bilirim!*” tehdidinde bulundu. Ancak Ebü'l-'Aynâ onun bu sözüne de bir âyetle karşılık verdi:

﴿أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ﴾

Dün birini öldürdüğün gibi, (bugün de) beni mi öldürmek istiyorsun?!
(Kasas:19)²⁵²

Bir başka anekdotta ise onun, geçimini saraya ve sultanın yakın çevresine yaptığı jurnallerle sağlayan bir casusu eleştirirken yine âyetlere başvurduğunu görürüz. Bir dost meclisinde cereyan eden şu hadisede olduğu gibi:

Parasını sultana jurnalcilik yaparak kazanan bir adam birgün Ebü'l-'Aynâ'yı konağına davet etmiş, o da icabet edip gitmiş. Jurnalcı önce Ebü'l-'Aynâ'ya ve diğer davetilere mükellef ikramlarda bulunmuş, daha sonra da kendileriyle sohbetle koyulmuş. Ancak sohbet sırasında o kadar çok yalan söylüyormuş ki Ebü'l-'Aynâ bir süre sonra dayanamamış ve “*Beyler! Bizim şu halimizi Allah Teâlâ'nın kitabında gâyet güzel tarif edilmiş*” deyip âyeti okumuş:

﴿سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّخْتِ﴾

*Yalanı dinleyip duruyor, ayrıca çokça da haram yiyorlar. (Mâide:42)*²⁵³

Paradoksal biçimde âmâlîğine rağmen iyi bir toplumsal gözlemci de olan nüktedanımız, nüktelerinin yakıcılığına rağmen saray çevresinden çoğu zaman himaye görmüştür. Ortaya koyduğu mizahın hem bu çok özel biçimi hem de niteliği sultan, emir, vali, kabile lideri gibi üst düzey yöneticilerin eleştirisinde dahi kendisine müsamahayla bakılmasına neden olan bir sempatiklik sağlamıştır. Mesela bir kabile liderine yönelik taşlamanın yer aldığı aşağıdaki anekdotta nüktedanımız hiciv oklarını yine Kur'ân'ın sadağından çekmekte, bu yüzden de deyim yerindeyse bir “*dokunulmazlık zırhı*”na bürünmektedir:

Birgün dostları Ebü'l-'Aynâ'ya “*Sen filânca kabilenin yanından geliyorsun, sahi sen onların yanından ayrılırken kabile reisiyle kabilenin durumu nasıldı?*” diye sormuş. O da hemen

﴿يَعِدُّهُمْ وَيَمِينِيهِمْ وَمَا يَعِدُّهُمْ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾

²⁵² et-Tezkiretül-hamdüniyye, IX, 395; es-Safedî, *Neksü'l-himyân*, s. 254; *Nesrû'd-dür*, III, 136; *Mu'cemül-üdebâ*, VI, 2608; *Zehrû'l-âdâb*, I, 265; *Cem'ü'l-cevâhir*, s. 283.

²⁵³ el-Câhiz, Ebü Osman 'Amr b. Bahr, *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, Mektebetü'l-Hâncî, 2. Baskı, Mısır, 1994, s. 31; *Nesrû'd-dür*, III, 138; *Reb'ü'l-ibrâr*, IV, 345.

O onlara boş vaadlerde bulunuyor ve kendilerini kuruntulara sürüklüyordu. Oysa Şeytan ancak aldatmak için onlara vaadde bulunuyordu. (Nisâ:120)

âyetini okuyuvermiş.²⁵⁴

Görme yetisinin olmayışı, Ebül-'Ayna'yı, çevresindeki hamilerden sık sık yardım talebinde bulunmaya sevk eden önemli bir faktördür. Ancak o, hacet arzını her zaman doğrudan yapmaz, bunu bazen gündelik bir diyalogun doğal akışı içerisine ustaca yerleştirir, secili ve esprili bir üslupla bunu muhatabı durumundaki şahıslara iletirdi. Bazı örneklerde ise, talebini daha kolay temin edebilmek için muhataplarının vicdanlarına Kur'ân âyetleriyle dokunmaya çalıştığı görülür. Sözelimi Emevî dönemi baskı politikalarının dini kanadını temsil eden Kadı Ebû Abdullah Ahmed b. Ebû Duâd'ın (ö.240/854) oğlu Ebû Velîd b. Ebû Duâd'a gönderdiği arz-ı hacet içerikli bir mektubunda onu şu sözlerle etkilemeye çalışır:

Kurbanın olayım, ben ve ailem dara düştük. Sana takdim edebileceğimiz elimizdeki yegâne sermaye sevgi ve teşekkürdür. Şâyet bir şeyler gönderebilirsen, şâirin şu dizelerindeki gibi olurum:

Ben, sizin yurdunuzu koruyan,
Gökten inen bir alev topu gibiyim
Işığı asla sönmeyen.

Ama şâyet veremeyecek olursan da, biz asla

﴿مَنْ يَلْمِزْكَ فِي الصَّدَقَاتِ؛ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رِضْوَانًا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ﴾

Sadakaların dağıtımını hususunda senin için iğneli konuşan, kendilerine verilirse hoşnut olan, verilmezse hemen öfkeleniveren.
(Tevbe:58)

kimselerden olmayacağız!²⁵⁵

Ebü'l-'Aynâ'nın Kur'ân âyetlerini araçsallaştırdığı durumlardan biri de bazı klişe ibareleri, kişileri olumlu ya da olumsuz manada tanımlarken bir "etiket" gibi kullanmasıdır. Yine spontan olarak gelişen diyaloglarda Ebü'l-'Aynâ, genelde de yöneltilen sorular üzerine belirli şahısları Kur'ân-ı Kerîm'e has şablonik ifadelerle tasvir etmekte ve uzmanı olduğu bu sıra dışı "edebi tahkir" biçimi bir komiklik sağlamaktadır. Buna dair çarpıcı üç örnek aktarmak istiyoruz:

[1]

²⁵⁴ *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 651; *Nesrû'd-dür*, III, 146.

²⁵⁵ el-'Askerî, Ebû Hilâl, *el-Masûn fi'l-edeb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Matba'atü hükûmeti'l-Kuveyt, 2. Baskı, Kuveyt, 1984, s. 186-87; *Gurerü'l-hasâis*, s. 195; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, I, 642; *Nesrû'd-dür*, III, 147.

Bir gün Ebü'l-'Aynâ'ya "(dostların) İbn Mükerrerem ve Abbas Rüstem hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorulmuş, o da "O ikisi şarap ve kumar gibidir" deyip ardından da eklemiştir:

﴿إِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾

Zararları faydalarından çok daha fazladır! (Bakara:219)²⁵⁶

[2]

Yine bir gün Ebü'l-'Aynâ'ya "Mâlik b. Tavk hakkındaki kanaatin nedir?" denilmiş; o da "Eğer Benî İsrâil zamanında yaşasaydı ve ineğin kesilmesine ilişkin âyet de o sırada nâzil olmuş olsaydı, Mâlik b. Tavk'dan başkası kurban edilmezdi" cevâbını vermiş. "Peki, kardeşi Ömer hakkındaki kanâatin nedir?" diye sorulduğunda ise şunu söylemiş: "O da tıpkı

﴿كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا﴾

ıssız çöllerdeki bir serap gibidir; susayan onu su sanır.

Yanına vardığında ise hiçbir şey bulamaz! (Nûr:39)²⁵⁷

[3]

Yine bir defasında Ebü'l-'Aynâ'ya "Peki Vehb'in iki oğlu hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorulmuş, o da şöyle cevap vermiş:

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾

İki deniz aynı değil. Biri tatlı, susuzluğu giderici, içimi kolaydır. Diğeri ise tuzlu ve acıdır. (Fâtır:12)²⁵⁸

Ebü'l-'Aynâ'nın sivri dili özellikle yakın dostu İbn Mükerrerem ile olan küfürlü diyaloglarında adeta bir taarruz silahına dönüşmektedir. Nevadir kaynaklarında yer alan bazı fıkralar, nüktedanımızın değişik vesileler ile İbn Mükerrerem'i Kur'ân-ı Kerîm'e ait ibare ve ifadelerle aşağıladığını ve bundan büyük keyif aldığını göstermektedir. Mesela bir defasında İbn Mükerrerem, o dönem için büyük bir hakaret ifadesi olan "Nonoş"²⁵⁹ hitabıyla kendisine takılınca Ebü'l-'Aynâ hemen cevabı yapıştırmış:

﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ﴾

Kendi yaratılışını unutup bize misâl vermeye kalkıyor! (Yasin:78)²⁶⁰

²⁵⁶ Hadâiku'l-ezâhir, s. 93; Nesrû'd-dür, III, 134; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 380; Rebî'ü'l-ibrâr, II, 317; et-Tezkiretü'l-hamdüniyye, V, 173; el-İbşîhî, el-Müstetref, s. 257; Ravdu'l-ahyâr, s. 237.

²⁵⁷ Cem'ü'l-cevâhir, s. 285; Zehrû'l-âdâb, I, 265.

²⁵⁸ Rebî'ü'l-ibrâr, IV, 220; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 379; Nesrû'd-dür, III, 134; et-Tezkiretü'l-hamdüniyye, III, 450.

²⁵⁹ Esasen "muhannes" eski Arap kültüründe kadınsı davranışlar sergileyen efemine erkekleri tarif eden bir sözcüktür. Ancak bizim "nonoş" olarak çevirmeyi uygun gördüğümüz orijinal metindeki bu sözcük Arapça'dan dilimize intikal ederken kısmen değişerek "muhannet" biçimini almış ve "nâmert/kalleş/kahpe kılık-ı" gibi anlamları ifade eder olmuştur.

²⁶⁰ Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 467; Nesrû'd-dür, III, 135; el-Keşkûl, II, 252; Neksü'l-himyan, s. 254.

Yine bir başka anekdotta “Sana Benî Nâşir, Benî Nâiz ve Benî Nehd’den birer köle satın aldım” diyen İbn Mükerrer’in mülâtefesine²⁶¹ Ebü'l-‘Aynâ

﴿فَاتِنَا مِمَّا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾

Eğer doğru sözlülerden isen, haydi vadettiklerini getir bakalım.
(Arâf: 70, Hud:32, Ahkâf: 22)

âyetiyle karşılık vermiştir.²⁶² Bir diğer seferinde ise Ebü'l-‘Aynâ, yine İbn Mükerrer tarafından iştah kabartan bir ziyafete davet olunmaktadır. Ancak bu davete gidemeyecek olan Ebü'l-‘Aynâ’nın daveti reddediş dili kelimenin tam anlamıyla bir zebani jargonunu yansıtmaktadır:

İbnü'l-Mükerrer, Ebü'l-‘Aynâ’ya gönderdiği bir dâvetiyede “Mecnunun aklını başına getirecek, gamlıları ve senin zındık dostlarını sevinçten havallara uçuracak bir et yemeği (sıkbâc) hazırlattım.

﴿لَا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي﴾

Büyüklük taslamayın da uğrayın bana! (Neml:31)”

diye yazmış. Davetin içeriğindeki tahkire içerleyen Ebü'l-‘Aynâ hemen karşılık olarak şu âyeti yazıp göndermiş:

﴿إِخْسَوْا فِيهَا وَلَا تَكَلَّمُونَ﴾

Aşağılık içinde kalın orada; bir daha da konuşmayın! (Müminun:108)²⁶³

Ebü'l-‘Aynâ’nın Kur’ân-ı Kerîm âyetlerini bir ihtiyaç durumunda ama mutlaka yerli yerinde kullanma beceri ve kabiliyeti öylesine belirgin idi ki, repertuarına hayatın akışı içinde değişik duygu durumlarını ifade etmek üzere birçok spot cümleyi/âyeti dâhil etmişti. Neşesini, şaşkınlığını, hüznünü, öfkesini, sitemini vs. rahatça bu klişe ifadelerle dile getirebilen Ebü'l-‘Aynâ’nın aşağıdaki anekdotta yine bir Kur’ân âyetinden yararlanarak bir dostuna duyduğu güvensizliği nasıl dışavurduğunu görebilmekteyiz:

Bir dostu Ebü'l-‘Aynâ’ya bir binek hayvanı (**dâbbe**) göndereceği taahhüdünde bulunmuş ancak bu taahhüdünü geciktirmişti. Bir süre bekleyen Ebü'l-‘Aynâ sonunda dayanamayarak şöyle bir mektup gönderdi: Bak dostum, şu bana sözünü verdiğin binek hayvanı “**Dâbbetü'l-Arz**” ise hemen söyleyeyim: o hayvan Hz. Süleyman’ın sopasıyla²⁶⁴ birlikte eskilerde kaldı. “**Dâbbetü's-Safâ**” ise onun ne olduğunu öğrenmek için de şimdiye dek hacılardan boşu-

²⁶¹ Burada kabile adları olarak zikredilen Nâşir, Nâiz ve Nehd sözcüklerinin linguistik açıdan müstehen çağrışımlar içerdiğini ve sırayla “ereksiyon haline geçmiş”, “ereksiyon halini almış” ve “tomurcuklanmış göğüs” anlamlarına geldiğini hatırlamak gerekir.

²⁶² el-İmtâ’ ve'l-müânese, s. 239; Nûrû'l-kabes, s. 324; Zehrû'l-âdâb, I, 268.

²⁶³ el-Ecvibetü'l-müskite, s. 194; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 740.

²⁶⁴ Sebe suresi 14. âyete gönderme var.

na haber bekleyip durduk. Yok eğer sıradan dört ayaklı bir binek hayvanından söz ediyorsan bilmiş ol ki, söz verdiğin günden bu zamana geçen süre normal bir binek hayvanının yaşam süresini çoktan aştı, bu durumda da bana başka bir binek ayarlamalısın. Hepsi bir tarafa, eğer bu binek hayvanını sen bana öbür dünyada vermeye niyet etti isen bak bu hususta âyet ne diyor:

﴿لِكُلِّ امْرِيٍّ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾

O gün onlardan herbirinin kendi işi başından aşkındır. (Abese:37)²⁶⁵

Bazı nevadir örneklerinde ise Ebü'l-'Aynâ'nın, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini müstehcen içerikli nükteler (mücûn) için bir malzeme olarak kullandığını görmekteyiz. Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında örneklerine az da olsa rastlanan bu özel mizah kategorisinin tipik bir örneği, birbirine muzip şakalar yapan iki dost arasındaki bir diyalogda şöyle geçmektedir:

Ebû Ali el-Basîr bir gün hediye olarak Ebü'l-'Aynâ'ya herbirinin üzerinde

﴿أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ﴾

Huzur içerisinde ona giriniz! (Hicr:46)

yazan çubuklar göndermişti. Ebü'l-'Aynâ hemen çubukların üzerindeki bu yazıları sildi ve her bir çubuğun üzerine şu âyeti yazıp Ebû Ali'ye geri yolladı:

﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ﴾

Biz onu, üzülmesin sevin sin diye anasına gönderdik! (Kasas:13)²⁶⁶

Anlaşıldığı kadarıyla sağlam bir hafız olan Ebü'l-'Aynâ, evde gündelik hayatını yaşarken dahi Kur'ân-ı Kerîm'e ait ibare, ifade ve jargonlardan yararlanarak diyaloglar kurmaya çalışmaktaydı. Hatta öyle ki, belirli âyetlerin sıklıkla kullanılmış olması muhtemelen çevresindekiler üzerinde de öğretici bir etkiye sahipti. Nitekim ailesine dair tek ayrıntı içeren tarihsel bir anekdot, babası gibi kızının da aynı yolda yürüdüğüne dair tekil de olsa bir kanıt anlamı taşımaktadır. Sözü edilen hikâyeye ile bu bölümü sonlandıralım:

Sâ'id b. Muhalled bir gün Ebü'l-'Aynâ'ya "Nerelerdesin be dostum, uzun süredir semtimize uğradığın yok!" deyince "Kızım mâni oluyor efendim!" deyip eklemiş "Aslında haksız da sayılmaz. Zira bana "Babacığım eskiden sen evden ayrılınca nefis hediyeler ve bol bahşişlerle geri dönerdin. Şimdi ise karnını bile doyuramadan gam ve keder içinde eve geliyor sun!" diyor. Hatta demin buraya gelirken de aramızda şöyle bir konuşma geçti:

Kızım: Baba, yine nereye böyle?

Ben: İki dönem vezirlik yapmış değerli dostum Sâ'id b. Muhalled'in yanına.

²⁶⁵ Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 651.

²⁶⁶ et-Tuhaf ve'l-hedâyâ, s. 237; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 500; Nesrû'd-dür, III, 145.

Kızım: O değerli dostun izzet-ü ikramda buluyor mu sana?!

Ben: Pek değil.

Kızım: Seni gözetip kolluyor mu?

Ben: Sayılmaz.

Kızım: Peki meclislerinde seni taltif ettiği oluyor mu?

Ben: Maalesef.

Kızım: O halde

﴿ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا ﴾

“Babacığım, neden seni işitip görmeyen, sana bir yararı da dokunmayan birine kul köle oluyorsun ki?!” (Meryem: 42)²⁶⁷

9. Müzebbid

Mücûn adını verdiğimiz müstehcen içerikli fıkralar üreten ve komik hikâyeler anlatan edepsizler kadrosunun en tipik temsilcilerinden Ebû İshâk Müzebbid el-Medîni, Arapların efsanevi mizah kahramanı Cuhâ ve onun çağdaşı meşhur nüktedan Eş'ab kadar olmasa da *edeb* literatürü ve biyografi kaynaklarındaki rivâyetleri dolayısıyla iyi bilinen bir nüktedandır.

Emevî-Abbâsî geçiş döneminin bu velüt nüktedanı hemen her konu başlığına dair nükteler yapmış, bilhassa müstehcen içerikli esprileriyle nüktedan kimliğinin ahlak dışı boyutunu belirgin biçimde öne çıkarmıştır. Yakın zamanlarda yapılmış olan bir makale çalışması, Müzebbid el-Medîni'nin hayatını, nüktedan kişiliğini ve mizah tekniklerini *edeb* literatürü ve biyografi kaynakları ışığında irdelemiştir.²⁶⁸ Sözü edilen makalede Müzebbid hakkında şöyle bir değerlendirme yer almaktadır:

Yaşantısı ve hayat felsefesi itibarıyla Kur'ân ahlak ve adabına oldukça uzak bir şahsiyet olan Müzebbid el-Medîni, ilginçtir ki Kur'ân-ı Kerîm metnine ait ibare ve pasajları gündelik diyalogların bünyesine monte etme hususunda büyük başarı kaydetmiştir.

Bu tespitten hareketle, Müzebbid'e ait nevadir malzemesinin yekûnüne bakıldığında bunlardan 10 kadarında Kur'ân âyeti içeren nüktelerin var olduğunu görürüz ki bu gerçekten bu alanda hatırı sayılır bir rakamdır. İlgili rivâyetler aynı zamanda nüktedanımızın sırf genel manadaki dini malumata değil derinlemesine bir Kur'ân kültürüne vâkıf olduğunun da açık kanıtı gibidir.

²⁶⁷ *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 68-69; *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye*, V, 85-86; *Nesrû'd-dür*, III, 133.

²⁶⁸ Bkz. Şener Şahin, “Nevâdir malzemesinden hareketle bir biyografi inşası denemesi: “müzebbid el-medîni” örneği: hayatı-mizahı” U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (yayın aşamasında)

Çalışmamızın değişik başlıkları altında bu nüktelerden bir bölümü zikredilmiştir. Burada ise nüktedanımızın başka birkaç çarpıcı nüktesine yer verilecektir. İlgili hikâyelerden biri, Müzebbid tarafından tecâhül-ü arif sanatının nadide bir örneğinin sergilen-diği ve sadece bir tek kaynakta yer alan şu rivâyettir:

Bir dostu Müzebbid'e (Mezîd'e) gelerek dişlerinin dökülmeye başladığından dert yanmıştı. Müzebbid o adama "Azizim, bunun yegâne müsebbibi sensin, başkası değil" dedi ve şöyle bir izahatta bulundu: "Gece gündüz Kur'ân oku-yor ve onu ağzından hiç düşürmüyorsun. Hâlbuki Cenab-ı Hak, kendi kela-minin çok çetin bir ceviz olduğu hususunda bizi uyarıp

﴿إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا﴾

Biz sana çok ağır bir söz yükledik! (Müzzemmil: 5)

*demiyor mu? Anlaşılan fem-i mübarekin bu ağır söze dayanamıyor!*²⁶⁹

Bir diğer hikâye ise Müzebbid ile karısı arasındaki sürtüşmelere odaklanır. İba-detlerden kazandığı sevabı dahi karısıyla paylaşamayacak kadar ona husumet besle-yen Müzebbid aşağıdaki hikâyede önce kendi kazdığı kuyuya karısı tarafından düşü-rülmekte ancak daha sonra bir âyetten istifade ile üstünlüğü yeniden eline almakta ve fıkranın final bölümünde eşine "İyi günde benimleysen, kötü günümde de yanımda ol-sana!" mesajı vermektedir:

Bir gün Müzebbid evinde namaz kılip arkasından dua etmeye başlamış, karı-sı da kulak misafiri olmuş. (Karısının arkadan 'Allah'ım, beni de onun duaları-na ortak eyle' diye duasına iştirak ettiğini bilen) Müzebbid bu defa karısının işiteceği şekilde "Allahım, beni Cehennem'inde yak" diye niyazda bulunmuş. Bunu duyan karısı "Allah'ım, işte duasının bu kısmına beni ortak etme!" de-yince bu defa Müzebbid taşı gedğine koyuvermiş: "Seni yosma!

﴿تَلْكَ إِذَا قِسْمَةٌ ضِيزَى﴾

*Bu adaletsiz bir taksim değil mi?" (Necm:22)*²⁷⁰

10. Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî

Emevi yönetiminin kudretli valilerinden Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî (ö. 95/714) müslümanların kahir ekseriyeti tarafından despotluğu ve acımasızlığı ile tanınır. Üzeri-ne yapııştırılan "Haccâc-ı Zâlim" etiketi tarih boyunca bu önemli devlet adamının ifa etti-ği kritik siyasi ve idari hizmetleri gölgede bırakmış, çalışmamızın bu bölümünde analiz

²⁶⁹ Hadâiku'l-ezâhir, s. 225.

²⁷⁰ Nesrû'd-dür, III, 163.

edeceğimiz boyutuyla da edebi zekâ ve dehasının takdir edilmesi önünde ciddi bir engel teşkil etmiştir.

Haccâc *edeb* kaynaklarındaki tarihsel içeriğe sahip olan rivâyetlerde daha çok zulüm motifine yönelik anekdotların baş aktörü olarak tasvir edilmişse de ilgili malzemenin farklı bir perspektiften incelenmesinde büyük faydalar vardır. Şöyle ki, esasen bir Kur'ân hafızı olan Haccâc, kutsal metne ait pasajları yeri geldiğinde anlık bir diyalogun bünyesine organik biçimde monte edebilen deha düzeyinde bir sanatsal yeteneğe sahiptir. Onun bu yönüne neredeyse hiç dikkat çekilmemiş, tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Tevhîdî'nin *el-Besâir ve'z-zehâir* adlı eserinde buna dair çok değerli bir nota yer verilmiştir. Buna göre "*Haccâc b. Yûsuf'u Kur'ân-ı Kerîm okurken dinlediğini ifade eden İbn Ebî 'Avn, onun Allah'ın kitabıyla çok meşgul olan biri olduğuna*" işaret etmiştir.²⁷¹ Aşağıdaki birkaç anekdotun da kanıtlayacağı üzere gerçekten de Haccâc bir durumu en iyi şekilde tasvir eden ya da söylenen bir söze en uygun karşılığı ifade eden Kur'ân âyetlerini hızlı bir şekilde zihinden yakalama hususunda son derece mahirdi.

Bu örneklerden bir kısmında Haccâc-ı Zâlim'i, meşhur olduğu "zulüm" vasfıyla nitelemek isteyen hasımlarını Kur'ân-ı Kerîm âyetleri üzerinden susturmaya çalışırken görürüz:

[1]

Haccac b. Yusuf, insanların kendisi hakkında "O, (*zâlim*) *Semûd kavminin tohumundandır!*" yolundaki sözlerini işitir. Bunun üzerine hutbeye çıktığında şöyle der: "*İşittiğime göre benim, Semûd neslinden olduğumu iddia ediyormuşsunuz?! Hâlbuki Allah*

﴿وَمُودَ فَمَا أَبْقَى﴾

(Allah) *Semûd kavmini helâk etti ve (ondan geriye) hiç kimseyi bırakmadı (Necm: 51)*

*buyurmuştur. Yüce Allah doğru söyler, sizler ise düpedüz yalan uyduruyorsunuz!*²⁷²

[2]

Haccâc, adamın birine kırbaç vurdurmuş. Adam dayanamayarak "*Sınırı aş-tın, ey emîr!*" diye feryâd edince, o da,

﴿فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾

Sadece zâlimlere karşı sınır aşılır! (Bakara:193)

²⁷¹ *el-Besâir ve'z-zehâir*, IV, 35.

²⁷² *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 176; *el-Eğânî*, IV, 298-99; el-Müberred, Ebü'l-'Abbâs, *el-Kâmil fi'l-lüğa ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 3. Baskı, Kahire, 1997, II, 50; *Subhu'l-a'sâ*, I, 397; *Rebî'ü'l-ebâr*, II, 75-76.

karşılığını verivermiş.²⁷³

Haccâc'ın bir durum tasvirini içeren aşağıdaki anekdotunda ise, bu dünyaya ait olumsuz fiziksel koşulların (zindan veya hapis ortamı) öte âleme ait zorlu Cehennem koşulları ile mukayese edildiğini görmekteyiz ki, nüktenin final cümlesini teşkil eden ilgili âyetin hem bu dünyadaki zindan ehline hem de öte dünyadaki cehennem ahalisine uygun düşüyor olması mizah açısından kayda değer bir ironi yaratmaktadır:

Birgün Haccâc, camiye gittiği sırada bir gürültü patırtı duyar. Bu seslerin nedenini sorduğunda, kendisine, mahkûmların aşırı sıcaktan dolayı hengâme çıkardıkları söylenir. Bunun üzerine etrafındakilere “Onlara

﴿إِخْسَوْا فِيهَا وَلَا تَكْلُمُونَ﴾

*Aşağılık içinde kalın orada, artık konuşup durmayın! (Müminun:108) deyin” der.*²⁷⁴

Baskıcı politikaları yüzünden duygu ve düşüncelerini doğrudan yüzüne haykıramayan hasımları, Haccâc'la olan mücadelelerinde farklı enstrümanlara sığınmayı tercih etmiş, tıpkı Haccâc gibi onlar da Kur'ân-ı Kerîm'in yakıcı ifadeleriyle Emevilerin ceberut yöneticisini -günümüz tweet kültüründe olduğu gibi- vurmaya, yıpratmaya çalışmışlardır. Aşağıdaki anekdot ilgili âyetlerin yeri geldiğinde bir saldırı ya da savunma silahı olarak ne kadar başarıyla kullanılabileceğini gösteren ilginç bir örnektir:

Birgün Haccâc çıktığı minber üzerine bırakılmış bir not görmüştü. Notta şu âyet yazılıydı:

﴿قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ﴾

De ki: “Küfrünle az bir süre daha zevklen bakalım! Şüphesiz sen cehennemliklersin. (Zümer:8)

Bunun üzerine Haccâc da notun hemen altına şu âyeti yazıverdi:

﴿قُلْ مَوْتُوَا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾

*De ki: Geberin öfkenizden! Şüphesiz Allah, içinizde gizlediklerinizi bilir. (Â-i İmran:119)*²⁷⁵

Belirtmek gerekir ki Haccâc b. Yûsuf'un verdiğimiz bu örnekler dışında benzer tarzda daha pek çok nüktesi bulunmaktadır. Sözü edilen anekdotik malzemenin klişevari yaklaşımlardan ve tarihsel mükteşebatın doğru anlaşılmasına engel önyargılardan

²⁷³ Nesrû'd-dür, V, 23.

²⁷⁴ Muhâdarâtü'l-üdebâ, II, 215; Ğurerü'l-hasâisi'l-vâziha, s. 509.

²⁷⁵ el-Müstetref fî külli fennin müstezref, I, 133.

uzak bir yaklaşımla tahlil edilmesine, bunlardaki özgün edebi, sanatsal ve hatta politik yaklaşımların tespitine ihtiyaç vardır.

11. Eş'ab b. Cübeyr

Açgözlülük dürtüsünün şahsında en somut halini aldığı ve klasik edeb kaynaklarında tamahkârların piri olarak adından söz edilen Eş'ab b. Cübeyr (ö. 154/771) de bu vadide anılması gereken isimlerdendir. İlk dönem müslüman mizahı için elimize çok sayıda veri koyan Medine'nin bu Müslüman soytarısı hafız olmasa da muhtemelen çok iyi bir Kur'ân bilgisine sahipti. Zira herkesçe beğenilen yanık sesi dolayısıyla Medine sosyetesinde zaman zaman Kur'ân tilavet ediyor, yeri geldiğinde de bu bilgisini dinle ilgili şakalarında bir mizah malzemesine dönüştürüyordu.

Alman asıllı Amerikalı şarkiyatçı Franz Rosenthal (1914-2003) *Humor in Early Islam* adlı monografi çalışmasında Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb*'indeki rivâyetlerden hareketle Eş'ab efsanesine dair 161 fıkrayı etraflıca incelemiştir ki sözü edilen çalışmada yaptığı bir değerlendirme konumuz açısından bilhassa kayda değerdir:

İslam'daki dinsel şakaların Musevilik ve Hıristiyanlık'ta da olduğu gibi en sık rastlanan tiplerinden biri kutsal kitaptaki âyetlerin kötü kullanımudur. Eş'ab efsanesi bunun tipik örneklerini içermektedir.²⁷⁶

Bu bağlamda Rozenhal'in incelediği 161 anekdot içerisinden sadece 5 tanesinde bir Kur'ân âyetine gönderme yapılarak şaka yapılmaktadır. Ancak onun hadis metinlerini kullanmak suretiyle nükte yaptığı örnekler de elbette mevcuttur.

Oportünizm, aşırı tamahkârlığına ilişkin hakkında muazzam bir mizahi edebiyat oluşan Medine diyârının bu sevimli nüktedanının en belirgin vasfıdır ve mizah kaynakları onun bu yönünü öne çıkaran rivâyetlere ağırlık vermişlerdir. Eş'ab, uzak davetlerin kokusunu alma, karşılaştığı bir topluluğun yemekli bir davete gittiğini fark etme ve alınan tedbirlere rağmen ziyafet mahalline bir şekilde sızma gibi hususlarda son derece maharet sahibidir.²⁷⁷ Örneğin, muhteris kişiliğinin bir yansımasını bulacağımız aşağıdaki hikâyede, aynı zamanda haneye tecâvüz sayılabilecek bir davranışta kendisini mazur gösterirken onun Kur'ân âyetlerini ustaca nasıl manipüle ettiğine de tanık olacağız:

(Hz. Ömer'in torunu ve tâbiîn neslinin önde gelen fakihlerinden) Sâlim b. Abdullah b. Ömer (ö. 106/725) hanımını ve kızlarını da yanına alıp Medine dışındaki bir bahçede piknik yapmaya karar vermiş, yola çıkmıştı. Onun birçok

²⁷⁶ *Erken İslam'da mizah*, s. 49-50.

²⁷⁷ *Klasik Arap edebiyatında mizahi karakterler*, s. 173.

yiyecekle birlikte pikniğe gittiğini haber alan Eş'ab da hemen peşlerine koyuldu. Ancak Sâlim ve maiyeti içeri tam girecekken bahçe çalışanı kapıyı Eş'ab'ın yüzüne kapatıverdi. Eş'ab pes etmeyerek bahçe duvarının üzerine tırmanmaya başladı. Onun duvarın üzerinden bu tarafa geçmekte olduğunu fark eden Sâlim "Eş'ab! Ne yapıyorsun sen? Aile var burada!" diye bağırma-ya başladı. Bunun üzerine Eş'ab, Sâlim'e

﴿لَقَدْ عَلِمْتَمَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقِّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ﴾

Kızlarıyla bir işimiz olmadığını biliyorsun. Aslında sen, bizim ne istediğimizi pekâlâ biliyorsun. (Hûd:79)

mealindeki âyetle karşılık verdi. Sâlim bu nükteli cevaba gülmeden edemedi ve hizmetkârlarına, Eş'ab'ın hem doyacağı hem de evine götüreceği miktarda bir yiyecek verilmesi talimatını verdi.²⁷⁸

Eş'ab, tamahkârlığının bir gereği olarak aynı zamanda pisboğaz bir karakterdir ve bu yüzden ona nispet edilen anekdotların bir bölümü sofrabaş edebiyatı olarak nitelenebilecek özel bir kategoriye dâhil edilebilir. Aşağıdaki hikâye, kahramanımızın beğenmediği bir tadı eleştirme hususunda dahi bir Kur'ân âyetinden nasıl yararlandığını göstermesi bakımından hayli ilginçtir:

Bir hükümet görevlisinin evinde Eş'ab'ın önüne ikramlık olarak -bileşiminde bal ve tereyağı bulunan- fâlûzec tatlısından bir tabak getirilip konulmuştu. Eş'ab o tatlıdan biraz yedi ancak tadını pek beğenmedi. Hane sahibi, kendisine tatlıyı nasıl bulduğunu sorduğunda ise ona şu yorumu yaptı: "Bu tatlı kesinlikle

﴿أَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ﴾

'Rabbinin arıya ilhamından' (Nahl:68)

önce yapılmış.²⁷⁹ Yanlışım varsa vâlinin karısı boş olsun!²⁸⁰

Nüktedan Eş'ab'ın mizahi bağlam oluşturmak üzere duruma uygun Kur'ân âyetlerine başvurması sadece tamahkâr kimliğini ön plana çıkaran sofrabaş edebiyatı nükteleriyle sınırlı değildir. Bu çalışmanın değişik yerlerinde zikrettiğimiz birkaç nüktesi dışında, aşağıdaki rivâyet de onun kıvrak zekâsının Kur'ân âyetlerini gündelik diyaloglara başarıyla monte etmesinin güzel bir örneğidir:

Emevî hânedânının 'Zâlim' lakabıyla meşhur Irak vâlisi Haccâc b. Yusuf bedevinin birine 700 kırbaç vurdurmuş. Ancak bedevi, kırbaçı her yeyişinde

²⁷⁸ Cem'ül-cevâhir, s. 68; Hikâyenin diğer çeşitlemeleri için bkz. el-Eğânî, XXI, 7437; Kitâbü't-tatfil, s. 130; Vefeyâtü'l-a'yân, II, 47; Nesrû'd-dür, V, 213; Erken İslam'da mizah s. 131. Hikâyenin çevirisinde Hüseyin Günday'ın Klasik Arap edebiyatında mizahi karakterler adlı eserinden yararlanılmıştır.

²⁷⁹ Burada Eş'ab, tatlının bileşimindeki balın lezzetini tam olarak alamadığı için, pâluzeyeye katılan balın ya miktarca azlığına ya da bayatlığından ötürü düşük kaliteli oluşuna bir gönderme yapmaktadır.

²⁸⁰ Eğânî, XXI, 7406; Cem'ul-cevâhir, s.67; Vefeyâtü'l-a'yân, II, 473; Muhâdarâtü'l-üdebâ, I, 500, 714.

“Allahım, şükürler olsun sana!” diyor ve pişmanlık emaresi göstermiyormuş. Birgün Eş'ab onunla karşılaştığında “Haccâc sana niçin 700 kırbaç vurdurdu, biliyor musun?!” diye sormuş. Bedevi bilmediğini söyleyince “Allah’a çok şükrettiğin için” demiş “zira Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor:

﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾

Eğer şükrederseniz elbette size daha fazlasını veririm. (İbrahim:7)²⁸¹

12.es-Sâhib b. ‘Abbâd

Abbasi devrinin ünlü devlet adamlarından Büveyhî veziri es-Sâhib b. ‘Abbâd (ö.385/995) şiir sanatında olduğu kadar nesir sahasında da pek mahirdi. Mektup ve risalelerinin yanı sıra bilhassa devlet bürokrasisinde tevkîat geleneği çerçevesinde yazmış olduğu notlar ve dilekçe cevapları bilhassa konumuz olan Kur’ân üslupçuluğu bağlamında oldukça dikkat çekicidir. Son derece pratik bir zekâyâ ve kuvvetli bir hafızaya sahip olan Sâhib’in, vezirliği sırasında kendisine iletilen yazılı mesajlara, dilekçelere ve rica mektuplarına verdiği cevaplar önemi dolayısıyla edip ve kâtipler sınıfı tarafından muhafaza edilmiştir. Mesela Sâhib önüne nefis bir üslupla kaleme alınmış bir dilekçe getirilip de beğenisini ifade etmek istediğinde hemen dilekçenin altına

﴿أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ﴾

Bu bir büyü mü? Yoksa siz göremiyor musunuz? (Tûr:15)²⁸²

âyetini not düşer, keza muhaliflerinden gelen içeriği olumsuz bir mektupla karşılaştığında da yine mektubun altına şu âyeti yazarmış:

﴿فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾

Elleriyle yazdıkları ve yaptıkları şeyler yüzünden onlara yazıklar olsun! (Bakara:79)²⁸³

Bir başka keresinde ise Sâhib, yardımlarını gördüğü halde bir sebepten ötürü öfkelenerek kendisini terk eden ama sonra pişman olup yeniden huzura kabul edilmek isteyen Ebû Muhammed el-Hâzin’in gönderdiği af mektubunun altına şu âyeti yazıp geri göndermiştir:

﴿أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ؛ وَفَعَلْتَ فَعَلَتَكَ الَّتِي فَعَلْتَ﴾

Seni elimizde büyütmedik mi? Yıllarca yanımızda kalmadın mı? Ama sen sonunda yapacağını yaptın! (Şuara:18)²⁸⁴

²⁸¹ el-‘İkdü'l-ferîd, VIII, 135.

²⁸² Yetîmetü'd-dehr, III, 234.

²⁸³ A.g.e., III, 234.

²⁸⁴ A.g.e., III, 234.

Kuşkusuz bu cevapların büyük bir bölümünde belirgin mizahi bir hava sezilmektedir ki bu yüzden onun bu türden sözleri nevadir koleksiyonlarında da kendisine geniş yer bulmuştur. Sâhib b. 'Abbâd'ın Kur'ân üslubuna dayalı bu hazırcevap karakteri yalnızca vezirlik görevi mucibince deruhte ettiği resmi hizmetlere özgü değildir. O gündelik yaşamında da spontan durum ve sahneler için bu yeteneğinden yararlanmış görülmektedir. Mesela eski bir dostu ile girdiği aşağıdaki ağız polemiginde Kur'ân âyetlerinin her iki cephe tarafından başarıyla kullanıldığını görebilmekteyiz:

Mekkî el-Münşid, Sâhib b. 'Abbâd'ın yakın dostuydu. Ancak defalarca Sâhib'i kızdıracak yanlış işler yapmış o da her defasında onu affetmişti. Birgün Münşid'in falsoları belirli bir sınırı aşınca Sâhib artık dayanamadı ve kadim dostunu evinin hemen bitişiğindeki bir kodese attırdı. Günlerden birgün Sâhib bir iş için evinin damının kodese bakan tarafına çıktığında Münşid tesadüfen onu gördü ve aşağıdan şöyle seslendi:

﴿ فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴾

Yukarıdan bakınca onu Cehennem'in tam ortasında gördü. (Sâffât:55)

Bunu duyan Sâhib güldü ve o da yukarıdan

﴿ اِحْسَوْوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ ﴾

*Kalın kaldığınız yerde, bir daha da benimle muhatap olmayın!
(Müminun:108)*

diye seslendi, birkaç gün sonra da onu serbest bıraktı.²⁸⁵

13. Ebû Nüvâs

Zındıklıkla itham edildikleri halde bununla iftihar etmekten geri kalmayan Mutî b. İyâs (ö.166/783), Beşşâr b. Bürd, Sâlih b. 'Abdülkuddûs, Ebû Dülâme (ö. 161/778), Yahyâ b. Ziyâd el-Hârisî, 'Ali b. el-Halîl gibi bir dizi hedoniste akıl hocalığı yapan ünlü şarap ve mücûn şairi Ebû Nüvâs (ö.198/813) müstehcen nükteler üretme hususunda son derece yetkin bir isim olup ayrıca erotizm yüklü edebiyatın da en önemli temsilcisidir. Herşeyden önce iyi bir gözlemci ve başarılı bir tasvirci olan Ebû Nüvâs, yaşanmakta olan bir sahneyi Kur'ân'dan aldığı bazı ibare ve pasajlar yardımı ile anlatmada da oldukça maharet kazanmıştır. Aşağıdaki anekdot, ünlü bohem şairinin aynı zamanda keskin zeka ve hazırcevaplılığını da kanıtlayan önemli bir tasvirini konu almaktadır:

Bir defasında Halife Emîn'in nedimleri bir zevk-i sefa meclisi tertip etmiş, Ebû Nüvâs da bu ortama misafir olmuştu. Bir süre sonra Emîn gösterişli kıyafetleri içerisinde, sarhoş halde ve de cariyeler tarafından bir taht-ı revan üzerine

²⁸⁵ Yetimetü'd-dehr, III, 235; Mu'cemü'l-üdebâ, II, 669.

bindirilmiş vaziyette bu meclise getirildi. Ebû Nüvâs bu manzarayı görünce kendini tutamayıp hemen şu âyeti okuyuverdi:

﴿إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ
وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ﴾

Onun hükümdarlığının alameti, size sandukanın gelmesidir, onda Rabbinizden gelen gönül rahatlığı ve Musa ailesinin ve Harun ailesinin bıraktıklarından kalanlar var; onu melekler taşır. (Bakara:248)²⁸⁶

Genel olarak mizahında dini tema ve motiflere bol bol yer veren Ebû Nüvâs, ilgili motifleri -bu arada elbette Kur'ân âyetlerini de, edebe mugayir bağlamlarda da kullanması ile dikkat çekmekteydi. Ancak onun bu kategoriye giren nükteleri içerik bakımından son derece müstehcen sayılabilecek bir çizgide durmaktadır. Mesela ereksiyon durumunu kinayeli bir yolla anlatmak üzere bir anekdotunda Feth suresinin 29. âyetindeki bir ibareye²⁸⁷ atıf yapmaktadır. Ne var ki sözü edilen anekdot, böyle bir çalışmada yer verilemeyecek ölçüde pornografik tasvirler içermektedir.²⁸⁸ Hayatının belirli bir döneminde “baş zındık” olarak görülen Ebû Nüvâs'ın bu kategoriye giren ve nispeten hafif düzeyde müstehcenlik içeren bir diğer nüktesi ise şöyledir:

Bir defasında Ebû Nüvâs yıkık dökük bir viraneliğe girmiş, orada yaşlı başlı bir adamı bir oğlanla birlikte yakalamış. Hemen ihtiyara:

﴿مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ﴾

Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir? (Enbiya:52)

diye sormuş. İhtiyar

﴿نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا﴾

Biz ondan yemek (tatmak) istiyoruz. (Maide:113)

cevabını vermiş. Bunun üzerine Ebû Nüvâs

﴿فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ﴾

Siz kendiniz ondan yeyin, ama fakir fukaraya da yedirin. (Hac:28)

deyivermiş. Bu defa delikanlı, Ebû Nüvâs'a dönerek

﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾

Sevdiğiniz değerli şeylerden harcamadıkça

«iyi»ye ulaşamazsınız! (Â-i İmrân:92)

²⁸⁶ Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha, s. 254.

²⁸⁷ [فَاسْتَعْلَطَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوْقِهِ] “Filiz kalınlaşmış, derken gövdesi üzerine dimdik dikilmiştir”.

²⁸⁸ Anekdot için Bkz. Nesrû'd-dür, IV, 187.

demiş.²⁸⁹

14. Buhlûl el-Mecnûn

Klasik Arap mizahının özel bir kategorisini teşkil eden mecnun ve meczup nükteleri çok eski dönemlerden itibaren fıkra derleyicilerinin dikkatini çekmiştir. O nedenle toplumun söz ve davranışlarıyla daha çok saygı gören bu kesimine ait edebi ve mizahi materyal oldukça erken sayılabilecek bir dönemde kayıt altına alınmıştır. Önce İbn Habîb en-Nîsâbûrî sonra da Hasan b. İsmâîl ed-Darrâb el-Mısrî '*Ukalâü'l-mecânîn* adını verdikleri eserlerinde meczup nüktelerine yer vermişlerdir. Sözü edilen iki koleksiyondaki, bunlara ilave olarak hacimli *edeb* eserlerindeki meczup nüktelerine bakıldığında, bu nüktelerin başkahramanı olan şahsiyetlerin genellikle son derece pratik bir zekâyaya sahip oldukları, hazırcevaplılıkları ile etraflarındaki insanları şaşırttikları, hatta bazı örneklerde çözüme kavuşturulamayan bir takım sorunların halli için hakemlik ettikleri dahi görülecektir. O nedenle denilebilir ki bu zümrenin ortama uygun olarak geliştirdikleri eylem ve söylem biçimleri aslında çoğu zaman dâhiyânedir.²⁹⁰

Dil konusundaki becerileri, kimi durumları âyet ya da hadis parçalarına göndermelerde bulunmak suretiyle tasvir etmedeki başarıları dolayısıyla edep meclislerinin her zaman için ilgi odağı olan bu zümre itiraf etmek gerekir ki bazı rivâyetlerde sıradan bir insanın üzerinde bir zekâyaya ve intikal sûratine sahip olduklarını ortaya koymaktadırlar. Bu yüzden mecnun ve meczuplara ait iğneli nükteler, yarı deli kabul edilmelerine rağmen, her zaman için düşündürücü ve ibretlik hikâyeler olarak görülmüştür.

Müslüman kültürün mecnûn tipi üzerinden üretilen kaydedtiği mizahi materyalin en nitelikli örnekleri kabul etmek gerekir ki bu zümre içerisinde adeta efsaneleşen bir isme, Buhlûl'e aittir. Şifâhî ve yazılı Arap kültürü otantikliği bulunsun veya bulunmasın çok sayıdaki mecnun hikâyesini ona atfetmektedir. Bu hikâyelerin bir bölümünde Buhlûl'un, mecnunluğunun da kendisine tanıdığı büyük bir serbestlik içerisinde Kur'ân âyetlerini başarılı bir şekilde mizahi bir kontekste taşıdığı görülmektedir. Sözelimi bir anekdotta Buhlûl, muhtemelen bazı insanların şikâyeti üzerine derdest edilip de tımarhaneye götürülmek istendiğinde karşı karşıya kaldığı durumu bir Kur'ân âyetine telmihle şöyle tasvir etmektedir:

Deli olduğu gerekçesiyle yakalanıp tımarhaneye götürülmek istenen Buhlûl, kendisini götürmeye çalışanlardan evine uğrayıp ailesine en azından vasiyetini bırakmasına izin vermelerini istemiş, ancak bunun bir kaçış planı ola-

²⁸⁹ *Muhâdarâtü'l-üdebâ* (Riyâd Abdülhamid Murâd tahkiki), III, 481.

²⁹⁰ *Klasik Arap edebiyatında mizahi karakterler*, s. 128.

bileceğini düşünen kolluk güçleri bu talebi geri çevirmişlerdi. Bunun üzerine Bühlûl içinde bulunduğu durumu bir âyetle izah edivermiş:

﴿فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ﴾

Artık ne bir vasiyette bulunabilir, ne de ailelerine geri dönebilirler. (Yâsin:50)²⁹¹

Bir diğer Bühlûl anekdotunda ise, onun kendisi gibi meczup biriyle yine kutsala ait pasajlar üzerinden sergiledikleri kısa bir düello sahnesine tanık olabiliriz. “Mecnunun mecnuna dersi” olarak da görebileceğimiz ibretlik hikâye şöyledir:

Muhammed b. Abdullah anlatıyor: Bir Cuma günü camide imam efendinin hutbesini dinliyordum. O sırada cemaat içinden yarı deli bir adam ayağa kalkarak

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾

Ey insanlar, ben sizin hepinize Allah'ın gönderdiği bir peygamberim. (Arâf:158)

diye bağırdı. Bunun üzerine orada bulunan Buhlul hemen ayağa kalkıp bu meczuba bir tokat attı ve yüksek sesle şu âyeti okudu

﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُفْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا﴾

Sana vahyi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme! Ve 'Rabbim, ilmimi arttır' de! (Tâhâ:114)²⁹²

Klasik mecnun hikâyelerinde en sık rastlanan sahnelerden biri de bu kimselerle alay edilmesi, peşlerinden gidilmesi, laf atılması, hatta haşarı çocuklar tarafından fiili tacizlere maruz kalınmasıdır. Kahramanımız Bühlûl'ün de bu türden gayr-i insani muamelelere muhatap olduğunu biliyoruz. Ancak bu konuda ona dair anlatılan iki rivâyet, baş belası insanlardan kurtulmak için en yakın bir noktadaki evin bahçesine veya avlusuna sığınırken ya da bizzat eve girerken karşı karşıya kaldığı durumu ilginç bir şekilde tasvir ettiğini göstermektedir. İçerinin huzuru ile dışarının vâveylâsı arasında yapılan mukayeselerin şaşırtıcı biçimde âyetlerle sağlandığı rivâyetler şöyledir:

(1)

Bir defasında Bühlûl, mahalleli çocukların takip ve tacizlerinden kaçmak isterken bir evin bahçesine kapağı atıp, kapıyı da arkasından sürgülemişti. Hane sahibi gelerek “*Evimde ne işin var?*” diye sertçe çıkışınca “*Şu piç kurularından kurtulmaya çalışıyordum*” cevabını verdi. Garibanın haline acıyan ev sahibi hemen bir tabak hurma getirip önüne yemesi için bıraktı. Bu esna-

²⁹¹ Nesrû'd-dür, III, 180.

²⁹² 'Ukalâü'l-mecânin, s.160; Muhâdarâtü'l-üdebâ, II, 769; Nesrû'd-dür, III, 176; es-Se'âlebî, el-İktibâs mine'l-Kurân, s. 52.

da dışarıda, kendisini kızdırmak için bekleşen çocukların bağıriş ve çağırışları da giderek yükseliyordu. Bühlûl, bir taraftan hurmaları atıştırırken diğer taraftan, bahçe duvarının içerisinde ve dışarısında mevcut iki farklı manzarayı anlayışlı ev sahibine şu âyetle tasvir etti:

﴿ فَضْرَبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ ﴾

Aralarına kapısı olan bir sur çekildi. Surun iç tarafında rahmet, dış tarafında ise azap vardır. (Hadid:13)²⁹³

(2)

Bir gün Bühlûl yine mahalleli çocukların tacizlerinden kaçarak kapısını açık bulduğu bir eve sığınmıştı. İçeri girdiğinde birden, saçları iki taraftan boynuz gibi örülü devasa bir adamla karşılaştı. Hâne sahibi “*Evime neden girdin?*” diye kızıp bağırmaya başlayınca Bühlûl hemen

﴿ يَا ذَا الْقُرَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ﴾

﴿ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا ﴾

Ey Zülkarneyn! Yecüc ve Mecüc bu yerde bozgunculuk çıkarıyorlar. Onun için, bizimle onlar arasında bir set yapman için sana ücret versek ne dersin?” (Kehf:94)

âyetiyle mukabelede bulundu. Mesajı alan ev sahibi hemen dışarı çıkıp bahçe kapısını kapattı ve Bühlûl’u içeride himaye etti.²⁹⁴

²⁹³ Nesrû'd-dürr, III, 178. Hikâyenin kısmen farklı varyantları için bkz. *el-Ezkiyâ*, s. 234; *Muhâdarâtü'l-üdebâ*, II, 769; *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 165; hikâyenin oldukça farklı bir varyantı içinse bkz. *el-'İkdü'l-ferid*, VI, 148.

²⁹⁴ *Gurerü'l-hasâisi'l-vâziha*, s. 165; *el-Ezkiyâ*, s. 234.

SONUÇ

Müslüman toplumun “kutsal” kitaplarına duydukları şekle ve muhtevaya ait derin saygı, sadece dinsel ritüellerin pratiği esnasında değil gündelik hayata yansıyan çok çeşitli hürmet biçimleriyle de onları diğer din ve medeniyet mensuplarından mukayese edilemeyecek ölçüde ayırmaktadır. Bununla birlikte bu medeniyet mensupları, rol model (üsve-i hasene) olarak gördükleri peygamberlerinin şakaya hoşgörüyü bakan kişiliğinden de cesaret alarak çağlar boyunca dini içerikli mizah üretme konusunda kendilerini özgür hissetmişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki bu özgürlük, onları, gündelik yaşamlarına yoğun müdahalesi sebebiyle metnine yakından aşına oldukları kutsal kitapları üzerinden de nükte üretmeye cesaretlendirmiş gözükmektedir. Zira hicri birinci yüzyıldan başlamak üzere nicelik ve nitelik bakımından gittikçe artan bir oranda Kur’ân-ı Kerîm metnine dayalı mizah örneklerinin sergilendiği yüzlerce edebi ve mizahi koleksiyon ortaya konulmuştur.

Temel argümanı, sözü edilen edebi ve mizahi anlatılardan hareketle oluşturulan bu tez çalışmamızda ulaştığımız sonuçlar birkaç maddede şöylece özetlenebilir:

1. Kur’ân metnine ait tam bir âyetin veya âyet parçasının, güncel bir diyalog bünyesine ya da nazım veya nesir türündeki bir yazının muhtevâsına dercedilmesi şeklinde tanımlanabilecek olan bir edebî sanat (iktibâs), mizah ve güldürü gibi seküler bir ihtiyaç için Kutsal Kitab’ın çağrışım gücünden yararlanmada çağlar boyunca başarıyla kullanılmıştır.
2. Tarihsel gerçekliği bulunsun ya da büsbütün kurgusal olsun, müslüman Arap mizah kültürünü temsil eden sayısız hikâye örneği -karakterler, ritüeller ya da kavramlar bazında- dini hayatın çeşitli tezahür alanlarından ilhamla oluşturulmuş olup bu alanda birbirinden çok farklı pek çok teknik ve yöntem kullanılmıştır.
3. Müslümanların sadece edebiyat ve mizah alanında değil; tarih, tefsir, tasavvuf, hadis, seyahatname yazarlığı vb. birçok ilim dalında örneklerini sergilediği “*Kur’ân metnine dayalı mizâh*” sanatı geniş Kur’ân kültürüne, zengin mahfûzâta, pratik zekâyâ ve ince bir mizah sezgisine (sense of humour) sahip olmayı gerekli kılan sofistike bir uygulama alanıdır.

4. İlgili materyal dikkatle incelendiğinde, nükte üreticilerinin Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin bir mizah enstrümanı olarak kullanımında pekçok farklı maksatlar götüldükleri görülmektedir. Şöyle ki:

“Kutsal”a ait ibare ve pasajlar bazen mahcup edici durumları anlatmak üzere bir kinaye unsuru; bazen bir sahneyi tasvir sırasında etkili bir betim aracı, bazen devlet ricalinin öfke ya da tepkisini yatıştırmak maksadıyla bir sakinleştirici, bazen dini ya da politik maksatlı bir ihkâk-ı hak vesilesi, bazen ahlak sahasında bir hücum ve savunma enstrümanı, bazen rekabette taraflar arasında üstünlük sağlayıcı bir katalizör ve bazen de arz-ı hâcet temalı anekdotlarda muhatabı vermeye ikna gayesiyle bir motivasyon aracı olarak kullanılmıştır.
5. Klasik Arap mizahının malzemesi içinde, kutsal metne ait parçaların bir diyalogun organik ve tabii unsurları olarak takdim edilmeye çalışıldığı ancak sentetik olduğuna kuşku olmayan nevadir örnekleri de söz konusudur. Bu özel mizah biçiminde âyetler bir diyalogun akışına uygun biçimde müteselsil olarak dizilmektedir. Elbette bu mizah türünde kurguyu oluşturmak sanatsal bakımdan hayli zordur, ancak tahmin edilebileceği üzere, bu, okurun eğlenmesine yardımcı olacak dramatik aşamaları sağlamada son derece etkili bir yöntemdir.
6. Belirli bir âyetin, hemen hemen yakın bir bağlamda farklı dönemlerdeki farklı şahıslarca kullanılmış olduğu görülmektedir. Sözelimi, *Müminun suresinin 108. âyeti hem* Haccâc b. Yusuf es-Sakâfî tarafından (ö. 95/714)) hem de es-Sâhib b. 'Abbâd tarafından kullanılmıştır.
7. Kur'ân-ı Kerîm metnine ait ibare ve pasajlar, mücûn (kaba mizah) özelliği ile tanınan kimi Arap nüktedanlarınca da mizah üretiminde başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Hayat felsefesi ve yaşantısı bakımından Kur'ân kültür ve adabına uzak düştüğünü varsaydığımız bu gibi şahsiyetlerin dahi söz konusu tekniğe başvurmaktan geri durmaması, esasen belirli âyetlerin bir kutsal metin olarak toplumun farklı kesimlerinde ne kadar yaygın biçimde tedavül ettiğini gösteren ilginç bir tablodur.
8. Kutsal kitaba ait pasajların bir bölümü ise, mücun kapsamında değerlendirilebilecek bazı anekdotik rivâyetlerde müstehcen mizah malzemesinin asıl vurucu noktasını oluşturmaktadır. İşaret etmek gerekir ki bu uygulama, müslümanın Kur'ân'a karşı duyduğu derin saygıyla çatışmamaktadır. Zira her ne kadar konusu ve yorumu itibarıyla adaba mugayir unsurlar içerse de bu rivâyetlerin hiçbirinde Kur'ân-ı Kerîm bu mizahın doğrudan hedefi veya nesnesi haline getirilmemektedir.

9. Kur'ân eksenli mizâh sadece Kur'ân kültürü noktasında yetkin mertebelere ulaşmış müellifler tarafından veya Ebü'l- 'Aynâ, Müzebbid, Eş 'ab b. Cübeyr, Sâhib b. 'Abbâd gibi nüktedan şahsiyetlerce kullanılan imtiyazlı bir sanat olmakla kalmamış, toplumun çok farklı kesimlerinin katıldığı ortak bir etkinlik alanı oluşturmuştur.

Ve nihâyet bu sanatın Müslümanların kadim telif ürünlerinde hiç zorlanmadan ve geniş ölçüde kendine yer bulmuş olması ise üretilen malzemenin tarihsel süreç içerisinde ve toplumun kolektif vicdanında onaylandığı anlamına gelir. Bunun, Müslüman kültür ve medeniyetine ait büyük bir başarı olduğu gerçeği ise ünlü filozof Bergson'un "*Güldürü yaratımı da pekala canlı bir enerjidir; toplum denilen toprağın taşlı bölgelerinde inatla büyüyen ve en rafine sanat eserleriyle aşık atmak için kültürden onay bekleyen nadide bir çiçektir (Gülme, s. 44)*" değerlendirmesinde karşılığını bulmaktadır.

KAYNAKÇA

A. ARAPÇA KAYNAKLAR

- EL-ÂBÎ, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn, *Nesrû'd-dür fi'l-muhâdarât (I-VII)*, nşr. Hâlid Abdülğanî Mahfûz, Dârü'l-kütübî'l-îlmiyye, Beyrut, 2004.
- EL-ÂMÎDÎ, Ebû Kâsım Hasan b. Bişr, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif (I-V)*, thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir, Dârü'l-ğarbi'l-islâmî, Beyrut, 1986.
- EL-ÂMÎLÎ, Bahâuddîn, *el-Keşkûl (I-II)*, haz., et-Tâhir Ahmed ez-Zâhî, Dârü ihyâi'l-kütübî'l- 'Ara-biyye, Beyrut, t.y..
- EL-'ASKERÎ, Ebû Hilâl, *Kitâbü's-sinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, el-Mektebetü'l-'unsuriyye, Beyrut, 1998.
- *el-Masûn fi'l-edeb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Matba'atü hükûmeti'l-Kuveyt, 2. Baskı, Kuveyt, 1984.
- EL-'AVFÎ, Sedîdüddîn Muhammed, *Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmi'u'r-rivâyât*, Ayasofya-Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, No: R 1085-R 1086.
- EL-BAĞDÂDÎ, el-Hatîb, *Kitâbü't-tatfil*, thk. 'Abdullah 'Abdurrahîm 'Useylân, Dârü'l-medenî, 1. Baskı, Cidde, 1986.
- *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi' (I-II)*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-ma'ârif, Riyad, t.y.
- BAHRÂNÎ, Yûsuf, *el-Keşkûl*, Dârü ve Mektebetü'l-hilâl, Beyrut, 1998.
- EL-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-eşrâf (I-XIII)*, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâz ez-Ziriklî, Dârü'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1996.
- EL-BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübî'l-îlmiyye 3. Baskı, Beyrut, 2003.
- *el-Ba'sü ve'n-nüşûr*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Merkezü'l-hidemat ve'l-ebhâsi's-sekâ-fiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1986.
- EL-BEYHAKÎ, Muhammed b. İbrâhîm, *el-Mehâsin ve'l-mesâvi'*, haz. Friedrich Schwally, Leipzig, 1902.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahîhü'l-Buhârî (I-IX)*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir, Dârü Tavku'n-Necât, 2001.
- EL-CÂHİZ, Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn (I-III)*, Dârü ve mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 2002.
- *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, thk.: Muhammed Suveyd, Dârü ihyâi'l-ulûm, 1.Baskı, Beyrut, 1991.
- *el-Mehâsin ve'l-ezdâd*, Mektebetü'l-Hâncî, 2. Baskı, Mısır, 1994.
- DÂREKUTNÎ, Ebü'l-Hasan 'Ali b. Ömer, *Kitâbü's-Sünen (I-V)*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- ED-DÎNEVERÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Mervan, *el-Mücâlese ve cevâhirü'l-ilm (I-X)*, thk. Ebû 'Ubey-de, Dârü İbn Hazm, Beyrut, 1999.

- ED-DÜBEYB, Ahmed Muhammed, *el-A'meş ez-zarîf*, 1.Baskı, Riyad, 1980.
- EBÛ DÂVUD Zâhir, *el-Fükâhetü'l-hâdife fi'l-İslâm*, Mektebetü Dâri'l-Mahabbe, 1. Baskı, Şam, 1991.
- EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Kitâbu's-Sunen (I-IV)*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut t.y.
- EL-EMÂSÎ, İbnü'l-Hatîb Kâsım, *Ravdu'l-ahyâr el-müntehab min Rebî'î'l-ibrâr*, Dârü'l-kalemi'l-'Arabî, 1. Baskı, Halep, 2002.
- EL-EZRÂRÎ, Takiyyüddîn Ebû Bekir, *Hizânetü'l-edeb ve ğâyetü'l-ereb (I-II)*, thk. 'İsâm Şü'aytû, Dârü Mektebeti'l-Hilâl, 1. Baskı, Beyrut, 1987.
- EL-ĞAZÛLÎ, 'Alâuddîn el-Behâî, *Metâli'ü'l-büdûr fî menâzili's-sürûr (I-II)*, Matba'atü idâreti'l-vatan, 1. Baskı, y.y., 1883.
- EL-HAFNÂVÎ, Hasan Muhammed, *Tarâifu'l-'Arab ve letâifu'l-edeb (I-II)*, Menşûrâtü'l-Mecma'i's-sekâfî, Abu-dabi, 2005.
- EL-HÂLİDİYYÂN Ebûbekir Muhammed ve Ebû Osman Saîd, *et-Tuhaf ve'l-hedâyâ*, thk. Sâmî ed-Dehhân, Dârü'l-me'ârif, Mısır, t.y..
- EL-HAMEVÎ İbn Hicce Takiyyüddîn Ebû Bekr b. Ali, *Semerâtü'l-evrâk fi'l-muhâdarât (I-II)*, Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-'Arabiyye, Mısır, t.y..
- *Hizânetü'l-Edeb ve Ğâyetü'l-Ereb*, Daru'l-Bihar, Beyrut, 2004.
- *Tîbü'l-mezâk min semerâti'l-evrâk*, nşr. Ebû 'Ammâr es-Sehâvî, Dârü'l-feth, y.y., 1997.
- EL-HAMEVÎ, Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ (I-VII)*, nşr. İhsân 'Abbâs, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1993.
- EL-HILLÎ, Haydar, *el-'İkdü'l-mufassal*, s. 138. Klasik kaynaklara ait kıymetli nevadir malzemesi ihtiva eden bu esere ancak online olarak ulaşılabilmektedir:
<http://shamela.ws/index.php/book/5448>
- EL-HİNDÎ, el-Müttakî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyânî-Safvet es-Sakkâ, Müessesetü'r-risâle, 5. Baskı, y.y., 1981.
- EL-HÜSEYNÎ, Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed b. Muhammed Murâd, *Silkü'd-Dürrer (I-IV)*, Dâr İbn Hazm, 1988.
- İBN 'ABDÎ RABBÎH, *el-'İkdü'l-ferîd (I-VII)*, nşr. Ahmed Emîn-Ahmed ez-Zeyn-İbra-him el-Ebyârî, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 3.Baskı, Beyrut-Kâhire, 1965.
- İBN 'ASÂKİR, *Târîhu medîneti Dimeşk (I-LXX)*, thk. 'Amr b. Ğarâme el-'Amravî, Dârü'l-fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1998.
- İBN 'ÂSİM, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. 'Âsım el-Ğirnâtî, *Hadâiku'l-ezâhir fî müstehsini'l-ecvibe ve'l-müdhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir*, Dârü'l-kütübi ve'l-vesâiki'l kav-miyye, thk. Ebû Hemmâm Abdüllatif Abdülhalim, Kahire, 2014.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülûk (I-IXX)*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Mustafa Abdülkâdi Atâ, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1992.

- *Kitâbü'l-ezkiyâ*, Mektebetü'l-Ğazzâlî, y.y., t.y..
- *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn*, şerh: Abdülemîr Mehennâ, Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1. Baskı, Beyrut, 1990.
- *el-Kussâs ve'l-müzekkirîn*, thk. Muhammed Lütî es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1988.
- *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Cânî, Dârü İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- *Mir'âtü'z-zemân fi târihi'l-e'yân (XXIII)*, thk. Komisyon, Dârü risâletü'l-'âlemiyye, Şâm, 2013.
- *Kitâbü'l-mevâ'iz ve'l-mecâlis*, thk. Muhammed İbrahim Sünbül, Dârü's-sahâbe li't-türâs, 1. Baskı, Tanta, 1990.
- İBN DÜREYD, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan, *Ta'lik min emâli Düreyd*, thk. Mustafa es-Se-nûsî, el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfe ve'l-fünûn, 1. Baskı, Kuveyt, 1984.
- İBN EBÎ 'AVN, *el-Ecvibetü'l-müskite*, nşr.: Muhammed Abdulkâdir Ahmed, Matâbiu'n-nâşiri'l-Arabî, Kahire, 1983.
- İBN EBÎ'D-DÜNYÂ, *Kıra'd-dayf*, thk. Abdullah b. Hamed el-Mansûr, Mektebetu advâi's-selef, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- İBN EL-ESÎR, Diyâuddîn, *el-Meselü's-sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir (I-IV)*, Dârü'n-Nahda, Kâ-hire, t.y..
- İBN HADDÂD, Muhammed b. Mansûr b. Hubeyş, *el-Cevherü'n-nefis fi siyâseti'r-reis*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 1996.
- İBN HAMDÛN, *et-Tezkiretü'l-hamdûniyye (I-X)*, Dârü Sâdir, nşr. İhsân Ab-bâs, Bekr Abbâs, 1. Baskı, Beyrut, 1996.
- İBN HANBEL, Ahmed Ebû Abdullah, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dârü'l-hadîs, Kâhi-re, 1995.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *'Uyûnü'l-ahbâr (I-IV)*, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ (I-VIII)*, thk. İhsân 'Abbâs, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1968.
- İBN SALÂH, Takiyyüddîn Ebû 'Amr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-şâfi'iyye (I-II)*, thk. Muhyiddîn Ali Necîb, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1992.
- EL-İBŞÎHÎ, Şihâbuddîn Muhammed b. Ahmed b. Mensûr, *el-Müstetref fi külli fennin müstazraf (I-II)*, Alem'ül-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1998.
- EL-İSFEHÂNÎ, Ebü'l-Ferec, *Kitâbü'l-Eğânî (I-XXIV)*, thk. Semîr Câbir, Dârü'l-fikr, 2. Baskı, Beyrut, t.y.
- EL-İSFEHÂNÎ, Râgıb, *Muhâdarâtü'l-üdebâ (I-II)*, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, 1. Baskı, Beyrut, 1999.
- *Muhâdarâtü'l-üdebâ (I-V)*, thk. Riyâd Abdülhamid Murâd, Darü Sâdir, Beyrut, 2004.

- EL-İSFEHÂNÎ, Sadrüddîn, *et-Tuyûriyyât (I-IV)*, thk. Desmân Yahyâ Me'âlî, Abbâs Sahr el-Hasan, Mektebetü Advâî's-selef, Riyad, 2004.
- EL-KÂLÎ, Ebû Ali, *el-Emâlî (I-IV)*, haz. Muhammed 'Abdülcevâd el-Asma'î, Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, 2. Baskı, Beyrut, 1926.
- EL-KALKAŞENDÎ, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ (I-XIV)*, Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye, y.y., 1922.
- EL-KAYREVÂNÎ, el-Husrî, *Cem'ül-cevâhir fi'l-mûlah ve'n-nevâdir*, thk. Ali Muhammed el-Bicâ-vî, Dârü'l-Cîl, Beyrut, 1987.
- *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb (I-II)*, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- EL-KAYREVÂNÎ, İbn Reşîk, *el-'Umde fi mehâsini's-şîr ve âdâbih (I-II)*, thk. Muhammed Muh-yiddîn Abdülhamîd, Dârü'l-cîl, 5. Baskı, Beyrut, 1981.
- EL-KÜTÜBÎ, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-vefeyât (I-IV)*, thk. İhsân 'Abbâs, Dâr Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1973-74.
- EL-KÜTÜBÎ, el-Vatvât, Ebû İshak Burhâneddîn, *Gurerü'l hasâ-isi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâizi'l-fâziha*, nşr. İbrâhîm Şemseddîn, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2008.
- EL-MAKKARÎ, Şihâbüddîn Ahmed, *Nefhu't-tîb (I-VIII)*, thk. İhsân 'Abbâs, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1997.
- MA'RÛF, Nâyif, *Tarâif ve nevâdir (I-II)*, Dârü'n-nefâis, 1. Baskı, Beyrut, 1985.
- EL-MEDÂNÎ, Ali b. Muhammed, *et-Te'âzi*, thk. İbrahim Salih, Dârü'l-beşâir, 1. Baskı, y.y., 2003.
- EL-MERZUBÂNÎ, *Nûrû'l-kabes*, nşr. Rudolf Sellheim, Beyrut, 1964.
- MISRÎ, Muhammed, *Mecâlisü şu'arâi'l-'Arab*, Dârü Sadüddin, 1. Baskı, y.y., 1998.
- EL-MU'ÂFÂ, İbn Zekeriyâ, *el-Celîsü's-sâlih ve'l-enîsü'n-nâsîh*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005.
- EL-MÜBERRED, Ebü'l-'Abbâs, *el-Kâmil fi'l-lüğâ ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 3. Baskı, Kahire, 1997.
- EN-NEMERÎ, İbn Abdilber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis (I-VI)*, nşr.: Muhammed Mürsî Hûlî; Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, Kahire, t.y..
- EN-NÎSÂBÛRÎ, İbn Habîb, *'Ukalâü'l-mecânîn*, thk. Ebû Hâcir Muhammed es-Saîd, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1985.
- EN-NÜVEYRÎ, Şihâbüddîn, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb (I-XXXIII)*, Dâr'ül-Kütüb, Kâhire, 2002.
- ES-SAFEDÎ, Halîl b. Aybeg, *Neksü'l-himyân fi nüketi'l-'umyân*, nşr. Mustafa Abdülkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2007.
- *Nusretü's-sâir 'ale'l-meseli's-sâir*, thk. Muhammed Ali Sultânî, Matbû'âtü Mecma'i'l-lüğati'l-'Arabiyye, Şam, t.y..

- SAFVET, Ahmet Zeki, *Cemheretü hutabi'l-'Arab (I-III)*, el-Mektebetü'l-'ilmiyye, Beyrut, t.y..
- ES-SE'ÂLİBÎ, Ebû Mansûr, *Kitâbü'l-kinâye ve't-ta'rîz*, thk. Aişe Hüseyin Ferîd, Dârü Kubâ, Mısır, 1998.
- *el-Lütf ve'l-letâif*, thk. Mahmûd Abdullah el-Câdir, Dârü'ş-şuûni's-sekâfiyye'l-'âmme, Bağdat, 2002.
- *el-İktibâs mine'l-Kurân (I-II)*, thk. İbtisâm Merhûn es-Saffâr, Mücâhid Mustafâ Behcet, Dârü'l-vefâ, Mansure, 1992.
- *Kitâbü hâssi'l-hâss*, nşr.: Hasan el-Emîn, Dâru mektebeti'l-hayât, Lübnan, t.y..
- *Yetîmetü'd-dehr fî mehâsini ehl-i'l-'asr (I-V)*, nşr. Mufîd Muhammed Kumeyha, Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983.
- *Muhtasarât min kitâbi mü'nisü'l-vahîd fi'l-muhâdarât*, thk. Gustav Flügel, Wien, 1829.
- *Simârü'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb (I-II)*, nşr. Hâlid Abdülğani Mahfûz, Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005.
- *Tahsînü'l-kabîh ve takbîhu'l-hasen*, Dârü'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, t.y..
- ES-SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahmân, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, thk. Mustafa Abdulkâdir 'Atâ, Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 1998.
- ES-SÜYÛTÎ, *el-Muhâdarât ve'l-muhâverât*, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 2003.
- EŞ-ŞÂBÛŞTÎ *ed-Diyârât*, thk. Kurkîs 'Avvâd, Dârü'r-râidi'l-'Arabî, 3. Baskı, Beyrut, 1986.
- "Nevâdir kültüründe 'sakîl' motifi ve bir sakîl düşmanı: el-A'meş", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 2, (2010), s. 121-153.
- EŞ-ŞÎRVÂNÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. İbrahim & el-Belcirâmî, Evhadüddîn b. Ali Ahmed, *Hadîka-tü'l-efrâh li izâleti'l-etrâh*, Kalkûta, 1808.
- ET-TABERÂNÎ, Ebû Kâsım Süleymân, *el-Mu'cemü'l-evsat (I-X)*, thk. Târik b. 'Ivaz, Abdülmuhsin b. İbrâhîm, Dârü'l-haremeyn, Kahire, 1994.
- ET-TABERÎ, *Târîhü't-Taberî (I-XI)*, Dârü't-türâs, Beyrut, 1967.
- ET-TENÛHÎ, Ebû Ali, *el-Müstecâd min fe'alâti'l-ecvâd*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2005.
- ET-TEVHÎDÎ, Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Besâir ve'z-zehâir (I-IX)*, thk. Vedâd el-Kâdî, Dârü Sâdir, 1. Baskı, Beyrut, 1988.
- *el-İmtâ' ve'l-müânese*, thk. Muhammed Hasen İsmâîl, Dârü'l-kütübî'l-'ilmiyye 1. Baskı, Beyrut, 2003.
- ZEHEBÎ, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm (I-LII)*, thk. Ömer 'Abdüsselâm Tedmürî, Dârü'l-kitâbi'l-'Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1987.
- EZ-ZEMAŞERÎ, Ebû'l-Kâsım, *Rebî'ü'l-ebrâr (I-V)*, Müessesetü'l-A'lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

B. YERLİ VE BATILI KAYNAKLAR

- ALTINAY, Ramazan, “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I”, Nüsha: Şarkiyat Araş-tırmaları Dergisi, 2004, cilt: IV, sayı: 15, s. 77-96.
- “İslâm Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri II”, Nüsha: Şarkiyat Araş-tırmaları Der-gisi, 2005, cilt: V, sayı: 16, s. 73-90.
- BERGSON, Henri, *Gülme (Le rire)*, çev. Devrim Çetinkasap, 1. b., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- BORATAV, Pertev Naili, *Nasreddin Hoca*, 5. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.
- CHANFRAULT, Bernard, “Tunus’ta Ceha (Cuha): Gelenekten Modernizme”, *Doğu’da Mizah*, haz. Irene Fenoglio, François Georgeon, Paris, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- DOĞAN, Yusuf, “Hz. Peygamber ve Mizah”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004, cilt: VIII, sayı: 2, s. 191-203.
- İkinci Abbasî Dönemi’nde Mizah (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2003)
- DURMUŞ, İsmail, “İktibas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 22, s. 52.
- “Şehabeddin Mahmud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 38, s. 417-18.
- FURAT, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi -I-*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1996.
- GÜNDAY, Hüseyin, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, Emin Yayınları, Bursa, 2013.
- MARZOLPH, Ulrich, “The Qoran And Jocular Literature”, *Arabica*, C. XLVII, S. 3 (2000), s. 478-487.
- “The Muslim Sense of Humour”, *Humor in der Arabischen Kultur/ Humor in Arabic Culture*, ed. Geroges Tamer, Berlin, New York, De Gruyter, 2009.
- MUBEEN, Haris, “Humour and Comedy in Arabic Literature (From the Birth of Islam to Ottoman Period)”, *Al-Hikmat*, C. XXVIII, (2008), s. 13-30.
- ROZENTHAL, Franz, *Erken İslam’da Mizah (Humour in Early Islam)*, çev. Ahmet Arslan, İris Yayıncılık, I. Baskı, İstanbul, 1997.
- SCHMİDT, Jean-Jacques, *Le Livre de l’Humour Arabe*, Actes Sud, Paris, 2005, s. 68.
- ŞAHİN Şener, *Klasik Arap Edebiyatında Sofra Mizahı (Tipler ve Temalar)*, Emin Yayınları, 1. Baskı, Bursa, 2011.
- TAMER, Georges, “The Qur’an and Humor”, *Humor in der Arabischen Kultur/ Humor in Arabic Culture*, ed. Geroges Tamer, De Gruyter, Berlin&New York, 2009.

TAŞDELEN Hasan, Şener Şahin, *Kur'ân'la Nükte (Kur'ân-ı Kerîm'e Dayalı Nükte Kültürü)*, Emin Yayınları, İstanbul, 2009.

----- “Klâsik Arap edebiyatında 'sakîl tipi' ve bu tip çevresinde oluşan edebiyat”, Ulu-
dağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2, (2009), s. 183-208.

TAŞDELEN, Hasan, “Cahız'ın Diliyle Arap Kültür ve Edebiyatında 'Asâ'”, *Bursa, U.Ü.İ.F.D.*, C.XVII, S. 2 (2008), s. 285-312.

TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan, *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1991.

C. ONLINE KAYNAKLAR

<https://islamqa.info/ar/275500>

<http://shamela.ws/index.php/book/5448>

<https://www.kuranmeali>

<https://www.ye1.org/forum/threads/245006/>

ÂYET İNDEKSİ

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
78	Bakara: 20	﴿وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا﴾
88	Bakara: 71	﴿الآن جئت بالحق﴾
62, 135	Bakara: 79	﴿قَوْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾
26	Bakara: 102	﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا﴾
122	Bakara: 120	﴿وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى...﴾
6	Bakara: 134	﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ﴾
75	Bakara: 155	﴿وَلَنْبَلُونَكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ﴾
55	Bakara: 158	﴿وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾
107	Bakara: 179	﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ﴾
55	Bakara: 184	﴿وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾
55	Bakara: 187	﴿ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ﴾
131	Bakara: 193	﴿فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ﴾
52	Bakara: 196	﴿تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ﴾
56	Bakara: 197	﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ﴾
125	Bakara: 219	﴿إِنَّهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾
16	Bakara: 231	﴿وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا﴾
137	Bakara: 248	﴿إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ...﴾
108	Bakara: 249	﴿كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ﴾
63	Bakara: 258	﴿فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ﴾
51	Bakara: 260	﴿فَخَذَ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصَرَهُنَّ إِلَيْكَ﴾
76	Bakara: 264	﴿كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ﴾
56	Bakara: 269	﴿وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾
53	Bakara: 280	﴿وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
44	Bakara: 286	﴿لَا تُؤَاخِذْنَا﴾
41	Âl-i İmrân: 6	﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ﴾
5	Al-i İmrân: 64	﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا...﴾
46, 53, 84, 137	Al-i İmrân: 92	﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾
132	Âl-i İmran: 119	﴿قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾
96	Âl-i İmrân: 133	﴿عَرَضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ﴾
66	Âl-i İmrân: 134	﴿وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ﴾
66	Âl-i İmrân: 134	﴿وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾
66	Âl-i İmrân: 134	﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ﴾
79	Âl-i İmran: 159	﴿وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ﴾
54	Nisâ: 11	﴿لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ﴾
55	Nisâ: 43	﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾
67	Nisâ:86	﴿وَإِذَا حُيْتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا﴾
34	Nisâ:116, 136	﴿فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾
34	Nisâ: 119	﴿فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا﴾
124	Nisâ: 120	﴿يَعِدُّهُمْ وَيَمْنِيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا﴾
57	Nisâ: 125	﴿وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا﴾
57	Nisâ: 164	﴿وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾
111	Mâide: 3	﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ﴾
106	Maide: 26	﴿فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾
68	Maide: 30	﴿فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ﴾
124	Mâide: 42	﴿سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ﴾
121	Maide: 51	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى...﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
57, 92	Mâide: 101	﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن بُدِدَ...﴾
53, 137	Mâide: 113	﴿رُرِيدَ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَنَطْمِئِنَّ قُلُوبَنَا﴾
14	En'âm: 38	﴿مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ﴾
14	En'âm: 59	﴿وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾
74	Enam: 66	﴿وَكَذَّبَ بِهِ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ﴾
68	Enâm: 121	﴿وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَىٰ أَوْلِيَائِهِمْ﴾
51	Enâm: 143	﴿ثُمَّانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّالِّينَ وَمِنَ الْمَعْرِزِ اثْنَيْنِ﴾
32, 51	Araf: 54, Yunus: 3, Hûd: 7, Hadîd: 4	﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾
43	Araf: 124	﴿لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ...﴾
44	Araf: 155	﴿بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا﴾
139	Arâf:158	﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾
54	Arâf: 186	﴿مَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ﴾
86	Enfâl: 2; Hac: 35	﴿الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ﴾
96	Enfâl:6	﴿كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ﴾
53	Enfâl: 25	﴿وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ...﴾
30	Enfal: 33	﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ﴾
52	Enfâl: 65	﴿إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ﴾
111	Tevbe: 5	﴿فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ﴾
95	Tevbe: 24	﴿وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا﴾
29	Tevbe: 25	﴿لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ...﴾
52	Tevbe: 36	﴿إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا...﴾
125	Tevbe: 58	﴿مَنْ يَلْمِزْكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا...﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
16	Tevbe: 65	﴿وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ...﴾
53, 75	Tevbe: 91	﴿لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى...﴾
74	Tevbe:100	﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ﴾
123	Tevbe:117	﴿فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ﴾
127	Arâf: 70, Hud:32, Ahkâf: 22	﴿فَاتِنَا مِمَّا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ﴾
107	Hud : 31	﴿وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ...﴾
71	Hûd: 38-39	﴿إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ...﴾
61	Hûd: 40, Müminûn: 23	﴿وَقَارَ التَّنُّورُ﴾
61	Hûd: 43	﴿سَآوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ﴾
61	Hûd: 43	﴿لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ﴾
50	Hûd: 44	﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَّمَاءِ أَقْلِعِي﴾
105	Hûd: 46	﴿يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ، إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ﴾
90	Hûd: 65	﴿تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ﴾
26	Hûd: 78	﴿أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ﴾
36, 134	Hûd: 79	﴿لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكِ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ...﴾
6	Hûd: 83	﴿وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ﴾
52	Yûsuf: 4	﴿يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا﴾
109	Yûsuf: 16	﴿جَاؤُوا آبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ﴾
42	Yusuf: 21	﴿وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ﴾
116	Yûsuf: 30	﴿وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ...﴾
81	Yusuf: 44	﴿أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ...﴾
89	Yusuf: 65	﴿هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رَدَّتْ إِلَيْنَا﴾
34	Yusuf: 78	﴿إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
44, 56	Yusuf: 92	﴿لَا تَتْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ﴾
62, 78	Ra'd: 17	﴿فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ ...﴾
107	Ra'd: 38	﴿لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ﴾
91	Ra'd:41	﴿أَوْلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا﴾
89	Ra'd:42	﴿وَسَيَعْلَمُ الْكَافِرُ لِمَنْ عُقِبَى الدَّارِ﴾
135	İbrahim:7	﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾
82	İbrahim:22	﴿إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ...﴾
45, 123	İbrahim:37	﴿بَوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ﴾
113	Hicr:2	﴿ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا﴾
53	Hicr:16	﴿وَرَبَّيْنَاهَا لِلنَّاظِرِينَ﴾
53	Hicr:17	﴿وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ﴾
109	Hicr: 18	﴿اسْتَرَقَّ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ﴾
73	Hicr: 21	﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ...﴾
118	Hicr: 35	﴿وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ﴾
128	Hicr:46	﴿أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِنِينَ﴾
113	Hicr:48	﴿وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ﴾
61	Nahl:1	﴿أَتَى أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ﴾
28	Nahl:7	﴿لَمْ تَكُونُوا بِالْغَيْهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنْفُسِ﴾
57	Nahl:16	﴿وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ﴾
122	Nahl:21	﴿أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ﴾
30	Nahl:45	﴿أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ...﴾
134	Nahl:68	﴿أَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ﴾
14	Nahl: 89	﴿تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
66	Nahl:90	﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ﴾
55	İsrâ:1	﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ...﴾
86	İsrâ:23	﴿فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٌ وَلَا تَنْهَرْهُمَا﴾
55	İsrâ:36	﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ...﴾
15	İsrâ:70	﴿وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾
93	İsra: 81	﴿جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾
57	Kehf:19	﴿فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ...﴾
51	Kehf:22	﴿خَمْسَةَ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ﴾
57	Kehf:46	﴿الْمَالِ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾
6, 106	Kehf:51	﴿وَمَا كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا﴾
75, 113	Kehf:62	﴿أَتَيْنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا﴾
50, 114	Kehf:71	﴿أَخْرَقَتْهَا لَتُعْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا﴾
92	Kehf:77	﴿أَتَيْنَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطَعَمَا أَهْلَهَا﴾
140	Kehf:94	﴿يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ...﴾
17	Kehf:106	﴿ذَلِكَ جَزَاءُهُمْ جَهَنَّمَ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي...﴾
55	Meryem:10	﴿ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا﴾
57	Meryem:12	﴿يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ﴾
129	Meryem: 42	﴿يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ...﴾
64, 103	Tâhâ:17	﴿وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى﴾
64	Tâhâ:18	﴿هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا...﴾
70, 115, 122	Tâhâ:84	﴿وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى﴾
139	Tâhâ:114	﴿وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ...﴾
75	Enbiyâ:8	﴿وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَا يَأْكُلُونَ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
137	Enbiya:52	﴿ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ ﴾
23	Enbiyâ:66	﴿ أَفَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا... ﴾
56	Enbiyâ:79	﴿ فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ ﴾
53	Enbiyâ:101	﴿ أُولَئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴾
137	Hac:28	﴿ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطِعُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴾
49	Hac:45	﴿ وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ ﴾
81	Müminûn:101	﴿ فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ ﴾
127, 132, 136	Müminun:108	﴿ إِخْسَوْوا فِيهَا وَلَا تَكَلَّمُونَ ﴾
5	Nur:11	﴿ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ ﴾
56	Nur:30	﴿ قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ ﴾
53	Nûr:33	﴿ حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ﴾
63, 126	Nûr:39	﴿ كَسْرَابٍ بِقِيَعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمَانُ مَاءً... ﴾
62	Nûr:40	﴿ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ ﴾
114	Nûr:61	﴿ ... وَلَا عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا مِنْ بُيُوتِكُمْ... ﴾
74	Furkan:30	﴿ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا... ﴾
101	Furkân: 68	﴿ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ... ﴾
135	Şuarâ:18	﴿ أَلَمْ نُزَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ... ﴾
100	Şuarâ: 45	﴿ فَالْقَى مُوسَى عَصَاهُ ﴾
55	Şuarâ:79	﴿ هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴾
49	Şuarâ:94	﴿ فَكَبِّبُوا فِيهَا هُمْ وَالْعَاوُونَ ﴾
73	Şuarâ:214	﴿ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ ﴾
31	Şuarâ:224	﴿ وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
6, 107	Şuarâ:227	﴿وَسَيَعْلَمَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ...﴾
88	Neml: 27	﴿سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ﴾
127	Neml:31	﴿أَلَّا تَعْلَمُوا عَلَيَّ وَأُتُونِي مُسْلِمِينَ﴾
69	Neml:34	﴿إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا﴾
108	Neml:36	﴿فَمَا آتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا آتَاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدْيَتِكُمْ...﴾
70	Neml: 40	﴿هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي ۗ أَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ﴾
51	Neml:48	﴿تِسْعَةَ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ﴾
69	Neml:52	﴿فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةً بِمَا ظَلَمُوا﴾
31	Neml:224	﴿وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ﴾
128	Kasas:13	﴿فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ﴾
123	Kasas:15	﴿فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ﴾
84	Kasas:18	﴿إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُبِينٌ﴾
124	Kasas:19	﴿أَتُرِيدُ أَنْ نقتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ﴾
83	Kasas:20	﴿يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَائِكَةَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ﴾
118	Kasas:25	﴿إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ﴾
36	Kasas:27	﴿إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ﴾
45	Kasas:57	﴿يُحِبِّي إِلَيْهِ مَرَّاتٍ كُلِّ شَيْءٍ﴾
70	Kasas: 78	﴿إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي﴾
70	Kasas:79	﴿فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ﴾
32	Rûm:1-2	﴿الْمَ ، غُلِبَتِ الرُّومُ﴾
10	Rûm:19	﴿يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ...﴾
56	Lokman:19	﴿وَاقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَاغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ﴾
121	Lokman:19	﴿إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
93	Lokman:29, Hac: 61, Fâtır: 13, Hadîd: 6	﴿يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ﴾
50	Secde:27	﴿أَنَا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ﴾
41	Ahzab:4	﴿وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ﴾
28	Ahzâb:10	﴿إِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ﴾
110	Sebe: 31	﴿لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ﴾
110	Sebe: 32	﴿أَنْحُنُّ صَدَدْنَاكُمْ عَنِ الْهُدَى بَعْدَ إِذْ جَاءَكُمْ...﴾
89	Fatır:2	﴿مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا﴾
50, 114	Fâtır:9	﴿فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ﴾
126	Fâtır:12	﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ...﴾
108	Fâtır:43	﴿وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾
51	Yâsîn:14	﴿إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ﴾
51	Yâsîn:14	﴿فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ﴾
22, 102	Yâsîn:22	﴿وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي﴾
139	Yâsîn:50	﴿فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ﴾
54	Yâsîn:58	﴿سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ﴾
126	Yasin:78	﴿وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ﴾
51	Sâffât:4	﴿إِنَّ إِلَهَكُمْ لَوَاحِدٌ﴾
136	Sâffât:55	﴿فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ﴾
115	Sâffât:68	﴿ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لِإِلَى الْجَحِيمِ﴾
52	Sâffât:147	﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ﴾
121	Sâd:30, 44	﴿نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾
118	Hicr: 34, Sâd: 77	﴿فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ﴾
132	Zümer:8	﴿قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
99	Zümer:9	﴿ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾
53	Zümer:49	﴿ بَلْ هِيَ فِتْنَةٌ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾
117	Şûrâ: 7	﴿ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ ﴾
56	Şûra:30	﴿ وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبْتُمْ أَيْدِيكُمْ ﴾
11, 56	Zuhurf: 13	﴿ سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ ﴾
73	Zuhurf:44	﴿ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ ﴾
74	Zuhurf:57	﴿ وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذَا قَوْمُكَ... ﴾
77	Duhân:12	﴿ رَبَّنَا اكشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴾
17	Câsiye:9	﴿ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ آيَاتِنَا شَيْئًا اتَّخَذَهَا هُزُوًا... ﴾
71	Ahkâf:20	﴿ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ... ﴾
76	Muhammed:15	﴿ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ ﴾
108	Fetih:10	﴿ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴾
79	Hucurât:4	﴿ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ ﴾
115	Hucurât:10	﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾
55	Kâf:18	﴿ مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾
94	Kâf:30	﴿ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴾
12	Kâf:38	﴿ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ ﴾
44	Zâriyât: 1-4	﴿ وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا فَالْجَارِيَاتِ... ﴾
65	Zâriyât: 55	﴿ وَذَكَرْ فَإِنَّ الدُّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ﴾
85	Tûr:11	﴿ فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴾
135	Tûr:15	﴿ أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ ﴾
130	Necm:22	﴿ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى ﴾
131	Necm: 51	﴿ وَتَمُودَ فَمَا أَبْقَى ﴾
50	Kamer:12	﴿ فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
116	Kamer: 13	﴿وَحَمَلْنَاهُ عَلَىٰ ذَاتِ الْأَوَّاحِ وَدُسْرٍ﴾
123	Kamer:19	﴿فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُّسْتَمِرٍّ﴾
43	Kamer:29	﴿تَعَاطَىٰ فَعَقَرَ﴾
38	Kamer:48	﴿يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا...﴾
32	Kamer:52	﴿وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ﴾
90	Rahmân:13	﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾
38	Rahmân: 48	﴿مُتَكَبِّرِينَ عَلَىٰ فُرُشٍ بَطَّانَتُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ...﴾
50	Rahmân: 50	﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ﴾
112, 116	Rahmân: 58	﴿كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ﴾
50	Rahmân: 66	﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّخَتَانِ﴾
74	Vâkıa:11	﴿أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ﴾
5	Vâkıa: 35-37	﴿إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرْبًا...﴾
140	Hadîd:13	﴿فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ...﴾
80	Haşr:9	﴿وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾
121	Mumteherine:8	﴿لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ﴾
57, 91	Cuma:4	﴿ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ...﴾
29	Münâfikûn:8	﴿وَاللَّهُ الْعَزِزُّ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ﴾
35	Tahrim: 6	﴿عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ...﴾
15	Tahrîm:11	﴿وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ...﴾
51	Mülk:3	﴿خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا﴾
49	Mülk:7	﴿إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا وَهِيَ تَفُورُ﴾
94	Mülk:8	﴿كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ﴾
121	Kalem:11-12	﴿هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ، مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ﴾

Tez sayfa no	Sure adı ve âyet numarası	ÂYETLER
57	Hâkka:24	﴿كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا مِمَّا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ﴾
103	Hâkka:26	﴿وَلَمْ أَدْرِ مَا حِسَابِيهِ﴾
103	Hâkka:27	﴿يَا لَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ﴾
130	Müzzemmil:5	﴿إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا﴾
78	Müzemmil:13	﴿وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ﴾
56	Müzemmil:20	﴿فَأَقْرُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ﴾
114	İnsân:12	﴿وَجَزَاهُمْ مِمَّا صَبَرُوا جَنَّةً وَحَرِيرًا﴾
104	Mürselât:16	﴿أَلَمْ نُهْلِكِ الْأُولِينَ﴾
104	Mürselât:17	﴿ثُمَّ نَتَّبِعُهُمُ الْآخَرِينَ﴾
104	Mürselât:18	﴿كَذَلِكَ نَفْعَلُ بِالْمُجْرِمِينَ﴾
105	Abese:1	﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى﴾
128	Abese:37	﴿لِكُلِّ أَمْرٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ﴾
102	Tekvîr:26	﴿فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ﴾
122	Mutaffîfîn:29	﴿إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا...﴾
17	Târık:13-14	﴿إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ وَمَا هُوَ بِالْهَزْلُ﴾
9	Ğaşıye: 25, 26	﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ، ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾
63	Fecr:13	﴿فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ﴾
119	Beled: 1	﴿لَا أَقْسَمُ بِهِذَا الْبَلَدِ﴾
74	Duhâ:4	﴿وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى﴾
22	Tîn:1-2	﴿وَالْتِّينِ وَالزَّيْتُونِ وَطُورِ سِينِينَ﴾
43	Beyyine: 1	﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ﴾
83	Fil:1	﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ﴾
73	Kureyş:1-2	﴿لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ إِيلَافِهِمْ﴾

87	İhlâs: 1	﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾
33	Nasr:1	﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾
33	Nasr: 2	﴿وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا﴾

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgileri:

Adı Soyadı: Muhammed EFİL
Doğum Tarihi: 27.11.1983
Nüfusa Kayıtlı Olduğu İl: Kahramanmaraş
Telefon: 0534 975 6410
E-mail: muhammed.efil@gmail.com

Eğitim Bilgileri:

<u>Yıl</u>	<u>Okul</u>
1989-1994	Eryaman Bahar İlköğretim Okulu
1998-2001	Açık İlköğretim Okulu
2001-2004	Açık Öğretim Lisesi
2005-2009	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Bölümü
2009-2012	Selçuk Üniversitesi Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı (Yüksek Lisans) "İbn Zeydûn'un Hayatı ve er-Risâletü'l-Hezeliyye ile er-Risâletü'l-Ciddiyye Adlı Eserlerinin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yerleri"
2013-...	Uludağ Üniversitesi Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı (Doktora-Tez Dönemi) "Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma"

Yabancı Dil Bilgileri:

Arapça: 86.25
Fransızca: 72.50
İngilizce: 65.00

Mesleki Bilgiler:

<u>Yıl</u>	<u>Görev</u>	<u>Yer</u>
2007-2010	İmam-Hatip	Beyşehir Müftülüğü
2010-2012	Kursiyer	Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi
2012-2015	Öğretim Görevlisi	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2015-2017	Araştırma Görevlisi	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
2017-	Öğretim Görevlisi	Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Muhammed Efil
Tez Adı	Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	Arap Dili ve Belagatı
Tez Türü	Doktora
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Şener Şahin
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☒ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 23.01.2018

İmza: